

МИЛАНА БИКИЦКИ

ПРИЛОЗИ ЗА
ИСТОРИЈУ
СРПСКЕ
ПЕРИОДИКЕ

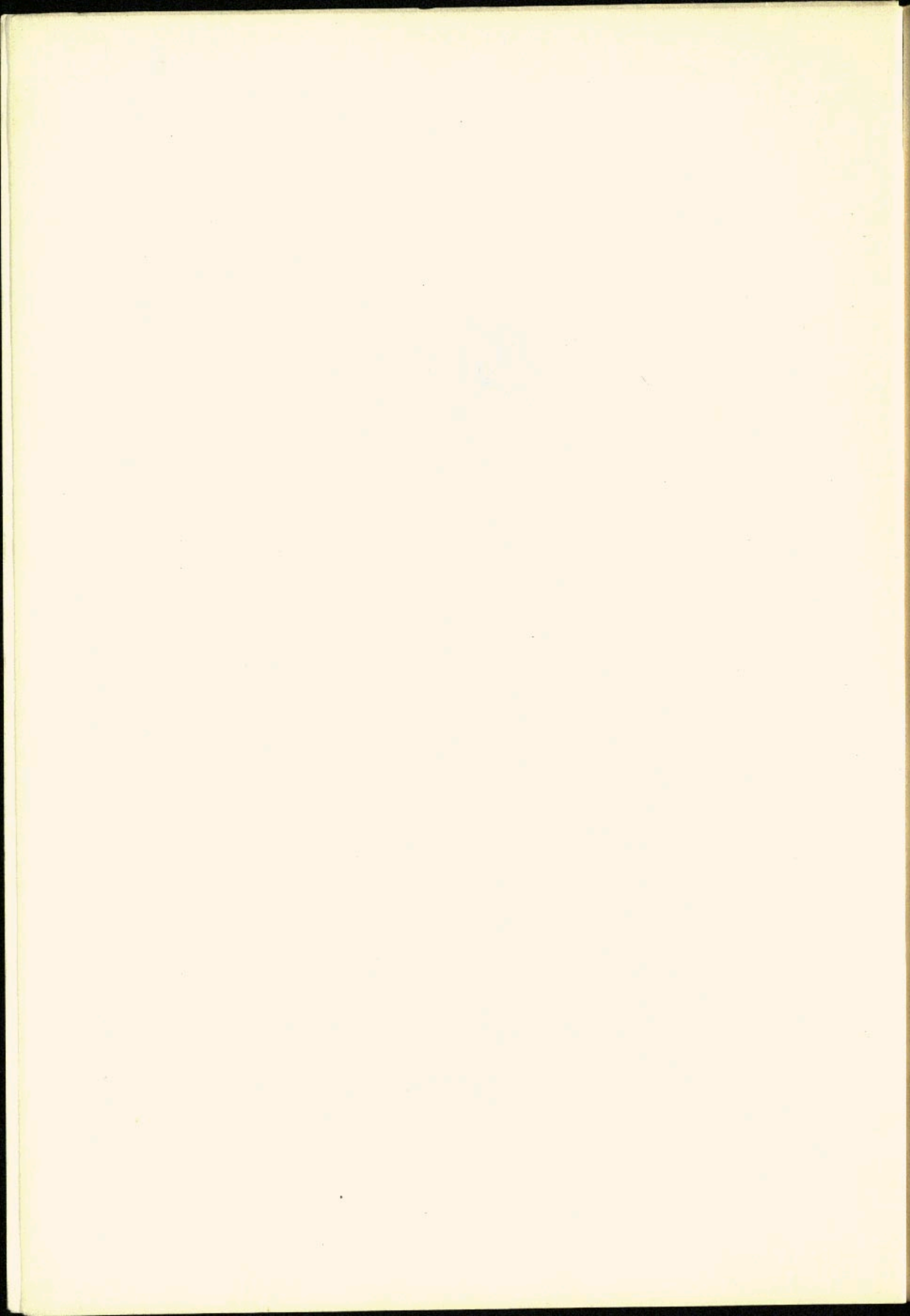

111

ПОКЛОН
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ
СРПСКЕ

МИЛАНА БИКИЦКИ

Прилози за историју
српске периодике

Библиотека Матице српске
1993

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Т Р А Г О В И

Књига 3

Уредник
Миро Вуксановић

Рецензент
Божидар Ковачек

Нови Сад

Реч уредника

Уз претходну књигу у Траговима, ону Марије Чурчић, уопштио сам неколико запажања о библиотекарицама и поменуо садашњи развој издавачке делатности Библиотеке Матице српске. То сам учинио у намери да у следећим издањима кажем понешто о различитим типовима библиотекара и о књигама у којима се те напомене објављују. Отуда и белешка уз Прилоге за историју српске периодике Милане Бикицки.

Сретао сам, често, међу библиотекарицама доста оних који су на исти начин одушевљени собом и који, без устручавања, доследно понављају похвале властитом раду. Као да постоји образац за такво понашање, поодавно створен и касније свуда једнако примљен и примењен. При том није реч о нескромности којом се, себично а с разлогом, истиче оно што је за истицање, већ се, у таквим поступцима, гомилају неважни и свечарски детаљи, куртоазне и ласкаве узгредице, а свака, наводно, од људи са титулама и звањима. Оно што су о себи некада чули препричавањем дотерују тако да и сами поверују у његову нову истинитост. Самохвалисање им је, дакле, окићено властитим речима које приписују другима. Тако хоће да опчине и заварају, а заправо увећавају малено и забашурују битно. Библиотекари ове врсте наметљиво су љубазни, патетични, подешено господствени и увек незадовољни. Ако су стекли стручна или научна звања, њима затрпавају своја имена. Упорно слушају себе, о истом, једнако одушевљени ко зна по који пут. Док све тако чине, не маре за невоље саговорника. Пронађу жртву, саспу што им је на језику и оду као да се ништа није догодило. С годинама постају упорнији и незадовољнији, а причу пуне општим местима: несхваћени су од млађих сарадника, бошкају све што је ново, жале за својим "златним добом" када је све било идилично, свако признање им је окаснило и недовољно, када би само хтели и "имали услова" урадили би капиталне ствари, а заправо, у свему, зидају доколицу и негују танушну сујету. Млађи почињу да их опонашају, јер мисле – тако раде прави библиотекари. Од њих не можемо доћи до речи ни да их похвалимо за оно што су добро учинили. Они су о својим пословима казали све. Тип библиотекара, овде назначен, није ауторка Прилоге за историју српске периодике. То ће посведочити сви који су са Миланом Бикицки радили у Библиотеци Матице српске, где је у лепршавом ритму и полету, провела безмало четрдесет година.

При крају 1991, 20. децембра, на представљању књиге Иванке Веселинов Трагом српске прошлости позвао сам колегиницу Бикицки да приреди за штампу избор својих радова. То сам јој, у разговорима, поновио још који пут, а кад ми се учинило да је понуду примила као празну учтивост, исто сам поновио у писму,

октобра прошле године. (И сада не знам како се деси да људи најлепшу намеру, њима на корист, примају са неверицом.) Скратићу причу и рећи да сам тек у априлу 1993. био у прилици да ишчитам понуђене текстове Милане Бикицки и да од њих уобличим овакву књигу. У томе ми је помогао Радован Мићић. Он је урадио лекторисање и регистар. Књига је предата у штампу почетком маја и појављује се као трећа у едицији Трагови.

Милана Бикицки је највише писала о српским новинама и часописима и о музичком животу у Војводини. Тамо су трагови њеног дугогодишњег рада у Библиотеци Матице српске. Зато су Прилози за историју српске периодике у овом распореду и понуђени читаоцима, са подацима о важнијим прилозима ауторке књиге, углавном објављеним у научним зборницима Матице српске, публикацијама САНУ и у библиотекарским часописима. Текстови Милане Бикицки концентрисани су на детаљ, написани понесено, прегледно и са љубављу према темама које обрађују, додирују временски распон од два века, од Захарија Орфелина и браће Пуљо до Петра Коњовића и Милоја Милојевића, и такви ће бити занимљиви свима који се враћају у прошлост и воле затурене појединости.

Књигу је за објављивање препоручио проф. др Божидар Ковачек, потпредседник Матице српске и ранији управник Библиотеке.

Нови Сад, маја 1993.

Миро Вуксановић

ПРЕГЛЕД ПУБЛИКОВАНИХ И НЕПУБЛИКОВАНИХ РАДОВА КОЈИ БЕЛЕЖЕ БИБЛИОГРАФСКЕ ПОДАТКЕ О ВОЈВОЂАНСКИМ ЧАСОПИСИМА И НОВИНАМА (1823-1941)

Први радови у којима су забележени подаци о војвођанским часописима и новинама јављају се почетком деветнаестог века, што је и разумљиво, јер су се и прве периодичне публикације код Срба појавиле у другој половини осамнаестог века.

У почетку су подаци о војвођанским периодичним публикацијама бележени уз податке о књигама, тек касније настајаће пописи који ће доносити библиографске податке који се тичу искључиво часописа и листова.

Први наш библиограф је Лукијан Мушицки, песник и библиотекар Митрополијске библиотеке у Сремским Карловцима. Обављајући дужност књижничара у овој богатој библиотеци, Мушицки је започео рад на својој библиографији, која се, под називом *Сербскаја словесност*, чува у рукопису у Архиву Српске академије наука и уметности.

Иако су се многи библиографи користили овим радом Лукијана Мушицког, он је остао необјављен, а тако и теже приступачан ширем броју културних посленика. О библиографији Лукијана Мушицког писао је познати библиофил и библиограф др Георгије Михаиловић. Он каже и ово: „Њу сачињавају четири свеске величине 35 x 32,2 см, у омоту од жуто-сиве хартије”... „Док су I, III и IV свеска доста добро одржане, друга се састоји из расутих листова. Оне прве свеске писала је непозната рука, а другу је свеску писао сам Лукијан. Допуне и исправке у I, III и IV свеску уносио је својом руком Лукијан”.¹

Библиографија Лукијана Мушицког писана је 1823. године, а сређена је: по струкама, азбучним редом и хронолошки. Ова библиографија занимљива је не само као први покушај описа српских књига већ и стога што ћемо у њој наћи податке о првим српским листовима и првом часопису не само у Срба већ и осталих Јужних Словена. Мушицки је у сва три распореда забележио податке и о периодичним публикацијама, уносећи их под именом уредника који је часопис или лист уређивао. У првој свесци, где је грађа сређена по струкама, у последњој, шеснаестој групи, под називом „Различнаја писанија” дати су подаци о периодичним публикацијама које су изашле до 1811. године, јер грађа у овој свесци обу-

¹ Георгије Михаиловић: *Библиографија Лукијана Мушицког*. У: Библиотекар, 1956, VIII, 1-2, стр. 32-39.

хвата период од 1493-1811. године. Друга свеска, коју је писао сам Лукијан Мушицки, садржи исте податке као и прва, али са малим изменама у неким струкама и њиховим називима. Трећа свеска садржи „осмотреније сербскога книжества по азбучном реду“. У њој су исти подаци сређени по азбучном реду. У четвртој свесци је „осмотреније Сербскога книжества по хронологическом реду“.

VII. Различна писма

- 2. «Возраженіе орудіи... Павломъ Рихардомъ... савискомъ изданомъ... се савесно-сербскіи... Христову... Мануиелъ... Обзиръ... Стат. 8.
- 3. Савесно-сербскіи Канонъ на 1766. аргумъ... 3.0. 8.
- 4. Савесно-сербскіи... Собраніе... Монахъ I. vol. I. 8.
- 5. Писма къ... 8.
- 6. Писма... 8.
- 7. Писма... 8.
- 8. Писма... 8.
- 9. Писма... 8.
- 10. Писма... 8.
- 11. Писма... 8.
- 12. Писма... 8.
- 13. Писма... 8.
- 14. Писма... 8.
- 15. Писма... 8.
- 16. Писма... 8.
- 17. Писма... 8.
- 18. Писма... 8.
- 19. Писма... 8.
- 20. Писма... 8.
- 21. Писма... 8.
- 22. Писма... 8.
- 23. Писма... 8.
- 24. Писма... 8.
- 25. Писма... 8.
- 26. Писма... 8.
- 27. Писма... 8.
- 28. Писма... 8.
- 29. Писма... 8.
- 30. Писма... 8.
- 31. Писма... 8.
- 32. Писма... 8.
- 33. Писма... 8.
- 34. Писма... 8.
- 35. Писма... 8.
- 36. Писма... 8.
- 37. Писма... 8.
- 38. Писма... 8.
- 39. Писма... 8.
- 40. Писма... 8.
- 41. Писма... 8.
- 42. Писма... 8.
- 43. Писма... 8.
- 44. Писма... 8.
- 45. Писма... 8.
- 46. Писма... 8.
- 47. Писма... 8.
- 48. Писма... 8.
- 49. Писма... 8.
- 50. Писма... 8.

Мушицкови подаци о периодичним публикацијама су:

У 1768. години бележи: „Славено-сербскиј магазин, т. е.: Собраније разних сочинениј и преводов. Том 1, Вол. 1 во Венецији. 8”.

У 1792. години записује: „Новаковић Стефан Дворски агент. Славено-сербскија вједомости, во Виене. 4”.

У 1815. години бележи: „Давидовича Димитрија Забавник за годину 815. У Виени - писмена г. Јоанна Шнирера. 8. стр. 164”.

Из ових података видимо да је Мушицки осим уредника, дао податке о називу публикације, месту излажења, штампарији, формату, а негде и броју страница.

Пишући о Лукијану Мушицком, Ђорђе Рајковић говори и о његовој библиографији: „Што многим није било могуће то је Мушицкоме пало у тал: он је све штампане књиге, које наводи, имао у својим рукама”.²

Слависта и историчар књижевности Павел Јозеф Шафарик први је објавио библиографију српских књига у својој историји књижевности, коју је, под називом *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, штампао у Пешти, 1826. године. У овом делу, у одељку "Jahrbücher, Journale, Zeitungen", Шафарик бележи податке о руским, пољским и чешким листовима, а на крају даје податке и о српским листовима.

На страници 79. Шафарик бележи и ово: "Die Serbische politische Zeitung, redigirt von D. Dawidowić in Wien, hörte mit dem J. 1822. auf. Ebenderselbe gab 1817-21 einen serbischen Almanach: Zabavnik, heraus. Im. J. 1824 fing Prof. G. Magarašewić in Neusatz an im Vereine mit mehreren Gelehrten ein serbisches Jahrbuch: Ljetopis srbska, streng literärischen Inhalts, mit besonderer Beziehung auf die Slawen, in zwanglosen Heften herauszugeben, 825, Ofen, Univers. Buchdr. 3 Hfte. 8”.

У одељку под називом "Schicksale der serbischen Sprache und Literatur" на страници 214. бележи: "Dem. Dawidowić, in J. 1813 eine serbische Druckerei Behufs der, in den zwei Jahren 1792-93 von Steph. Nowakowić herausgegeben Zeitung, zu bewirken, die, zuerst in Wien, gegenwärtig an M. Chr. Adolph in Rötz übergang”.

Последње бележење Шафариково превидео је Лазар Чурчић у своме чланку под називом *Српске повремене публикације XVIII века*³ Пишући о листу *Славено-сербскија вједомости* он каже: „Заборављене и друге по реду српске новине не помиње ни Ј. Чапловић 1819. године ни П.Ј. Шафарик 1826. године”. Чурчић даље у чланку вели: „Године 1865. П. Ј. Шафарик зна да су Вједомости излазиле од 28. децембра 1792. г. до конца [?] 1794. у 4°”. Добро обавештеном Шафарику био је, међутим, овај податак познат још 1826. године, а не тек 1865.

Шафарик у својој књизи и даље бележи податке о српским листовима. У одељку "Übersicht der neuesten serbischen Literatur" на страници 221 бележи: "... Dem. Dawidowić, Secretär des Hospodars von Serbien, Miloš, redigirte in dem J. 1814-22 die serbische Zeitung in Wien, übers. Eisenmanns: Nastawienije k blagonrawiju, Of. 812. 8. gab. einen serb. Almanach: Zabawnik, W. 815-21. u.m.a. heraus”.

У истом одељку на страници 222 наставља: "Georg Magarašewić, Prof. in Neusatz, übersetzte Napoleons Lebensgesch. Of. 822.8., verfasste: istor. europ. najvažnij priključenija ot g. 1809. do 1821. W. Srbska Ljetopis 3 Hft. Of 824. ff. 8”.

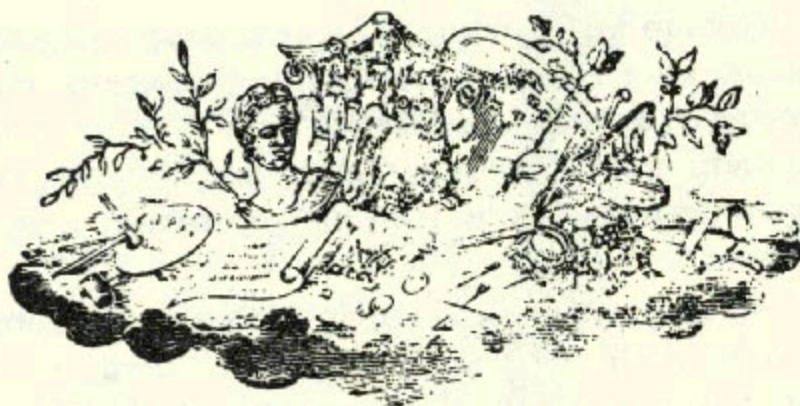
² Ђорђе Рајковић: *Изабрани списи I*, Нови Сад, 1950, стр. 76. Мушицкова библиографија рађена је, дакле, "de visu" и зато је поуздан и значајан прилог за изучавање српске књиге тога времена.

³ *Српска штампана књига 18. века*, Нови Сад, Београд, 1963, стр. 140..

У Зборнику чланака поводом 100-годишњице смрти П.Ј. Шафарика, који је 1963. године издала Матица српска, у чланку *Значај Павла Јосифа Шафарика за српску библиографију* Георгије Михаиловић пише: „Шафарик је био у науци многоструки делатељ. Поред главног рада на словенским старинама и етнографији, интересовао се нарочито за српску књижевност и то му је био повод да састави српску библиографију, епохално дело за српску науку”, и даље: „Шафариков приказ старих српских књига одликује се концизношћу излагања, прецизношћу описа, скоро код свих јединица осврће се на естетски карактер слова и штампарску опрему”.

Према Михаиловићу, Шафарик се користио великим бројем библиотека и на тај начин се упознао са великим бројем наших старих и новијих књига.

Пешта.
Среда . 2Февр.

Число 10.
1838. Год.

СРБСКА НОВИНА

И Л И

МАГАЗИНЪ ЗА ХУДОЖЕСТВО, КЊИЖЕСТВО И МОДУ.

Од овог броја Србска новина почиње објављивати попис српских књига

Пријатељ и сарадник Вука Караџића, Павле Берић, митрополијски секретар и један од првих писаца о метрици српских народних песама, саставио је и штампано 1829. године, у осамнаестој частици *Србске летописи*, библиографију српских књига под називом: *Словенско србска библиографија од године 17.., до конца 1828* сложена по Азбучноме реду Списаатеља с Додатком назначенија они дела, која су без имена издатељева изишла од П.Б.

Библиографија Павла Берића обухвата период с краја 18. века од 1828. године. Међутим, како њен аутор није имао у руци књиге које је описивао, то ни његова библиографија нема научну веродостојност. Наслови књига које наводи непотпуни су, често не даје податке о години излажења дела, а понекад наводи само име писца без икаквих других података.

Међутим, за ову прилику његова библиографија је занимљива, јер ћемо под именом уредника наћи податке о српским новинама. Тако на страници 112 под именом Димитрија Давидовића Берић бележи под бројем један књигу *Наставление к благонаравију*, а под бројем два записује: *Новине Србске од 1813 до конца 1821 год, у Бечу*. Под бројем три забележио је и *Забавнике за 1815 до 1821 год. у Бечу и Будиму*.

Берић на страници 115 под именом Георгија Магарашевића, уредника *Летописа*, наводи све частице *Летописа* које су изашле од 1825. до 1829. године Међутим, на страници 117 под именом Стефана Новаковића бележи само ове податке: „Србске Новине у Виени год. 17”. Очигледно је да Берић није знао да је Новаковић

издавао своје новине од 1792. до 1794. године. Види се да му није било познато ни бележење П.Ј. Шафарика о овим новинама.

Још један податак није био познат Павлу Берићу. Под именом Захарија Орфелина он наводи само његове књиге и то не све, док ни речи не каже о првом часопису који је Орфелин штампао 1768. године у Венецији.

Публициста Антоније Арнот, правник, уредник и издавач листа *Србска новина или Магазин за художество, књижество и моду*, који је излазио у Пешти 1838-1839. године, почео је од броја 10/1838. године да објављује библиографски попис српских књига. У овом племенитом послу подржао га је Сима Милутиновић Сарајлија. Одушевљен Арнотовим записима о српским писцима и њиховим делима испевао је песму у којој слави Арнота што је дошао на мисао да сачува успомену на објављена дела српских писаца. Овом песмом под називом *Србско списатељство* и почиње библиографија Антонија Арнота.

Започињући свој рад, Арнот је написао предговор који је штампан одмах иза Милутиновићеве песме. У њему Арнот вели: „Млоги су заиста узроци, из који ми овде имена свију Србски Списатеља навести желимо; највећи и најјачи нека буде тај, што још нигде и ни од кога до данас овако (као што је важност ствари давно изискивала) назначена нису. - Ми мислимо да ће овај наш труд, за који никакве награде - осим внимателног призренија неиштемо, коме год народност на срцу лежи пријатан бити, ако се и видити може да је ствар сувопарна у оваквим листовима, међу тим ваљада је наш поступак, наши листови определенију сасвим сходан, кад се у њима Спомен свим списатељима родољубиво подиже!!!?”

Арнот је свој библиографски попис српских књига дао по азбучном реду писаца. И код Арнота, као и код ранијих библиографа, подаци о листовима дати су под именом уредника. Тако је под именом Димитрија Давидовића забележио *Забавник*, који је он издавао у Бечу. Арнот је код сваке године бележио број страница и прилога, као и штампарију где је *Забавник* штампан. Под истим уредником унео је и *Политическе Србске новине*, назначивши да их је Давидовић издавао са Фрушићем и да су излазиле од 1814. до 1821. године. На исти начин под именом уредника забележио је Арнот податке и о другим листовима. У овом листу је и прва биографија једног нашег новинара, *Краткоје животописаније Димитрија Давидовића* од Милована Видаковића, штампана у неколико бројева у наставцима.

Антоније Арнот је у овоме листу донео драгоцене библиографске податке о српским листовима, којима ће се касније користити библиографи и научни радници у проучавању историје српске књиге и периодике.

Песник и политичар Јован Суботић, уредник *Летописа Матице српске* од 1842. до 1847. године, објављује 1842. у 56. књизи *Летописа* библиографију текућих листова под називом „Књижество србско”. Суботић пре података о листовима пише следеће: „Овде ћемо навести само периодическа Списанија која у нашем србском језику излазе: и то С.Н. Лист от целог времена, како се издаје; додатак к С. Новинама и Илирску Даницу, от г. 1841. Друге ће године у другим частицама изложене бити”.

У даљем тексту Суботић даје податке о *Српском народном листу* и Теодору Павловићу, уреднику листа, као и садржину сваког годишта. Такође даје податке где је које годиште штампано и о додацима који су изашли уз лист. И у 57. књизи Суботић наставља да бележи податке о периодичним публикацијама свога доба са анотацијама, које су, свакако, веома корисне за читаоца. Исте године у 59. књизи *Летописа* одвојено даје податке о књигама које су изашле у тој години, док периодичне публикације бележи под „Повремена изданија”.

Свој рад на бележењу података о српским листовима Суботић наставља и 1843. године. Навешћемо ради илустрације једну библиографску јединицу како ју је записао Јован Суботић: „Србске Народне Новине. Издаје и уређује Г. Теодор Павловић, у Пешти. Печатају се у Будиму у печатњи крал. Университета. Излазе сваке седмице двапут, у Четвртак и Недељу на по велика табака. Год. VI.”

Док су библиографска бележења о којима смо до сада говорили имала ретроспективан карактер, Суботићева библиографија је пример текуће библиографије, која ће се доцније све више неговати и постати значајан чинилац у информисању научних радника.

Текуће периодичне публикације бележи и *Гласник Друштва српске словесности* већ у првој години свога излажења. Наиме, у *Гласнику* за 1847. објављени су подаци о књигама које су изашле 1845. и 1846. године. Штампане текуће библиографије настављено је и у следећим свескама *Гласника*. Занимљива је чињеница да је овим пописима од 1856. године дат назив „Библиографија”, а не као до тада „Српске књиге у Београду печатане”.

Библиографију у *Гласнику* од 1856. до 1858. године ради Ђура Даничић, који је у то време био и секретар Друштва и уредник *Гласника*. Библиографија у овим годинама региструје како српске тако и хрватске књиге. Пописи књига које даје Даничић су много потпунији од оних у ранијим годинама. У 9. књизи, која је изашла 1857. године, дати су и библиографски подаци о *Летопису*.

Године 1856. под називом „Новине” Даничић даје податке о листовима који су излазили у овој години. Он је све листове поређао по азбучном редоследу наслова. Ту ћемо наћи податке не само о листовима који излазе у Београду већ и онима из Задра, Загреба, Новог Сада, Земуна и Беча.

Даничић даје следеће податке који се тичу једног листа: назив листа, поднаслов, уредника, место издања, начин излажења (периодичност) и формат листа. Библиографску јединицу коју даје Даничић упознаћемо на једном примеру: „Ратар. Новине за господарство, радиност и трговину. Један пут на недељу по 1/2 таб. у 4. Уредник Д. Петровић у Карловцима”.

Први је покушао дати преглед развоја југословенске журналистике Емил Чакра, књижевник и уредник листова: *Словенка*, 1860/61, *Србобран* 1861, *Путник*, 1862/3 и др. Он је прво у IX свесци *Словенке* 1861, а затим у *Путнику*, 1862. године, штампао чланак *Југословенска журналистика*, у коме даје преглед развоја штампе код Јужних Словена, споменувши том приликом *Славено-сербскија вједомости*, *Србски народни лист*, као и друге листове који су излазили у Србији у деветнаестом веку. Овај чланак Чакра није завршио, но он се и не може узети као озбиљан прилог историји наше штампе, нити као исцрпан преглед развоја југословенске журналистике, како је то замислио амбициозни Чакра. Но вредно га је забележити као покушај.

Захваљујући Јосифу Јиречку, штампана је у Прагу, 1865. године књига *Geschichte der serbischen Literatur*, коју је Шафарик оставио у рукопису, јер га је смрт спречила да је сам изда. Ово значајно биографско и библиографско дело доноси преглед рукописа, рукописних књига, штампаних књига и периодичних публикација, као и биографије српских књижевника.

Шафарикова књига даје и попис периодичних публикација, и то у посебним одељцима "Periodische Schriften" и "Zeitungen".

У одељку "Periodische Schriften" на страници 414, Шафарик даје библиографске податке за *Славено-сербски магазин* Захарија Орфелина, *Месечна и тромесечна сочиненија* Јована Пачића, *Летопис Матице српске* и *Србску пчелу* Павла Стаматовића. У одељку "Zeitungen" на страници 425 региструје излажење листова: *Сла-*

вено-сербскија вједомости Стефана Новаковића и Новине сербске из царствујушчега града Виене Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића. При опису ових публикација Шафарик даје следеће податке: наслов, уредника, место излажења, штампарију, годину излажења, формат и број страница. У одељку "Taschenbücher" даје библиографске податке о *Забавнику* Димитрија Давидовића, *Даници* Вука Караџића, *Банатском алманаху* Димитрија Тирола, *Београдској лири* Глигорија Возаревића и др., очигледно их не убрајајући у периодичне публикације.

У истој књизи Шафарик, пишући биографије српских књижевника, још једном уноси податке о листовима и часописима, наводећи их код аутора који су били и уредници периодичних публикација. Тако је уз имена Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића дао податке и о њихову раду на уређивању *Новина сербских*.

Обе Шафарикове историје књижевности, и она из 1826. године и ова из 1865, драгоцен су прилог српској библиографији и историји српске књиге.

Матица, лист за књижевност и забаву, који је уређивао Антоније Хаџић, током целог свог излажења доносио је библиографске податке о текућим периодичним публикацијама. У одељку „Библиографија” у периоду од 1865. до 1870. године бележени су са доста исцрпним подацима српски листови и часописи који су излазили у то време. Уредник се у сваком броју обраћа издавачима и писцима молбом да шаљу сваку књигу коју издају „или бар потпун и веран наслов сваке књиге” да би библиографија била што потпунија.

Навешћемо и овде једну библиографску јединицу да бисмо имали слику библиографског описа у *Матици*: „Напредак. Политичан лист. Власник, издаваатељ и одговорни уредник Ђорђе Поповић. Година XVIII. Излази два пута на недељу *in folio*. У Новом Саду 1865. брзотиском Игњата Фукса. Цена му је на четврт године 2 fog. 50 нов. а. вр.”

И други новосадски књижевни лист *Даница*, који уређује Ђорђе Поповић-Даничар, доноси 1866. и 1867. године попис текуће периодике под називом „Србско хрватска журналистика”. У овом попису периодичне публикације су дате по азбучном реду назива листа, без обзира да ли лист излази у Београду, Загребу, Сарајеву, Новом Саду или другде.

У 1866. години дати су библиографски подаци за 32, а у 1867. за 34 листа. У овој години побројани су, у примедби, они листови који су престали да излазе. У библиографски опис унети су подаци о наслову периодичне публикације, поднаслову или врсти листа, уреднику, издавачу и власнику. Затим су наведени и година излажења, место излажења, периодичност, формат и цена.

Библиографска јединица у листу *Даница* изгледа овако: „Наше горе лист. Забавно поучни часопис. Одговорни уредник и издаваатељ Мијо Крешић. VI. година. Излази у Загребу три пута на месец на табаку вел. четвртине. Латиницом. Цена годишња 5 f. а. вр.”

Из овог примера видимо да је библиографска јединица у *Даници* дата прецизно, са доста података, и то оним редом који би се захтевао и од савременог библиографа. Можемо жалити што се овај посао није наставио и у наредним годиштима овог листа.

Године 1869. Српско учено друштво издало је дело Стојана Новаковића - *Српска библијографија за новију књижевност 1741-1867*.

Новаковић је у предговору својој књизи забележио и раније радове из области библиографије, наводећи радове Мушицког, Шафарика и библиографске пописе у *Летопису Матице српске* и *Гласнику Српског ученог друштва*. Новаковић

сматра да је библиографија у *Летопису*, као и у *Гласнику*, непотпуна и непоуздана, изузимајући библиографију коју је радио Даничић, за коју вели: „Од овога се са свим изузимљу три године (1856, 1857 и 1858) библиографије од Ђ. Даничића, кад је он био секретар „Друштва србске словесности“ и уредник *Гласника*. Те три године изашле су у *Гласницима* IX, X и XI (старога реда) и оне могу бити углед за овакву радњу, као што сам се и сам трудио да их себи учиним угледом”.

Новаковић је, полемишући у предговору о методама библиографског рада, одлучио, како сам каже, да својој библиографији да „... хронологијски ток развијања књижевности, износећи на видик годину по годину, сваку са својим списком књига, и уредивши сваку на презимена писаца, пометана у азбучни ред”.

Како се одлучио за хронолошки начин бележења, Новаковић је својој библиографији додао и два важна регистра: стручни и азбучни. Радећи стручни регистар, Новаковић је све књиге побележене у његовој библиографији поделио на четири основне групе: А - Умјетност; Б - Смијешана издања; В - Наука; Г - Поука. Нас ће занимати друга група, тј. „Смијешана издања”, јер је Новаковић у ову групу унео: „Календаре, збирке, забавне новине. Разне бесједе. Разне библиографске ситнице и публикације”.

У подгрупу „Збирке”, Новаковић је, како сам каже, унео „Књиге које су смијешана садржаја: забавници, годишњи часописи као „Срб. Љетопис, *Гласник* итд.”

Међутим, у подгрупу „Забавне новине”, Новаковић је, како и сам вели, унео и хумористичке листове.

Тако ћемо у Новаковићевој библиографији у одређеној години наћи часописе или под називом публикације, или под именом уредника. Новине, пак, Новаковић бележи у подгрупи „Новине”, и то по азбучном реду наслова листа.

Као пример навешћемо Новаковићево бележење у 1844. години. *Летопис Матице српске* забележио је под називом публикације, док за *Магазин србски далматински* вели „гледај Николајевић Ђорђе”. У истој години у подгрупи „Новине” Новаковић даје податке о следећим листовима: *Новине Србске*, *Србски народни лист*, *Србске народне новине*, *Пештанско-будимски скоротеча*, *Србски Улак* и *Подунавка*.

У библиографски опис Новаковић уноси: назив листа, годину излажења, периодичност, формат, издавача или уредника, место издања, штампара, а понекад и број страница. Новаковићева библиографска јединица изгледа овако: „Пештанско-будимски Скоротеча. Год. II. Излази двапут преко недеље. Недељом на два листа, а четвр. на 4 листа на 4-ни. Издаје Димитриј Јовановић. Словима Бајмеловим у Пешти”. Понекад испод наведених података Новаковић уноси и библиографске анотације о листу, које су веома драгоцене, иако се догађало да оне нису увек биле и потпуно тачне, што су утврдили каснији библиографи. Разлог је што Новаковић није знао све наслове или годишта и бројеве појединих листова, које су тек доцније набавиле поједине библиотеке.

Библиографија Стојана Новаковића рађена је "de visu", према фонду Народне библиотеке у Београду и Библиотеке Српског ученог друштва. Модерно концептирана и честито урађена, она представља и данас драгоцен приручник и научним радницима и библиотекарицама.

У XXVI књизи *Гласника Српског ученог друштва* 1869. године Новаковић наставља свој рад, бележећи библиографске податке о текућим књигама и периодичним публикацијама. Под називом „Библиографија српске и хрватске књижевности с додатком онога што су странци о нама писали за 1868. годину”, Новаковић даје текућу библиографију за ову годину, али проширује своје интересовање и на хрватску књигу. И у овом попису Новаковић под одредницом „Но-

вине" бележи библиографске податке о листовима, ређајући их у азбучном низу према називима публикација. Његови пописи српских и хрватских књига јављају се од 1868. до 1876. године.

Драгутин Посниковић продужио је Новаковићев рад, али без оног дела „шта су странци о нама писали". Посниковићева библиографска бележења обухватила су период за 1877-1878. и 1883-1884. годину. Новаковићева и Посниковићева библиографија објављене су у следећим књигама Гласника Српског ученог друштва: XXVI, XXVII, XXXI, XXXV, XL, XLI, XLIV, XLVI, LVII, LIX, LXI и LXV.

Библиографија Стојана Новаковића дала је подстрека и другим људима од пера да се заинтересују за судбину српске књиге. Тако је настао значајан број допуна његовој библиографији, које су начинили: Ђорђе Рајковић, Душан Ђермаков, Бранко Мушицки, Владимир Красић и Марко Кречаревић, а објављене су у *Летопису Матице српске*.

У књизи *Летописа Матице српске* број 113/1871. Ђорђе Рајковић на страницама 310-352 објављује допуне Новаковићевој библиографији под називом „Библиографија. Допуне и поправке к „Српској библиографији" новог времена, од Ст. Новаковића. У Београду 1869. Саопштио Ђ. Рајковић". Допуне и исправке дате су хронолошким редом, а обухватају период од 1741. до 1866. године. У 1838. и 1839. години Рајковић је забележио *Србске новине или Магазин за уметност, књижевство и моду*, које је уређивао Антоније Арнот, а излазиле су у Пешти.

У књизи *Летописа Матице српске* број 118/1875. Рајковић у 1792. години даје податке о листу *Сербскија новине* Маркидеса Пуља, а у 1793. и 1794. о *Славено-сербским вједомостима* Стефана Новаковића. Рајковић је овде у заблуди, јер сматра да су Новаковићеве новине наставак листа који је издавао Маркидес Пуљо. У истом *Летопису* Душан Ђермаков даје податке о *Славјанки*, коју је 1847. године издала српска младеж у Будиму.

У допунама које су дали у *Летопису* Бранко Мушицки, Владимир Красић и Марко Кречаревић нема ниједне библиографске јединице која би се тичала периодичних публикација.

Године 1893. публицист и историчар књижевности Данило Живаљевић објавио је у XXVII књизи *Споменика српске академије наука* „Српску и хрватску библиографију за 1893. годину".

Живаљевић у предговору својој библиографији вели: „После прекида од пуних девет година, ево се опет појављује Библиографија, сређена по начину, који је за тај посао утврдио г. Стојан Новаковић. Одступљено је само у толико, што су научни зборници и новине изложени посебно и исписата им је садржина".

За хрватске књиге и периодичне публикације Живаљевић је добио податке од Ивана Филиповића и др Миливоја Шрепела, а за српске и хрватске књиге од Косте Хермана, уредника листа *Нада*, као и од других својих пријатеља, којима се у предговору захваљује.

Библиографија је сложена азбучним редом, а код слова „З" под насловом „Зборници и научне новине", даје се попис периодичних публикација. Поред библиографских података Живаљевић доноси и садржај зборника и часописа, а често у анонсању и приказе и рецензије, које се тичу одређене публикације. Код слова „Н", под насловом „Новине", бележи податке о листовима који излазе у 1893. години. Његова библиографска јединица је доста комплетна и садржи све потребне податке: наслов листа, поднаслов, име уредника, власника, издавача и штампара, место излажења и годишта. У анонсању Живаљевић даје податке о промени назива листа или обавештава са којим је бројем лист престало да излази; често даје и приказе листа које су донеле друге периодичне публикације.

Године 1894. у броју 4 часописа *Дело Живојин Дачић* је објавио свој прилог српској и хрватској библиографији под називом: „Српски и хрватски листови у 1894. години”. У предговору Дачић говори о потреби да се изради потпуна библиографија листова и о тешкоћама на које је наилазио при раду, јер ни Народна библиотека у Београду, ни Свеучилишна књижница у Загребу, и поред Закона о штампи, не добијају сваки лист који је штампан у тој години. За оне листове за које није могао да добије све податке, забележио је само назив листа, сматрајући да је и то довољно и да ће и тиме помоћи будућим прегаоцима на овом послу. Његова библиографија сложена је азбучним редом према називима листова. Од библиографских података Дачић даје: назив листа, поднаслов, уредника, место излажења, периодичност и годину излажења. Као и Живаљевић, и Дачић даје податке с којим бројем је лист престао да излази.

Историчар Мелхиор Ердужељи објавио је 1894. године у Новом Саду књигу *Историја Новог Сада*. У одељку „Повремена штампа” Ердужељи даје хронолошки преглед новосадских листова и часописа, од *Бачке виле*, 1841. године, до периодичних публикација у 1893. години. Ердужељи не даје уједначену библиографску јединицу са утврђеним редоследом, већ о свакој публикацији говори описно, дајући њен кратак историјат: о постанку, уреднику, карактеру, или одзиву читалачке публике на одређену периодичну публикацију. Навешћемо податке које је Ердужељи дао о *Бачкој вили*, коју је уређивао др Петар Јовановић: „Бачка вила, Алманах; доносила је спевове, приповетке, језикословне расправе, историјске, педагошке чланке и ситнице. Прва је свеска изашла под уредништвом др. Петра Јовановића 1841. г. свега је четири свеске угледало света. - Сарадници беху најодличнији српски писци. Предговор је написао професор Петар Јовановић, издавао је Павле Јанковић, повлашћени новосадски штампар. Имала је 640 претплатника а то је онда значило велику читалачку публику. За свој постанак има да захвали новосадској српској гимназији, њезини професори прокрчише тим алманахом пута новосадској српској повременој штампи”. Десети конгрес словенских новинара, који је одржан у Београду 1911. године, био је повод да Српско новинарско удружење изда књигу *Југословенска штампа*, прву штампану библиографију југословенске периодике. Књига се састоји од четири дела: Српска штампа; Хрватска штампа; Бугарска штампа; Словенска штампа. Испред сваке библиографије штампан је реферат о развоју штампе. За српску штампу реферат је написао Јован Скерлић, историчар књижевности и један од најплоднијих српских критичара. Библиографију су саставили Урош Џонић и Павле Стефановић, асистенти Београдског универзитета, и Душан Шијачки, новинар.

Библиографија српске штампе у овој књизи обухвата период од 1768. до 1911. године. И ова библиографија, као и Новаковићева, даје библиографске податке о периодичним публикацијама хронолошким редом, а у оквиру одређене године азбучним редом према називима публикација. Овај попис обухватио је 1016 периодичних публикација које су изашле закључно до 1910. године. Посебно је у одељку „Савремена српска штампа 1911” дат библиографски опис још за 252 наслова који су изашли у 1911. години. У допунама је такође забележено још 36 периодичних публикација, тако да је укупно побележено 1304 наслова српских часописа и новина.

Библиографски опис је доста неуједначен, што можемо оправдати тиме што је „каталог”, како састављачи зову ову библиографију, рађен на брзину, за Конгрес, и да су подаци за публикације преузети, у већини случајева, из библиографије српског семинара на Универзитету. То указује на чињеницу да библиографија није рађена "de visu". Тако се догађа да се код неке публикације дају

само подаци о називу листа и години излажења. Међутим, има јединица за које се даје сасвим довољан број података и код којих су, веома често, наведене и промене наслова, уредника, места излажења и друго. Код сваког листа наведена је почетна година и последња година излажења. Веома често наведени су и: цена листа, формат, периодичност, а каткад и број страница појединих годишта. Уколико прва година листа није виђена, то је редовно и назначено у примедби.

Навешћемо једну библиографску јединицу из ове библиографије: *"Српски глас*. Орган српске народне странке. У Задру 1896. год. Год. XVII. Излази четвртком. Цијена 7 fog. за Србију и Ц. Гору 8 fog. Издавалац и одговорни уредник Сава Бјелановић. Типографија Шпире Артале. Folio. Од 1898. уредник Др. Александар Љ. Митровић, затим [1900] Шпиро Глишић. Излазио 1880-1905; [година I. 1880. није виђена]"

Скерлића је као историчара књижевности занимала и историја штампе, коју је он схватао, како сам каже, „као израз духовних струја које су се јављале у српском друштву. Она је [штампа] Србима давала нешто више но дневне новости и обичну забаву; она је код нас, по речима једног од првих српских новинара, Димитрија Фрушића, „прво, најлакше, најисходније средство за побудити к читању књига, размишљавању и напретку у цивилизацији и литератури”.

Године 1911. у издању Српског новинарског удружења изашла је у Београду Скерлићева књига *Историјски преглед српске штампе 1791-1911*. Књига садржи Скерлићев предговор и четири поглавља: I Српска штампа у XVIII веку; II Српска штампа у првој половини XIX века; III Српска штампа у другој половини XIX века; IV Данашња српска штампа.

У предговору Скерлић говори о тешкоћама при писању историје штампе и вели: „Нама још данас толико оскудева претходно прикупљен материјал, ми још немамо потребних монографија и студија о појединим листовима или појединим публицистима и јавним радницима нашим, да је у овај мах немогуће писати потпуну историју српске штампе”. Скерлић каже да је више простора посветио почцима српске штампе, односно осамнаестом и првој половини деветнаестог века, „јер она у исти мах значи оснивање наше штампе и стварање српске читалачке публике”.

Скерлићева књига је и данас драгоцен приручник и извор за проучавање историје српске штампе.

Године 1913. у *Просветном гласнику* број 5 Урош Џонић објављује *Библиографију српских листова у 1912. години*. Попис листова дат је азбучним редом. Библиографска јединица обухвата ове податке: назив листа, поднаслов, место издања, година излажења, уредник, власник, штампарија и формат. Урош Џонић је пописао 302 листа који су излазили у 1912. години. Исте године у *Српском књижевном гласнику* Урош Џонић је написао чланак *Српски листови у 1912. години*. У њему даје бројно стање листова који излазе у Београду, па у унутрашњости Србије и српских листова који излазе у Војводини.

После 1911. године, у којој су се појавиле две значајне књиге *Југословенска штампа* и *Историјски преглед српске штампе*, настао је дуг период од скоро 25 година у коме се на оваквим пословима веома мало урадило. Било је, додуше, у Народној библиотеци у Београду, прикупљања и описивања грађе за годишње библиографије, но издавача није било и све је остало у рукопису. Нажалост, и ови рукописи су изгорели, са осталим књигама Народне библиотеке, приликом фашистичког бомбардовања Београда 1941. године.

Један је ипак доживео бољу судбину. Године 1935. Српска краљевска академија у Београду, у књизи CVI Посебних издања, објавила је *Југословенски библи-*

ографски годишњак за 1933. год., израђен у Народној библиотеци у Београду, а објављен у редакцији библиотекара Људмиле Михаиловић. У предговору, који је написала Људмила Михаиловић, каже се, између осталог, и ово: „Овај Југословенски библиографски годишњак за 1933. годину први је покушај да се прикупи све што се у нашој земљи штампа и то објави. Од уједињења до данас на томе се послу није скоро ништа радило”. Овај годишњак састоји се од два одељка. У првом су пописане књиге, а у другом повремена издања, часописи и новине. Прво су дати подаци о часописима који су излазили на српскохрватском и словеначком језику и они су поређани азбучним редом, а затим периодичним публикацијама на другим језицима, подељени према језицима на којима су публикације излазиле. На исти начин дати су подаци и о новинама које су излазиле у 1933. години. Библиографска јединица састоји се од назива публикације, поднаслова, имена уредника, штампарије, места излажења, формата, годишта и године излажења. У анотацији се дају подаци уколико је лист штампан и ћирилицом и латиницом, о промени наслова, или се даје обавештење да је изашао само један број. Поред стручног регистра, *Годишњак* садржи и регистар уредника, власника часописа или новина и регистар страних имена транскрибованих ћирилицом. Годишњак за 1934. годину предат је Српској академији на рецензију и за штампу. Међутим, он је остао у рукопису и данас се чува у Библиотеци Српске академије наука и уметности.

Године 1934. у Суботици је изашла књига Јосе Шокчића *Суботица пре и после ослобођења - Грађа за историју Суботице*, у којој је аутор на страницама 395-397, под називом „Недељни и други листови”, дао попис листова који су после ослобођења до 1933. године излазили у Суботици. У овом попису дати су само буњевачки листови и они који су излазили на српскохрватском језику, док листови на мађарском језику нису побележени. Шокчић даје податке о уредницима, карактеру листа, датуму покретања и престанка листа, периодичности и др. У овом попису дати су подаци за 23 суботичка листа.

Публициста Светислав Шумаревић написао је књигу *Штампа у Срба до 1839*, која је изашла у Београду 1936. године. Шумаревић на почетку своје књиге говори о развоју штампарства, о првим штампаријама и првима листовима у Европи, а затим у нас. Највише простора посветио је првим српским листовима, како новинама које је издавао Маркидес Пуљо тако и *Славено-сербским вједомостима* Стефана Новаковића. У последњем поглављу Шумаревић говори о почецима штампе у ослобођеној, Милошевој Србији.

Од истог аутора штампана је 1937. године у Београду, на француском језику, књига *La presse yougoslave*, у којој аутор говори о развоју штампарства и журналистике. У одељку "Novi Sad et sa presse nationale", Шумаревић говори о најзначајнијим новосадским листовима: *Српском дневнику* Данила Медаковића, *Застави* Светозара Милетића и хумористичком листу *Комарац* и његовом уреднику Јовану Јовановићу-Змају.

У свим публикацијама и написима о којима смо досада говорили војвођанска штампа је пописивана или са целокупном југословенском штампом или са штампом која је излазила на српскохрватском језику у ужој Србији. Тек 1939. године појавиће се књига публицисте и новинара Триве Милитара под називом *Штампа у Војводини*, у којој ће се говорити искључиво о војвођанским часописима и листовима.

Књига Триве Милитара састоји се од шест поглавља: I - Почети војвођанске српске штампе у XVIII столећу; II - Војвођански српски листови у XIX столећу; III - Периодична, забавна и стручна штампа у Војводини у XIX столећу; IV - Југосло-

венска штампа у Војводини почетком XX столећа до Светског рата; V - Војвођанска мањинска штампа до Ослобођења; VI - Војвођанска штампа после Ослобођења.

У овој књизи Трива Милитар није намеравао да да библиографију војвођанске периодике са потпуним библиографским описом. Њега су више занимале друштвено-политичке прилике које су утицале на појаву неког листа. Па ипак, његово излагање тече хронолошким редом, што даје извештајан преглед развоја војвођанске периодике, почев од Орфелиновог Магазина. У немогућности да о сваком листу нешто каже, Милитар често само набраја листове који су излазили у Вршцу, Кикинди, Панчеву и другим местима Војводине.

Све док не буде једне потпуне историје војвођанске штампе и библиографије војвођанске периодике, Милитарова књига остаће драгоцен прилог изучавању у овој области.

У *Гласнику Народне библиотеке* за 1940. годину штампан је библиографски попис књига и периодичних публикација рађен "de visu", према фонду Народне библиотеке. У посебном одељку под називом „Periodica” дат је попис часописа и новина који су излазили у 1940. години. Овакав попис налази се у свих десет свезака које су изашле 1940. године.

У досадашњем излагању сумирали смо резултате на пописивању периодичних публикација до 1941. године. У послератном периоду настављено је са пописивањем како књига тако и периодичних публикација.

НОВОСАДСКЕ СРПСКЕ СЕРИЈСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ (1824-1918)

Историјски развој српске журналистике тесно је везан с политичким, друштвеним и економским приликама у којима је живео српски народ у прошлости. Почети српске журналистике уско су повезани за рад и појаву штампарија, које се, као и повремене публикациије, јављају у туђим срединама делећи судбину српског народа.

Захтеве за добијање ћирилске штампарије постављали су Срби у Хабсбуршкој монархији још у првој половини 18. века. Међутим, од првог таквог тражења умнога митрополита Исаије Ђаковића, 1708. године, до неостварене жеље Емануела Јанковића, прошло је више од осамдесет година. У том периоду, на неколико сабора, подношени су захтеви за оснивање школа и штампарија за које је на Сабору 1730. године речено: „...а школама је као душа телу штампарија потребна”.¹

Међутим, иако без своје штампарије, Срби су штампали своје књиге, али у туђим срединама. Тако су српске књиге штампане у Епископској штампарији у Римнику, Москви, Лајпцигу, Бечу, Венецији, Будиму и другде.

За српску и југословенску журналистику од епохалног значаја је појава *Славено-сербског магазина*, који је књижевник Захарије Орфелин штампао у Венецији 1768. године у штампарији Димитрија Теодосија. *Славено-сербски магазин* је први српски и први југословенски часопис. Часопис је својим садржајем испунио празнину у духовном животу људи тога времена, а његов значај и улогу у новијој историји српске књижевности високо су оценили сви они који су о њему писали.

Да је успео племенити покушај Емануела Јанковића да у Новом Саду оснује штампарију и да издаје један српски лист, преглед новосадске штампе почињао би већ са 1790. годином. Нажалост, почети, новосадске штампе огласиће се тек појавом *Летописа Матице српске*, који се јавља 56 година касније од Орфелиновог *Славено-сербског магазина*.

Скерлић је писао: „Што се није дало једном Србину у Новом Саду допустило се једном Грку у Бечу”.² Српско и југословенско новинарство започели су Грци, браћа Публије и Георгије Маркидес Пуљо. Они су, наиме, 1791. године покренули *Сербскија повседневнија новини*, чији је први број изашао 14. марта из штампарије Јосифа Курцбека, бечког штампара.

¹ *Српски народни сабор месеца маја 1730. у Београду*. Саопштио Ђорђе Рајковић. У: *Летопис Матице српске, 1870-1871*, књ. 113, стр. 300.

² Јован Скерлић: *Историјски преглед српске штампе 1791-1911*, Београд, 1911, стр. 2.

Дозволу за штампање српских књига добио је Јосиф Курцбек још 1770. године. Незадовољни књигама које су штампане у овој штампарији, Срби су 1790. године, на Темишварском сабору, покренули питање преношења штампарије у српску средину, као и покретања једног српског листа. Курцбекову штампарију су хтели да преузму новосадски писац и књижевник Емануел Јанковић, који је донео „из Прага у Нови Сад праву европску књижевност, и донео је нешто чега дотле у Војводини није било: штампарију”³, и као други кандидат земунски трговац Петар Стефановић. Сабор је поверио Стефану Вујановском, надзорнику српских школа у Славонији и Срему, да сам оцени коме од ове двојице дати предност за добијање привилегије штампања српских књига. Вујановски се одлучио за Емануела Јанковића и Сабор је прихватио његову оцену да су Курцбекове књиге штампане на лошој хартији, те да би „народни фондови имали већу корист ако би штампарија била у средини народа и под надзором црквених глава”. Но, и поред препоруке коју је дао Сабор у Темишвару, Јанковићу није дата привилегија за штампање српских књига, нити дозвола за издавање српског листа. Ту привилегију и даље је задржао бечки штампар Јосиф Курцбек, а дозволу за издавање српских новина добили су браћа Пуљо, који су у Бечу већ издавали лист *Ефемерис* на грчком језику.

После смрти Јосифа Курцбека 1792. године његова штампарија прелази у српске руке. Њу преузима Стефан Новаковић, бивши секретар Митрополије у Карловцима. Прелаз штампарије у Новаковићево власништво поздрављен је као национални успех, а Доситеј је овај догађај поздравео 1793. године у предговору свога дела *Собраније разних нравоучителних вешчеј* уверен да ће „ово общечулно и всеобщеполезно дело под његовим очима и руководством благополучно напредовати и давно желајемо успех имати”.

Новаковић је 1792. године почео да издаје друге по реду српске новине под називом *Славено-сербскија вједомости - посвјашчене роду и свјашченству*. Иако су имале претплатника од Пеште до Венеције, број тих претплатника није био довољан да покрије издавачке трошкове и Новаковић већ 1793. године моли претплатнике за уредније плаћање. Тако ни његов покушај „да одомаћи у Срба новине није успео”,⁴ па је 1794. обуставио даље излагање свога листа.

Две године касније, 1796. године Новаковић је био принуђен, због материјалних неприлика, да прода своју штампарију мађарском примасу Баћањију, који ову штампарију спаја са штампаријом пештанског универзитета и од тада она има назив Мађарска универзитетска штампарија у Будиму. Продаја Новаковићеве штампарије пештанском универзитету изазвала је протест међу Србима, који нису били задовољни тиме да штампање српских књига зависи од мађарских политичких власти. Но, и ови протести, као и они код давања привилегија за штампање српских књига бечком штампару Курцбеку, остали су без одјека и Срби ће још дуго чекати да добију своју штампарију у својој средини. Тако су Срби у Аустро-Угарској остали и без штампарије и без свога листа.

Прошло је више од седамнаест година до поновног покретања једног српског листа. Културни центар српског народа и у овом периоду је Беч и у њему ће се и 1813. године поново јавити нови српски лист, који ће под називом *Новине сербске*

³ Васа Стајић: *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад, Матица српска, 1951, стр. 199.

⁴ Лазар Чурчић: *Српске повремене публикације XVIII века*, У: *Српска штампана књига XVIII века*, Нови Сад, Београд, 1963, стр. 143.

из царствујушчега града Виене, издавати два медицинара, Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић. Новине сербске, како су се касније називале, излазиће до 1822. године, а њихов престанак сматран је као губитак за српску литературу. „Веће штете српска литература не може имати но што је њих изгубила” - писао је земунски трговац Василије Васиљевић Вуку Караџићу.⁵

По престанку излажења Давидовићевих *Новина сербских* 1822. године, Срби су остали без јединог свога листа. Међутим, политички и културни центар српског народа помера се од Беча ка Пешти. Тако ће већ крајем 18. века Пешта преузети улогу коју је до тада имао Беч. Овоме је веома много допринело преносење штампарије Стефана Новаковића 1796. године, што је довело до окупљања српске интелигенције и стварања услова за значајне акције које ће Срби предузимати у следећем периоду.

Истовремено, на крајњем југу Монархије, дизао се Нови Сад, значајно трговачко, политичко и културно средиште Срба у Угарској. За Нови Сад је, још 1790. године, Емануел Јанковић рекао да је „средиште српског народа”, а Вук Караџић је 1817. године тврдио да је „највеће српско општество у свијету”.

У Новом Саду, већ тридесетих година осамнаестог века, Висарион Павловић отвара своју латинско-словенску школу, чији ће учитељи доцније бити два знаменита књижевника Захарије Орфелин и Јован Рајић. Године 1790. Емануел Јанковић отвара познату немачко-француску књижару у којој су се у оригиналу могла купити значајна дела светске литературе. Тако је Нови Сад, слободан краљевски град од 1748. године, растао са све већим бројем богатих трговаца, занатлија и знатним бројем интелигенције која ће у деветнаестом веку преузети улогу коју су дотле имали Срби у туђим срединама, у Бечу и Пешти.

Године 1816. отворена је у Новом Саду српска гимназија за коју је главни прилог дао Сава Вуковић, богати новосадски трговац, а њено отварање помогли су и многи родољуби - грађани Новог Сада. Поред Карловачке гимназије, која је основана 1791. године после Темишварског сабора, и Новосадска гимназија је веома много учинила на ширењу образованости и васпитању омладине у националном духу, као и на проучавању српског језика и српске књижевности. Њен директор је Павел Јозеф Шафарик, доцније одличан познавалац српске књижевности, а као професори, поред осталих, овде раде Георгије Магарашевић и Милован Видаковић.

Празнина која је у српском књижевном и јавном животу настала престанком Давидовићевих *Новина сербских*, покренула је на размишљање, а затим на акцију, оновремене интелектуалце песника Лукијана Мушицког, Павела Ј. Шафарика, књижевника Милована Видаковића и Георгија Магарашевића. Они ће све више увиђати потребу за покретањем једног новог гласила у коме ће моћи објављивати и своје радове и радове других књижевника, јер књижевни живот Срба у то време већ је био довољно развијен, а читалачка публика није била многобројна.

Тако је 18. јуна 1823. године Георгије Магарашевић написао „Објављеније” у коме је изложио садржај *Летописа* за 1824. годину. Прву частицу *Летописа* припремио је Магарашевић још 1823. године с намером да *Летопис* почне излазити већ од 1824. године. О томе обавештава свога пријатеља Јефту Поповића, коме је писао у Трст: „Ја намеравам с концем октобра ове године издати књижицу под именом „Србска летопис”. Међутим, из предговора прве частице се види да се његова намера није могла остварити и да *Србска летопис* „није се могла због неки

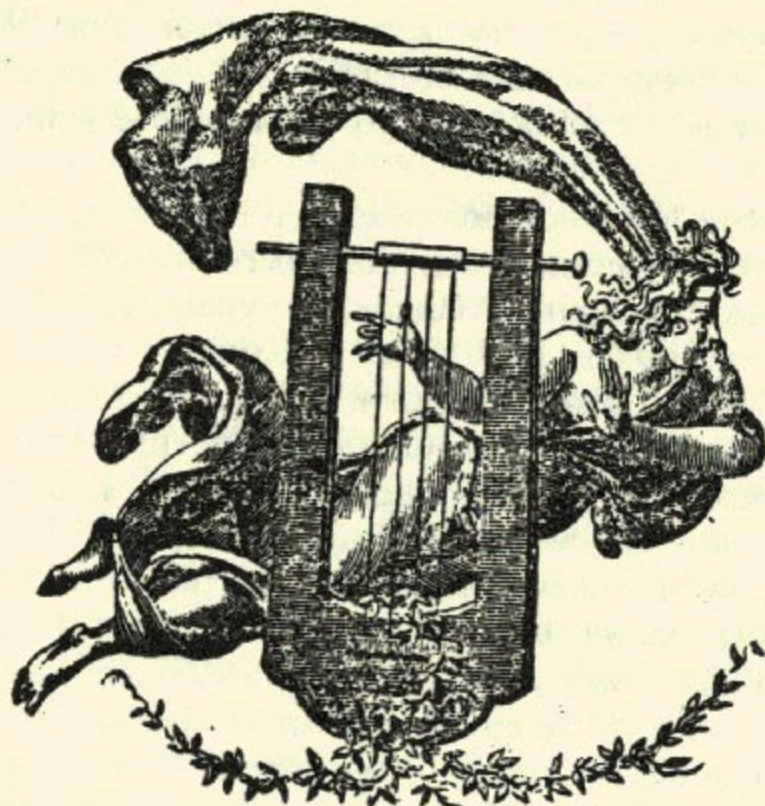
⁵ Јован Скерлић: *Историјски преглед српске штампе 1791-1911*, Београд, 1911, стр. 21.

обстојателства с годином 1824. започети". Уз помоћ новосадског књижара Константина Каулиција, *Летопис* је изашао из штампе пред јесењи пештански вашар 1824, за 1825. годину. Нови Сад није још до тада имао штампарију у којој би се могле штампати српске књиге и *Летопис* је штампан у Универзитетској штампарији у Будиму. Тамо ће се штампати све до 1864. године, до пресељења Матице српске у Нови Сад.

БАЧКА ВИЛА

за год. 1841.

СВЕЗАКЪ ПРВЫЙ.

пѣдао на свѣтъ

ДРЪ ПЕТАРЪ ЮАННОВИЋЪ.

У НОВОМЪ САДУ,

Трошкомъ писмены Павла Янковића ц. кр.
повл. Типографа.

Константин Каулици, међутим, најављује већ у трећој частици тешкоће које има око издавања *Летописа*. Свима је било јасно да ће једини часопис у Срба морати да престане са излажењем, уколико се не нађе неко ко ће помоћи даље издавање *Летописа*. Нови Сад, у то време, још није имао тако велики број богатих

трговаца као што их је имала Пешта, која је у том периоду била културни центар српског народа у Мађарској. Срби су већ тада имали пред собом леп пример Мађара који су основали Мађарску академију. Иницијативу за оснивање сличног друштва дао је Јован Хацић, а материјалну помоћ за оживотворење ове идеје дали су трговци досељеници: Андрија Розмировић, Јован Деметровић, Петар Рајић, Георгије Станковић, Јосиф Миловук и Гаврило Бозитовац. Тако је у Пешти, 16. фебруара 1826. године, основана Матица српска чији је задатак био да шири књижевност и просвету штампањем и растурањем српске књиге. Матица је одмах прихватила даље издавање *Летописа* и четврта частица доноси проглас који је написао Јован Хацић: „Ево ти почитајми и предраги Роде Летописа Србског. Теби подноси са љубављу пуним жаром Матица Српска, која је Тебе ради и Твоје славе ради постала, за Тебе ради, за Тебе дише”. Од тада, Матица српска није напустила овај аманет и *Летопис* и данас излази као једно од значајних издања Матице српске.

Када је 1835. године забрањен рад Матици српској остао је српски народ још једном без свога гласила. *Летопис* није излазио ни 1835. ни 1836. године. Покретање новог листа везано је за име Теодора Павловића, публицисте и дотадашњег уредника *Летописа*, као и секретара Матице српске. Осећајући празнину која је у јавном и књижевном животу Срба настала престанком рада Матице српске и *Летописа*, Павловић је све своје, не мале, способности и везе користио да би поново оживео рад Матице и да би добио дозволу за издавање једног листа који би заменио *Летопис*.

Године 1835. покрене *Србски народни лист*, а 1838. и *Србске народне новине*, које ће уређивати ове до престанка њихова излажења 1849. године. Једно време, када је и *Летопис* поново покренут, Павловић је уређивао и *Летопис* и *Србски народни лист*. То је био период од 1837. до 1841. године.

Оцену Павловићева рада дали су многи. Од његова биографа Константина Пеичића до Јована Суботића, Скерлића и Марка Малетина. Сви се они слажу да је Павловић, као публициста и родољуб, оснивач српске журналистике и да ће као представник српске штампе остати све до 1848. године. Јован Суботић је у *Летопису* писао: „Ова радња Павловићева на пољу журналистике србске осигурава му и у повесници србске књижевности и народнога живота одлично место као основатеља србске журналистике, а ова је заслуга доиста врло велика, и ујемчава му имену трајања у оностраној народној повесници. Издавање новина није ни у наше дане у нас лак и пријатан посао: у оно време било је то са стоструким незгодама, неугодностима и секатурама скопчано. А што се материјалног пробитка тиче, то ће свако лако разумети, да о њему ни говора није бити могло, кад је журналистичка публика тек у стварању била”.⁶

Наши народи у прошлости нису живели под једнаким политичким, економским и културним условима. Сасвим је разумљиво што се штампа јавила најпре код Срба који су живели под Аустријом, јер је грађанска класа овде била најразвијенија, па су и књижевност и журналистика биле плодови баш овог дела српског живља настањеног у Аустрији.

Други део нашег народа, који је живео под турском влашћу, живео је, у то време, у мраку и културној заосталости. Од 1830. године Србија је хатишерифом добила право на потпуну унутрашњу самоуправу, па се и овде почело размишљати о оснивању штампарије, као и покретању једног листа. У Србију све

⁶ Јован Суботић: *Теодор Павловић и његов положај у животу нашега народа*, У: *Летопис Матице српске*, 1872, књ. 114, стр. 212.

више пристижу школовани људи из Аустрије, а међу њима је и Димитрије Давидовић, дотадашњи уредник *Новина сербских*. Због све мањег одзива претплатника Давидовић је разочаран напустио Беч и настанио се у Београду где је уз помоћ Димитрија Исаиловића покренуо прве новине у ослобођеној Србији. Пробни број изашао је 1832. године, а лист је редовно излазио тек од 1834. године.

До краја прве половине деветнаестог века у Србији је излазило неколико значајних листова као што су: *Подунавка*, *Србскиј улак*, *Гласник србске словесности*, *Новине Читалишта београдског*, *Шумадинка* Љубомира Ненадовића и др.

До 1848. године излазило је у Пешти још неколико српских листова, који су били краћег трајања и мањег утицаја на стварање читалачкије публике од претходних. Тако је у времену од 1838-1839. Антоније Арнот издавао *Србску новину или Магазин за художество, књижевство и моду*, први српски лист за уметност, књижевност и моду. Међутим, иако није имао шири утицај на читалачку публику, овај лист је значајан стога што је окупио „безмало све значајније српске писце оног времена”. Сарадници овог листа су Сима Милутиновић-Сарајлија, Јован Стерија Поповић, Милован Видаковић, Димитрије Тирол и многи други. У времену од 1842-1843. године Димитрије Јовановић издаје *Пештанско-будимског скоротечу*, књижевни и модни лист, који је „доста широко обавештавао о културном и књижевном животу Срба”.

Нови Сад ће, међутим, све више преузимати улогу коју су, дотада, у културном и политичком животу Срба имали Беч и Пешта. Овome је, поред осталих чињеница, допринео снажан и економско стабилнији трговачки и занатлијски сталез, као и интелигенција која је све многобројнија и духовно зрелија, интелигенција која све чешће ставља све своје снаге у корист народа, за његово ослобађање од туђинске власти.

У историји војвођанске журналистике 15. септембар 1836. године остаће датум који је означио препород српске штампе. Привилегија за штампање српских књига и новина, коју је пре 46 година тражио Емануел Јанковић, дата је његовом синовцу Павлу Јанковићу. Од овог времена српски листови ће се штампати у штампаријама које ће ницати на територији Војводине, што ће значити и све веће ослобађање од утицаја који су дотле имали Беч и Пешта.

Српска штампа је дуго била и по форми и по садржини копија немачких и мађарских листова. Овог утицаја она ће се све више ослобађати, њени уредници и сарадници постаће борци за народна права и њихова гласила имаће све више призвука оне струје којој су припадали.

У штампарији Павла Јанковића, две године по добијању привилегије да може штампати књиге ћирилицом, Павле Стаматовић ће штампати 1838-1840. године свој годишњак *Србска пчела* који је до тога времена, од прве године издажења 1830. па до 1837. штампао у Штампарији пештанског универзитета у Будиму.

Ако Георгије Магарашевић није могао да штампа свој часопис *Србска летопис* 1824. у Новом Саду, седамнаест година касније његов колега, директор Новосадске гимназије Петар Јовановић, познат под надимком „Срб-Илир из Бачке”, штампа код Павла Јанковића, а касније код његове удовице Катарине, свој алманах *Бачка вила*, који је излазио једанпут годишње 1841, 1842, 1844. и 1845. године. То је „једина публикација код Срба у Угарској кроз коју је пропагиран илиризам”.⁷ У овом алманаху сарађивали су: Станко Враз, Вјекослав Бабукић, Драгутин

⁷ Живан Милисавић: *Бачка вила*. У: Југословенски књижевни лексикон, Нови Сад, 1971, стр. 24.

Раковац, Јован Хацић, Милош Поповић и др. Издавач *Бачке виле* био је Петар Стојановић, књигопродавац и накладник из Новог Сада. Године 1847. Петар Стојановић је издао *Лазарицу* Јоксима Новића, који је, иначе, сматрао Стојановића „јединим и првим до данас правим српским књижаром”. Стојановић је издао и *Стихотворенија* Мушицкога, а у његовој добро снабдевеној књижари могла су се наћи и дела Вука Караџића, Бранка Радичевића, Даничића и других писаца.

Штампарију Катарине Јанковић купио је 1847. године др Данило Медаковић, који је те године завршио „универзитетске науке” у Берлину као доктор филозофије. Човек широке културе, Медаковић у Новом Саду развија богато поље рада. Он постаје уредник листова који су до данас остали неистрпни извори за изучавање књижевних и политичких збивања онога доба. У штампарији Данила Медаковића штампаће се прве новине које су излазиле у Новом Саду. То је *Вестник* Константина Богдановића, за кога је Скерлић рекао да је „један од најбољих и најобразованијих публициста српских онога доба”.⁸

Богдановић је почео да издаје своје новине у Пешти 21. марта 1848. године. Мото његова листа био је: Све за народност. Богдановић је свој лист већ почетком маја месеца пренео у Нови Сад где је штампан у Медаковићевој штампарији. Но, убрзо, због оружаних сукоба у доба 1848. године и штампарија и *Вестник* селе се прво у Карловце, а затим у Земун, где ће се штампати „на једној лађи која је стајала уз земунску обалу, вазда спремна да у случају наступања непријатеља отплови у Београд”.⁹

Поред *Вестника*, у бурној 1848. години, почео је Данило Медаковић да издаје и *Напредак*, први српски лист штампан новим правописом. *Напредак* је почео да излази у Карловцима, но и он је доживео судбину Богдановићева *Вестника*, пренет је у Земун, где је и престао да излази 1849. године. Тек 1863. године Медаковић ће у Новом Саду обновити његово излагање.

После бурних дана 1848/49. године, Нови Сад се подиже из рушевина под којима су, као последица бомбардовања града, остала драгоцену културна добра: значајне библиотеке богатих грађана, портрети рађени од првих сликара српских, архиви са богатом документацијом, чији се губитак никад више неће моћи надокнадити.

У Новом Саду се, непосредно иза Буне, окупља знатан број младих интелектуалаца задојених либералних идејама. Неки од њих су и сами били учесници револуције. Док су старији прихватили уносне царске службе и тако постали „Бахови хусари”, млађи су са пуно елана прегли да обнове духовни живот у новоствореној „српској” Војводини.

Значајну улогу у духовном препороду Новог Сада имали су, у доба Баховог апсолутизма, Милорад и Данило Медаковић, који су започели богату издавачку делатност и својим радом допринели да се Нови Сад формира као културни центар војвођанских Срба.

Године 1851. Милорад Медаковић преноси свој лист *Јужну пчелу* из Темишвара у Нови Сад, а први новосадски број је Нови Сад означио као срце Војводине, „јер у њему има више научених људи, вољних и врсних да раде на народној просвети, него ли ма у ком српском граду”. Милорад Медаковић је сматрао да Новом Саду, да би постао стварни културни центар, недостају само новине, он их

⁸ Јован Скерлић: *Историјски преглед српске штампе 1791-1911*, Београд, 1911, стр. 36.

⁹ *Исто*, стр. 37.

доноси и обећава: „да у Новом Саду неће одсад престајати јавни орган за србски народ излазити”.

Поред *Лужне пчеле* излазио је и њен *Књижевни додатак*, а оба су престала да излазе априла 1852. године, јер су их аустријске власти забраниле због дописа из Руме о дечанским калуђерима.

Међутим, већ 21. јуна (3. јула) изашао је из штампе први број *Србског дневника* који уређује Данило Медаковић. Занимљив је уводник који је за *Србски дневник* написао Медаковић. У њему, између осталог, пише: „Ја сам одавно одредио на књижевном послу радити донде док се год буде могло. То је сад мој посао једини. Док ми год било могуће рад сам при њему остати. Новине су једна важнија струка књижевна; оне су, кад се вешто и прилежно обделавају, кадре бити народу од онолике користи, од колике могу бити скоро све остале књижевне струке уједно. Све су остале струке књижевне једна од друге одвојена, а Новине имају претресати и радити о ономе, што је живац народни и допиру мање више у све остале струке. Новине су руководитељ неки у главнима потребама народа, а у исто време огледало целе књижевности србске. Ја нисам ни мало грешио, што сам некад Новине назвао огњиштем народним. Неморају оне бити све једнаке и неморају оваке овој цели одговарати; може њи бити, које определеније своје неће ни познавати, ал зато опет идеја Новина остаје једна и иста. По томе, што сам ја одредио себи за посао и задатак србску књижевност и по томе, што су Новине тако важна струка књижевна, ја сам зажелио и ја сам настојавати морао, да Новине србске, кад је Лужна пчела забрањена, имам у мојим рукама”.

Истовремено са *Србским дневником* Медаковић покреће *Седмицу*, лист за забаву и поуку, за коју је Богдан Поповић рекао да је била „не само регистратор књижевног живота једне епохе, него и његов регулатор”. Васа Милинчевић у својој студији о *Седмици* пише да је оно што је објављено у њој „право огледало српске књижевности у апсолутизму”.¹⁰

Медаковић је бринуо о уређивању оба листа све до 1859. године када је, после династичких промена у Србији 1859. године, прешао у Србију, где му је било понуђено место министра просвете.

Своју штампарију продао је, као и лист, владици Платону Атанацковићу, који је уређивање листа предао Јовану Ђорђевићу, дотадашњем секретару Матице српске и уреднику *Србског Летописа*.

Године 1859. Аустрија је претрпела два пораза у рату са Италијом и Француском. Бах је, августа исте године, био принуђен да поднесе оставку. После Бахова апсолутизма настала је жива политичка активност, која се нарочито осећала код народности које су живеле под Аустријом.

”Од 1860. па надаље одиграо се читав низ веома крупних политичких догађаја, који су имали одјека у политичком и националном животу војвођанских Срба. Око *Србског дневника*, чији је уредник Јован Ђорђевић, најактивнији поборник идеје о оснивању једног сталног српског народног позоришта, почињу се окупљати снаге које ће, после неколико година, створити Српску народну слободомну странку. Као душа и глава новог политичког покрета, који се тада налазио још у фази формирања, убрзо ће се афирмисати Светозар Милетић, лични пријатељ и вршњак Ђорђевића и најактивнији сарадник његовог *Дневника*”.¹¹

¹⁰ Васа Милинчевић: *На раскршћу епоха: Седмица*. У: Књижевна историја, 1970, св. 8, стр. 871.

¹¹ Никола Петровић: *Око Милетића и после њега*, Нови Сад, 1964, стр. 126.

Друштвени и политички напредак, који се све више осећао од шездесетих година деветнаестог века, изазвао је „необично јако културно кретање и снажан културни полет”. Скерлић је писао: „Од 1860. године Нови Сад постаје неоспорна духовна метропола српскога народа... 1863. године у Новом Саду је излазило 9 листова српских... Народно позориште се оснива, прво у целом Српству. Нижа гимназија 1865. постаје виша... Целих шездесетих година духовна хегемонија Новог Сада је толика да је нико и не помишља спорити”.¹²

У таквој духовној атмосфери дошло је и до пресељења Матице српске у Нови Сад, 1864. године. Највећи број интелектуалаца, књижевника и других културних посленика окупља се са свих страна у „Српску Атину”.

У 1866. години два значајна догађаја су оставила видне трагове у политичком и културном животу српског народа. Те године се целокупна српска омладина организовала као Уједињена омладина српска. У овој години је дошло и до формирања либералне странке у Војводини и покретања њеног гласила *Заставе* коју је, вођ ове странке, Светозар Милетић покренуо у Пешти.

Пресељењем Матице српске из Пеште у Нови Сад дошло је до појачаног рада Матице и њених органа. На предлог Књижевног одељења, поред *Летописа*, покрене се нов часопис *Матица*, а за уредника се одређује Антоније Хацић, секретар Матице српске и уредник *Летописа*. *Матица* је, у току свога излажења, од 1865-1870, окупила велики број истакнутих књижевника и научника. Часопис је деловао „као незваничан орган Уједињене омладине српске, окупљајући својим крајње толерантним ставом писце свих оријентација. Иако романтичарски обојен, лист објављује познате програмске чланке Светозара Марковића, те списе Љубена Каравелова, главних идеолога „нове науке”. „Лист је престао да излази уступајући своју публику новопокренутом органу омладине Младој Србадији”.¹³

У истом периоду излазио је у Новом Саду најзначајнији књижевни часопис српског романтизма *Даница*, која је „духовно припремила стварање моћног покрета Уједињене омладине српске”, међутим, по разиласку њеног уредника Ђорђа Поповића-Даничара са Омладином, часопис је све више губио своје значајне сараднике и 1872. године престао са излажењем.

Одмах по оснивању Уједињене омладине српске покренут је часопис *Омладинска заједница*, који је имао за задатак да доноси „скупштинску радњу Омладине”. У њој су објављивани записници, извештаји и други материјали који су се односили на рад Омладине.

Међутим, осећајући потребу за једним листом који би „својим садржајем одговарао циљевима младога Српства” Омладина је на IV омладинској скупштини у Великој Кикинди 1869. године донела одлуку о покретању једног гласила које би говорило о питањима која њу интересују. Тако је априла 1870. године изашао први број *Младе Србадије*, који је имао поднаслов: Лист Уједињене омладине српске за књижевност и науку.

У првој години лист је уређивао Антоније Хацић, а седиште му је у Новом Саду. Часопис окупља велики број сарадника, како оне који заступају либералне идеје, тако и оне који се боре за социјалистичка начела, као што су били Васа Пелагић, Светозар Марковић и Љубен Каравелов.

¹² Јован Скерлић: *Омладина и њена књижевност*, Београд, 1906, стр. 94-96.

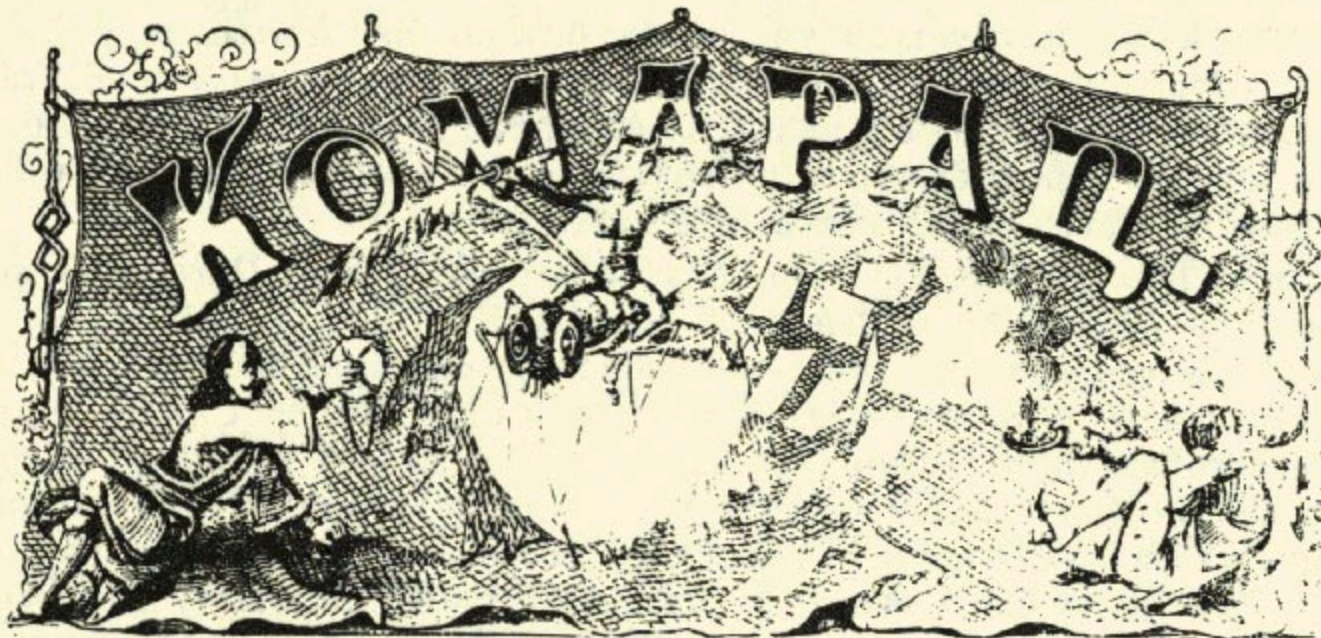
¹³ Божидар Ковачек: *Матица*, У: Југословенски књижевни лексикон, Нови Сад, 1971, стр.

У другој години лист прелази у Београд, а уређује га Милан Кујунџић Абердар. „По идејама лист је либерално-националистички с наглашеном мишљу о ослобођењу свих Срба, па није одговарао ни Аустро-Угарској ни влади у Србији. Забрањен је за Аустро-Угарску, а после честих заплена у Србији угасио се 1872. године”.¹⁴

Године 1872. српска журналистика обogaћена је једним значајним листом који ће, са прекидима, све до данас будно пратити сва театарска збивања. Иако је Српско народно позориште основано још 1861. године, тек десет година доцније, 26. децембра 1871, појавиће се први број *Позоришта*, органа Друштва за Српско народно позориште. Од првог броја па све до 1908. године лист уређује Антоније Хаџић, секретар, а касније и председник Матице српске, који је, са прекидима, пуних двадесет година био и управник Српског народног позоришта у Новом Саду. У 1909. и 1910. години *Позориште* уређује Јован Грчић, позоришни критичар. Вредни статистичар је забележио да је за тридесет и пет година излажења штампано 1269 бројева овог листа. Године 1968. обновљено је излажење листа *Позориште*, које бележи 36. годину излажења, настављајући се тако на први позоришни лист у Новом Саду. Ново *Позориште* је, следећи богату традицију истоименог листа, и данас остало пратилац свих збивања везаних за живот и рад Српског народног позоришта у Новом Саду.

Поред књижевних и политичких листова излазили су, у то доба, и хумористички листови, који су досетком, иронијом, подсмехом, шалом и другим средствима водили борбу са клерикалним и нападним круговима окупљеним око *Напретка*, *Србског народа* и *Србобрана*.

Веома популаран био је хумористички лист *Комарац*, који је уређивао прослављени песник Јован Јовановић за кога је Скерлић рекао: „...човек са много духа, лак на писању, најбољи и најплоднији политички сатиричар којег је српска књижевност до сада имала”.¹⁵

ШАЛТИНИ ЧИСТЕ СРПСКЕ САМОУПРАВЕ

Одговорни уредник:
Борђе Рајковић

„Комарац” излази само седам пута годишње, а свако издање постоји само једном. Цена је за целу годину 4 динара, а за поједино издање по 4 динара.

Главни издавач:
Јован Јовановић

Број 3.

У Новом Саду 28. фебруара 1861.

Година 1.

¹⁴ Божидар Ковачек: *Млада Србадија*. У: Југословенски књижевни лексикон, Нови Сад, 1971, стр. 337.

¹⁵ Јован Скерлић: *Историјски преглед српске штампе*, стр. 58.

Поред *Комарца* Јован Јовановић је уређивао још два шаљива листа који су такође једно време излазили у Новом Саду. Године 1864. покренуо је Јовановић, у Пешти, хумористички лист *Змај*, по коме је и добио надимак, а неколико година касније покренуо је у Панчеву *Жижу*, „која се одликовала великом тачношћу критичког суда о догађајима, носећи, попут *Комарца* и *Змаја*, печат оружја народне борбе”.

Поред ових листова излазило је у Новом Саду још неколико хумористичких листова који су се са мање снаге и смисла за прави хумор борили за народне идеале. Међу њих можемо уврстити *Хумористу* и *Рен Ђорђа Рајковића*, *Домишљан* Светозара Стојадиновића и *Зољу* Константина Трумића.

Седамдесетих година деветнаестог века, у време јачег продора капиталистичких друштвених односа, у Војводини је почео да јача покрет социјалистичке мисли, који је све више прихватан баш од омладине која је, поред борбе за национално ослобођење, тежила и праведнијим социјалним односима. Године 1871. у Панчеву је штампан превод Манифеста Комунистичке партије у листу *Панчевац*, а исте изашло је и његово посебно издање.

Када је 1872. године, у Београду, забрањено излажење лита *Раденик*, социјалистички покрет је остао без свога гласила. „Иако су наши први социјалисти имали приступа у све мање или више демократски оријентисане листове и часописе; иако су Светозар Марковић, Васа Пелагић, Ђока Мијатовић и остали прваци покрета сарађивали и на *Застави*, и на *Панчевцу*, и на *Гласу народа* - да споменемо само најнапредније војвођанске листове тога доба - ипак се осећала потреба да социјалистички покрет добије што пре свој сопствени орган: да се уместо обустављеног *Раденика* покрене један нов социјалистички лист. На једном поузданичком састанку, којем је присуствовао и Светозар Марковић, одлучено је да се нови лист назове *Једнакост*, да буде уређиван у истом духу као и *Раденик*, а за уредника листа изабран је Ђока Мијатовић”.¹⁶

У Новом Саду је, почетком јуна, изашао огледни број *Једнакости*, у коме је штампан „Програм” листа и „Позив на претплату”. Међутим, све је остало само на томе, лист *Једнакост*, чије је излажење најављено за месец септембар, није се појавио, а новац који је стигао за претплату враћен је са објашњењем да лист „због приватних околности... за сада неће излазити”.

Године 1879. излазио је у Новом Саду педагошки часопис *Нова школа*, који је издавао и уређивао Мита Нешковић. Часопис је од 1875. до 1878. излазио у Земуну, а због своје комунистичко-социјалистичке садржине био често плењен. У истом периоду, 1878-1879, излазио је у Новом Саду часопис *Стража*, чији је уредник био Лаза Пачу. Часопис је у мартовској свесци 1879. најавио да ће престати да излази јер се уредништво уверило „да власт не само да није изгонила уредника и сараднике *Страже* из Новог Сада, већ да није шта више вољна да их трпи ни у ком месту близу места, где се *Стража* штампа”. Лаза Пачу протеран је због ширења социјалистичких идеја из Новог Сада и *Стража* је престала да излази.

Средином и крајем осамдесетих година прошлог века дошло је до размимоилажења у Српској народној слободоумној страници. Међусобна разрачунавања између вође ове странке с једне стране, и његових блиских сарадника са друге стране, довела су до јачања позиција конзервативних идеја. По престанку изла-

¹⁶ Коста Милутиновић, Милан Костић: *Избрани списи Ђоке Мијатовића*, Нови Сад, 1956, стр. 14.

жења *Недељног листа* Јаше Игњатовића, остао је у Новом Саду још *Србски народ*, лист Јована Грујића Јоте, који су подржавали најконзервативнији кругови.

Године 1885. под уредништвом др Стевана Павловића, средствима патријарха Германа Анђелића почео је у Новом Саду да излази лист *Наше доба*, који је излазио све до смрти његова уредника 1908. године. Пишући о овом листу и његовом уреднику др Василије Крестић је написао: „Судбински везани једно за друго, заједно су старили, малаксавали и постепено ишчезавали, да би, до краја нераздвајни, у исто време занавек нестали”.¹⁷

До краја деветнаестог века излази у Новом Саду још неколико значајних листова. Михаило Полит-Десанчић, првак десног крила Милетићеве странке, издаје и уређује *Браник*, који је излазио без прекида до Првог светског рата. Од књижевних листова овога времена издваја се *Стражилово*, који уређује Јован Грчић.

Оснивањем Социјалдемократске партије Угарске и на територији Војводине деведесетих година прошлог века се указала потреба за покретањем једног социјалистичког листа на српскохрватском језику. Тако је 1905. године у Новом Саду покренут лист *Српски глас*, а 1910. *Слобода*, орган Српског агитационог одбора. Следеће, 1911. године, покренут је и лист *Напред*, намењен Буњевцима у Бачкој, јер су социјалистичке идеје „имале приличан број присталица и међу радницима и беземљашима Буњевцима”.¹⁸

Нови Сад је крајем 19. века све више губио онај значај који је у политичком и културном животу, не само Срба у Војводини, имао нарочито шездесетих година деветнаестог века, када је с правом називан „Српска Атина”. Ову улогу од седамдесетих година све више преузима Београд, па ће деведесетих година сви важнији српски листови излазити у Београду.

Према библиографији Данила Живаљевића за 1893. годину у Београду је, у овој години, излазило 56, а у Новом Саду само 11 листова. Према статистичким подацима у 1909. години излазило је у Београду 79, а у Новом Саду свега 7 листова.

Нажалост, славу Новом Саду нису успели да поврате ни реформаторски покушаји младе генерације. Културни посленици Тихомир Остојић, Васа Стајић, Милутин Јакшић и други својим изучавањем културне прошлости Новог Сада допринели су да се осветле значајни тренуци из његове историје, но његову улогу у политичком, привредном и културном животу српског народа незадрживо преузима Београд.

Но, импозантна бројка од 114 наслова српске периодике у периоду од 1824. до 1918. године сведочанство је значајне улоге Новог Сада у историји српске журналистике. Часописи и листови који су излазили у Новом Саду утицали су, неки мање неки више, на формирање читалачке публике, на јачање националне и политичке свести. истовремено они су остали богата ризница за изучавање историје не само Новог Сада и Војводине већ и српског народа у целини.

1977.

¹⁷ Василије Крестић: *Стеван Павловић и његово „Наше доба”*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1973, књ. 21, св. 2, стр. 284.

¹⁸ Шандор Месарош: *Социјалистичка штампа у Војводини између 1890-1918. године*. У: Почети социјалистичке штампе на Балкану, Београд, 1974, стр. 364.

БОСАНСКА ВИЛА И ЊЕНИ САРАДНИЦИ ИЗ ВОЈВОДИНЕ

Осамдесетих година 19. века, заправо 1885. године, почела су да излазе два значајна књижевна часописа - *Стражилово* у Новом Саду и *Босанска вила* у Сарајеву. Први се појавио 3. јануара под уредништвом Јована Грчића, наставника Новосадске гимназије, писца и преводиоца, а други су средином децембра покренула четворица српских учитеља у Сарајеву.

И поред тога што је ових година Нови Сад све више препуштао Београду улогу коју је, као културни и духовни центар српског народа, имао шездесетих година прошлог века, још увек је у њему излазио знатан број часописа и листова чија улога у књижевном, друштвеном и политичком животу није била ни мала ни безначајна. Поред *Летописа Матице српске*, *Јавора*, *Позоришта*, *Гласа истине*, *Бршљана*, *Невена* и *Стармалог* у Новом Саду излазе и листови *Застава*, *Браник*, *Наше доба*, *Српски народ* и *Српско коло*.

С друге стране, босанскохерцеговачки Срби, притиснути Калајевом „доктрином босанства”, осећају потребу за оснивањем „српских друштвених и културних организација”, као и за покретањем једног листа који би помогао подизање националне свести и просветног и културног нивоа српског народа у Босни и Херцеговини. Без већих традиција, са малим бројем образоване читалачке публике, ову улогу преузели су на себе учитељи Никола Т. Кашиковић, Божидар Никашиновић, Никола Шумоња и Стево Калуђерчић.

Божидар Никашиновић рођен је у Вршцу, Стево Калуђерчић у Сомбору, Никола Кашиковић завршио је учитељску школу у Сомбору (1880-1884), а Никола Шумоња је завршио шест разреда гимназије у Сремским Карловцима где је уз Тихомира Остојића, Јована Максимовића, Радослава Марковића и друге уређивао и писао приповетке за лист *Слога* који је издавала илегална, истоимена дружина карловачких ђака. Последњи број овог рукописног листа, који поседује Рукописно одељење Матице српске, уредио је 1884. године Никола Шумоња.¹

Из ових разлога није било ни мало чудно што су се, при издавању првог босанског књижевног часописа, српски учитељи ослонили на богату традицију коју су у издавању часописа и листова имали војвођански Срби. Новосадски часописи *Јавор* и *Стражилово* били су леп узор младим уредницима, па је њихова *Вила* и формом и садржином била слична овим публикацијама.

¹ Милана Бицици: „Слога” и „Нада”, листови ђачких дружина карловачких и новосадских ђака У: Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1972, књ. 20, св. 1, стр. 210-215.

Обраћајући се у „Позиву на претплату”, читалачкој публици, уредници *Босанске виле*, између осталог, пишу и ово: „Не можемо да говоримо о значају српске књиге овдје у Босни, али се сви живо сјећамо, шта је српска књига у преко-савске браће Срба учинила, само за по вијека”. На крају уредници најављују да ће у њиховој *Вили*, поред осталих, сарађивати Јован Јовановић Змај, Стеван Милованов и други писци из крајева преко Саве и Дунава.²

Како је *Босанска вила*, поред задатка да негује домаћу књижевност, имала за циљ да ради на подизању националне свести српског народа у Босни и Херцеговини, њени уредници су већ првим бројем дали тон таквим тежњама ослањајући се на народну књижевност и њене традиције. На страницама првог годишта *Виле* штампане су народне песме и приповетке које ће, објављене и у наредним годиштима часописа, бити драгоцен прилог сакупљању и очувању народне књижевности. Поред њих *Босанска вила* доноси бројне написе везане за народни живот и обичаје, поучне чланке из разних области, описе историјских и културних догађаја служећи тако подизању општег културног нивоа својих читалаца и очувању националне свести босанскохерцеговачких Срба.

Поред народних умотворина у првим бројевима *Виле* штампане су и приповетке индивидуалних аутора. Тако Радослав Марковић, богослов из Карловаца, објављује приповетке „Дивљак” и „На селу”, а Ђорђе Јовановић, из Нештина, приповетку „Патница”. У рубрици „Листак” изишла је белешка, из листа *Agramer Tagblatt*, у којој се Јовану Јовановићу Змају замера што употребљава турске речи.

С обзиром на време у којем се појавила *Босанска вила* и на духовну климу у којој је живео српски народ у Босни и Херцеговини, свакако није било лако наћи сараднике листа. Када је, крајем првог годишта, преузео уредништво *Виле* Никола Шумоња, амбициозан и сам наклоњен књижевном раду, са великом енергијом успева да придобије знатан број сарадника водећи преписку са младим писцима из редова ђака Карловачке гимназије и богословије.

У Рукописном одељењу Матице српске сачувана су писма која је Никола Шумоња упутио своје другу из Карловачке гимназије Радославу Марковићу, тада богослову. У једном писму Шумоња се обраћа своје колеги следећим речима: „Драги мој Радославе! Данас сам истом нашао међу папирима и твоју карту, која је из Мошорина дошла у Сарајево, кад сам ја био у Загребу. - Твој „Дивљак” штампан је, као што си видео, - а штампао сам и оно: „На селу” из „Слоге”. Ми-слим, да се не срдеш за то. Изгледа ми из твога писма, канда иштеш лист, ама није јасно; пиши ми, па ако хоћеш, послаћу ти све бројеве. А ти се само још по гдјекад сјети „Виле” па ако је могуће што прије. Дед наговарај и другу братију, нек је мало боље пазе па нек се ње чешће сјећају. - Поздрављам сву браћу, и Тебе! Твој Никола Шумоња”.³

У писму које је упутио Радославу Марковићу 8. децембра 1886. године, Шумоња пише своје колеги из ђачких дана како сматра „да би баш српска омладина требала да својим радовима потпомогне *Вилу*, и да тиме покаже своју симпатију спрам Босне и претензије Српства на ту земљу”.⁴

Шумоња даље наставља да то не говори због себе „него ради Босне и рад опште ствари”. Истовремено Шумоња вели: „Питаш ме за моју солдачину. Још

² Босанска вила, 1885, I, бр. 1, стр. 16.

³ Рукописно одељење Матице српске (РОМС), сигн. 20951

⁴ РОМС, сигн. 20952

нема од министарства никаква решења, а ево прође већ два мјесеца. Све се бојим, да ћу отићи под пушку, јер су овдје бацили на ме око, па ће ме се овако на лак начин ратосиљати." Није прошло много времена и Шумоња је, заиста, због своје делатности и приповетке „Под гвозденим крстом”, у којој се описује „отпор босанских Срба окупационој војсци 1878. године и осуђује окупација”,⁵ позван на одслужење војног рока.

Број 7. - 8.

САРАЈЕВО, април 1910.

Год. XXV.

Уредници: НИКОЛА Т. КАШИКОВИЋ

Др. ВЛАДИМИР БОРОВИЋ

Редакциони одбор: Петар Коџић, Алекса Шантић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Сizzo Ераковић, Милорад Павловић, Пера Талетов.

Иако је уредио само 17 бројева *Босанске виле*, Шумоња је дао свој печат часопису. *Вила* ће и надаље поклањати пажњу народној књижевности, а истовремено неговати и уметничку књижевност како прозну тако и песничку. Прикупивши довољан број претплатника Шумоња је своме наследнику, Николи Кашиковићу, оставио и знатан број сарадника.

Први период живота *Босанске виле*, под уредништвом Николе Кашиковића, испуњен је бригом за очувањем националне свести, те отуд и даље све до 1907. године странице *Виле* испуњавају писци надахнути народном књижевношћу и националним романтизмом. Кашиковић се, као и његов претходник, обраћао писцима из крајева преко Саве и Дунава тражећи да пишу за *Вилу*. У писму које је 14. новембра 1887. упутио Радославу Марковићу, богослову, Кашиковић пише: „Очекивао сам и очекивао Вашу обећану ми приповетку, али нема па нема, а врло би ме радовало да сте је послали, јер сам рад да ни једног лањског сарадника не изгубим. Но, ако није велика ни сад не би било касно. За то сам ево слободан замолити Вас како зато, тако да нам и наступајуће године не одречете вашу уважену помоћ и сарадњу, јер помажући *Вилу* помажете српском народу у овијем земљама, коме заиста треба помоћи. Надам се да ћете као врли пријатељ овог јединог српског листа у Босни и Херцеговини пружити нам руку братске помоћи, те у тој нади очекујемо што скорије које зрнце из ваше богате житнице”.⁶

⁵ Дејан Ђуричковић, *Босанска вила 1885-1914*, Сарајево, 1975, стр. 475.

⁶ РОМС, сигн. 20968

Из крајева преко Саве и Дунава у *Вили* сарађују, поред Јована Јовановића Змаја, песници и приповедачи из редова учитељског staleжа, богослови, професори и свештеници. У њој објављују своје радове: Мита Петровић, професор из Сомбора, Стеван Милованов, професор из Новог Сада, Јован П. Јовановић, свештеник у Брестовцу, Иван М. Поповић, учитељ у Сомбору, Васа Љубисав Крстић и многи други „закаснели романтичари” које је историја књижевности давно забравила.

У периоду од 1888. до 1907. године у *Вили* сарађују и Јован Максимовић који преводи руске песнике и приповедаче; Александар Сандић са чланцима из књижевности; књижевном критиком баве се Антоније Хацић, Бошко Петровић и Милан Савић, а њени сарадници су и Иван Мартиновић, уредник *Споменка* из Панчева, Милан Недељковић, професор у Сремским Карловцима, Даница Бандић-Телечки, учитељица у Кикинди, Савка Суботићева и други писци који у то време сарађују у *Јавору*, *Стражилову* и *Бранковом колу*.

Кашиковићева писма Јовану Ђорђевићу, Александру Сандићу, Савки Суботић, Милану Шевићу и др Љубомиру Радивојевићу, која се чувају у Рукописном одељењу Матице српске, драгоцена су сведочанства о напорима уредника да сачува *Босанску вилу*, да ангажује што већи број сарадника, јер како и сам каже, у једном писму Јовану Ђорђевићу, *Вили* треба доста рукописа будући да многи стоје на цензури „по читавих 12 дана” а многе „тама заборава прогута”.⁷

У писму Јовану Ђорђевићу од 7. марта 1893. године Кашиковић се жали на тешку судбину „уде Босанске виле”, тражећи помоћ јер, „када виси о концу опстанак и живот њезин, а уз њу и опстанак читаве једне породице од седам чланова”, *Вилу* треба помоћи. Стога моли Ђорђевића да упливише код министра просвете да откупи комплете *Виле* од 1887, 1888, 1890. и 1892. године у пола цене „или на пошљетку по 4 динара што је још мање”.⁸ У истом писму Кашиковић моли Ђорђевића да се сети давнашњег обећања те да и морално помогне лист „којом лијепом причом из књига староставних”, а такође да и друге намоли да *Вилу* на тај начин помогну.

Материјалне тешкоће, које су се јављале код издавања листа, Кашиковића су доводиле до заиста непријатних ситуација. У једном писму које је упутио Милану Шевићу, Кашиковић пише да његов чланак може објавити само ако га уступи без хонорара. „Иначе Вам га не могу хонорирати, јер смо у дефициту скоро 3000 К. за лањску годину”.⁹ О приликама у Босни Кашиковић врло отворено пише др Љубомиру Радивојевићу у писму од 20. марта 1895. године. „Многоуважени господине! Ево Вам пјесме, којој сам унапријед прорекао судбину, јер сам знао какав оштар вјетар духа код наше владе. Јадна Вила зна то најбоље, трпећи по 3-4 пута цензуру једног броја и који год се пут пошаље, вазда се има по нешто избацити. Нарочито не дају писати о Мухамедовцима ни зло, ни добро, а за слогу са нама - да Бог сачува”. Иначе им угађају и ласкају прећерано и чувају их као светињу. Но нека им се и десета испуни што им мухамедовци желе и мисле - не би им требало бољег благослова - прошли би као лањски снијег”.¹⁰

⁷ РОМС, сигн. 22537

⁸ Исто

⁹ РОМС, сигн. 24296

¹⁰ РОМС, сигн. 21339

Родољубива оријентација *Босанске виле*, поред „заједничких симпатија према историји, народним умотворинама и националним вредностима”, био је довољан разлог да Стеван Сремац своју прву историјску приповетку објави у *Вили*, 1888. године. Сремац је своју приповетку „Владимир краљ дукљански” објавио под псеудонимом „Сенћанин”. То је, како пише Бошко Новаковић, прва штампана приповетка Стевана Сремца, који ће све до своје смрти, 1906. године, остати *Вилин* сарадник.

Кашиковић ће, у наредним годинама, успешно радити на побољшавању физиономије *Босанске виле* која ће постати часопис са модерним тенденцијама. У њој ће сарађивати значајни писци не само из Босне и Херцеговине, већ и из других југословенских књижевних центара. О Кашиковићу, као уреднику, Милан Кашанин је написао следеће редове: „Његово уредниковање је овако текло. У првом, дужем периоду, који обухвата неких двадесет година, *Босанска вила* имала је више националан но књижевни карактер. Са нашом књижевношћу је у то време рђаво стајало и уместо да публикује безбројне водњикаве дилетантске списе Кашиковић је много и често објављивао народне приповетке и песме, од којих је највећи број и најлепше скупио он сам. Од 1908. до 1914. године у њој су сарађивали не само старији чувени писци као Петар Кочић и Светозар Ђоровић, него и сви најбољи млади људи које је давала књижевна Босна...” Кашанин наставља да у *Босанској вили* сарађују и млађи писци из других крајева као Вељко Петровић, Владислав Петковић Дис, Исидора Секулић и други. „Све што је било напредно, живо, бујно и плодно, што је мислило и осећало са својим добом, налазило је у *Вили* места да се објави и изрази. Ту су се стварали и рађали не само нови стих и нова фраза, него и нова естетика, цела једна нова и снажна уметничка и књижевна оријентација”. Закључујући своје мишљење о Кашиковићу као уреднику Кашанин је завршио речима: „Од једне народне песме до песама Дисових, и од народне приповетке до *Естетичких контемплација* Димитрија Митриновића, пут је врло дуг, и не може свако да га прође. Кашиковић је могао”.¹¹

У периоду од 1892. до 1911. године у *Вили*, под псеудонимом „Ленски”, објављује своје песме Милета Јакшић, који се сматра једном од претходника српске модерне поезије и прозе. Он је један од најплоднијих сарадника, међу модерним песницима, који објављују у *Вили*.

Од 1903. године у *Босанској вили* објављује сонете Светислав Стефановић, песник модерног сензибилитета. Он у *Вили*, поред сонета, објављује љубавну поезију, родољубиву поезију инспирисану балканским ратом 1912-1913. године, а у „више својих чланака, разматра питања од суштинског интереса за модерни поетски израз, истичући се као један од првих бораца у нас за слободни стих”.¹²

Све до 1907. године *Вила* је сва у „знаку традиционализма”. Нове идеје, међутим, које захтевају истинска уметничка остварења, нов песнички израз, полако продиру и на странице *Босанске виле*. Поред Шантића, Ђоровића и Петра Кочића јавља се и нова генерација писаца: Димитрије Митриновић, Иво Андрић и други, а из Војводине већ 1907. године Вељко Петровић. Он у *Вили* објављује своју песму „На Сави” коју посвећује Петру Кочићу. Од 1907. све до 1913. године Вељко Петровић је веран сарадник *Босанске виле* и у њој објављује 12 песама и приповетке „Потиснути - из Раванграда”, „Победа ружне” и „Мужјак”.

¹¹ Милан Кашанин, *Пронађене ствари*, Београд, 1961, стр. 118.

¹² Дејан Ђуричковић, наведено дело, стр. 184.

Године 1910. *Босанска вила* слави двадесетпетогодишњицу излажења што је уредништву био повод да, уз бројеве посвећене писцима из Србије, Хрватске, Далмације и Црне Горе, изда и два двоброја посвећена култури и књижевности Војводине. Уз Николу Кашиковића од ове године уредник је и Владимир Ђоровић. Истовремено постоји и редакциони одбор у којем је, поред других значајних писаца, и Вељко Петровић. Вовођанске бројеве *Босанске виле* уредио је Вељко Петровић који се здушно бринуо да у овом броју нађу места, како чланци о културном животу у Војводини тако и прозна и песничка остварења војвођанских књижевних стваралаца. У писму, које је 3. јануара 1910. године написао Тихомиру Остојићу, Петровић, између осталог, пише: „Као што сте приметили, Бос. Вила је дошла у руке млађим људима и уређује се, колико је могуће, литерарно и програматично. За идућу годину смо израдили програм. Први број ће бити босански, други србијански, трећи хрватски, а четврти војвођански и бановски. Тај број бих ја уредио, зато се у првом реду обраћам на Вас да у интересу ствари и за љубав моје маленкости напишете за две недеље један чланак. Односно теме, имаћете потпуно слободне руке. Дабогме, јако би добро дошло, да баш Ви рекнете коју о специјално војвођанској књижевности. Осим Вас ћу замолити Милету, А. Савићу, В. Стајића, Л. Костића и остале. Молим Вас, г. докторе, да ми одговорите, кад могу отприлике очекивати рукопис и о чему ће говорити, јер ми је то због распореда потребно.”¹³

Априла месеца 1910. године појавио се двоброј 7 - 8 у којем уводни чланак, „Улога Војводине у нашој култури и књижевности”, пише Тихомир Остојић. Лаза Костић пише своје успомене „Како сам упознао Никанора Грујића”, Вељко Петровић приповетку „Потиснути из Раванграда”, а песме објављују Лаза Костић, Аница Савић, Светислав Стефановић и Душан Малушев из Вршца. Поред осталих изишла су два значајна рада. Један из пера Васе Стајића „Матица српска и Срби у Угарској” и други „Наше народно позориште” који је написао композитор Петар Коњовић. Обојица се залажу за корените реформе у овим два значајним културним институцијама. У књижевној хроници Илија Ивачковић даје приказ најновијег броја *Летописа Матице српске*.

У двоброју 9-11 уводни чланак „Данашња књижевност у Војводини” написао је Васа Стајић. Поезију објављују Милета Јакшић, Вељко Петровић и Нестор Жучни. Милан Савић објављује фрагменте из драме „Краљева љубав”, Лаза Станојевић пише „Из мојих успомена”, а Јован Максимовић пише о Гогољу. Радослав Грујић је аутор чланка „Поданичке дужности славонских кметова у XVIII веку”. Антоније Хацић пише чланак о Јовану Јовановићу Змају.

Војвођански бројеви *Босанске виле* нису остали без одјека у оновременој штампи. Новосадски лист *Српство* донео је приказ ових бројева из пера др Илије Ивачковића, иначе сарадника *Виле*.

Ивачковић бележи да је у овим бројевима *Виле*, изузимајући белешке и ситније прилоге, објављено „18 уметничких песама, 8 приповедака, 1 одломак из драме, 2 одломка из мемоара, 11 чланака из књижевности и науке и низ афоризама, 25 народних умотворина и 5 критика”. Оцењујући песнике, заступљене у бројевима посвећеним војвођанским ствараоцима, Ивачковић пише да је међу њима само Лаза Костић старији песник и да су песме које су овде објављене „занимљиве једино стога што их је написао Лаза Костић. Остали песници сви су млађи људи, али махом већ имају своја одређена места у нашој новијој књижев-

¹³ РОМС, сигн. 6073

ности. Можда су најсимпатичнији међу њима Милета Јакшић и Вељко Петровић, двојица од малобројних наших лиричара, који умеју да погоде нове тонове и смеју да иду својим сопственим путевима”.¹⁴

Пишући о приповеткама војвођанских писаца Ивачковић бележи да „приповедачи који у овим бројевима *Босанске виле* представљају српску новелу из Војводине, нису дали своје најбоље радове. Над добру просечност не издиже се готово ни један прилог. Ипак ваља истаћи приповетке Вељка Петровића и Милана Будисављевића: „Потиснути” и „За ноћног јуриша”. Петровић је у својој приповеци добро запазио неколико типова из мале вароши, која се претвара у модеран град, али у њој нема оне убедљивости причања и срећености наслаганих боја, које су иначе најосетније одлике његових паметно смишљених и увек јасно наведених радова”.¹⁵ Говорећи о женским народним песмама и неколико шаљивих прича из Шајкашке које је донео Марко Каћански, Ивачковић вели: „Колико су данашње наше народне песме заостале иза оних старијег и старог доба”, а затим наводи као пример једну песму насталу у новије време на тлу Шајкашке. У даљем приказу ових бројева Ивачковић се осврнуо и на чланке које су о војвођанској култури и књижевности написали Тихомир Остојић, Васа Стајић и Петар Коњовић. Оцењујући написе „из чисте књижевности” Ивачковић вели да њихов број није довољан и да се „нарочито осећа потпуна одсутност критичких есеја о крупнијим именима наше савремене књижевности”.¹⁶

Књижевни и уметнички погледи уредника и редакционог одбора *Босанске виле* кретали су се постепено, али сигурно узлазном линијом ка вишим естетским захтевима и модерним поетским и прозним изразима. У *Вили* се све чешће јавља нова генерација млађих књижевних посленика чија дела одишу свежијим, новим тоновима интонираним европским, модерним захтевима у књижевном стваралаштву. Отуда није нимало чудно да у *Вили*, године 1911, своје есеје и чланке објављује Исидора Секулић чији интроспективни и „богато асоцијативни текстови означавају појаву модерне српске прозе”. У чланку „Песници који лажу” Секулићева расправља о улози имагинације у песничком стварању оцењујући да у сваком великом делу има и значајне дозе имагинације. Њена размишљања на ову тему уклапала су се у медитације протагониста модерне критичке мисли која се све чешће јављала на страницама *Босанске виле*. Исте 1911. године Исидора Секулић пише чланак „Литература и журналистика”, а у 1912. години даје приказ књиге *Импресије из књижевности* Бранка Лазаревића. Своје поетске и прозне саставе као и преводе руских књижевника Исидора Секулић објављује у *Вили* готово до краја њеног излажења уписујући се тако у велику породицу верних сарадника овог значајног књижевног часописа.

У 1912. години млади Милош Црњански објављује у *Вили* своју песму „У почетку беше сјај”. Године 1914. у редакционом одбору *Босанске виле* налазе се: Јован Максимовић, Вељко Петровић, Исидора Секулић и Светислав Стефановић.

У свом готово тридесетогодишњем путовању кроз књижевност *Босанска вила* је имала доста препрека и сметњи. Од породичног, провинцијалног часописа у којем су први сарадници: ђаци, богослови, свештеници, занатлије и мање значајни песници и писци, *Вила* је постала добро уређиван часопис, у којем сарађују

¹⁴ Илија Ивачковић, *Војвођански бројеви Босанске виле*. У: Српство, Нови Сад, 1910, I, стр. 50. и 54.

¹⁵ Исто

¹⁶ Исто

најзначајнија имена југословенске модерне књижевности. Од часописа са традиционалним тенденцијама „народњачког и романтичарског карактера” *Вила* је постала часопис у којем су се огледали писци најмодернијих идеја и поете најсавременијег песничког израза. Од почетка њеног излажења све до престанка 1914. године, у њој су, са богате књижевне житнице Војводине, објављивани плодови њених књижевних и научних посленика.

1992.

ХУМОРИСТИЧКИ ЛИСТ ДОМИШЉАН СВЕТОЗАРА СТОЈАДИНОВИЋА

Духовно буђење које је шездесетих година прошлог века захватило готово целокупну омладину, и српски народ уопште, донело је собом процват не само књижевности већ и журналистике. Године 1860. Аустро-Угарска и народи који су у њој живели добили су нове уставне слободе. Нову еру либерализма карактеришу интензивне политичке и културне акције инициране и вођене од нараштаја за који је Скерлић рекао: „...млад нараштај, искључиво светован, слободоуман, независан и национално одлучан, нараштај који ће створити Уједињену омладину српску и бити језгро будуће Народне странке.”

У овом бурном периоду Нови Сад је постао „неоспорна културна метропола српског народа. Шездесетих година долази до појаве великог броја српских листова, који све чешће постају пратиоци политичког и културног живота војвођанских Срба. Поред политичких, књижевних гласила и листова са забавним садржајем све чешће излазе хумористички и сатирични листови.

Они се јављају као гласила политичких странака и веома често постају најслободнији говорници странке којој су припадали њихови уредници и сарадници. Васа Стајић је писао: „Почев од 1861, у Новом Саду се толико пише и штампа, да су неки због тога почели Нови Сад називати Српском Атином, па и сам Милетић га је једном назвао Српском Атином.”¹

У том периоду процвата српске журналистике, у доба Провизорија, које је трајало до 1860. до 1867. године, излази у Новом Саду неколико хумористичких листова. Поред *Комарца* и *Змаја* у Новом Саду су излазили још неки хумористички листови за које Скерлић вели да им „никада нису могли озбиљно конкурисати.” Међу ове листове Скерлић је уврстио *Домишљан* Светозара Стојадиновића, *Хумористу* Ђорђа Рајковића, *Зољу* Косте Трумића и хумористички лист *Рен* такође Ђорђа Рајковића.

Сасвим је сигурно да је Скерлићева оцена хумористичких листова тога доба тачна. Сама чињеница да је лист *Комарац* покренуо и једно време уређивао Јован Јовановић, прослављени песник, за кога је Скерлић рекао: „... човек са много духа, лак на писању, најбољи и најплоднији политички сатиричар којег је српска књижевност до сада имала”,² дозвољава нам да верујемо овој оцени.

¹ Васа Стајић: *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад, 1951. стр. 223.

² Јован Скерлић: *Историјски преглед српске штампе 1791-1911*, Београд, 1911, стр. 58.

И за сатирични лист *Змај*, по коме је Јован Јовановић и добио надимак, Скерлић је написао: „...благодарећи великом таленту свога уредника, који је у лепе стихове стављао све идеје, све симпатије и антипатије либералне, националне и антиклерикалне Милетићеве странке, остао је образац доброг сатиричног листа, а многе Змајеве песме које су у њему излазиле важе и данас као најбољи примерци српске сатиричне поезије.”

ДОМИШЉАН.

Пише и издаје

Светозар Стојадиновић, одговара Дух времена.

Свезка I.

У Новом Саду 5. Јануара 1862.

Поред хумористичких листова, који су добили тако високу оцену, у том узаврелом времену у Новом Саду је излазио и *Домишљан* који „пише и издаје Светозар Стојадиновић, одговара Дух времена”.

Васа Стајић нам је оставио драгоцене податке о листовима који су у Новом Саду излазили 1862. године. Према извештајима, које је градско начелство слало комесару бачке жупаније у овој години, сазнајемо да је градски начелник Мачвански обавештавао комесара Пијуковића о стању периодичне штампе у Новом Саду. Комесар Пијуковић помно је водио бригу о листовима који су овде штампани. Тако 31. јануара 1862. године Пијуковић јавља начелнику Мачванском: „Искусило се да данас у држави више периодичних листова излази који већином претресају дневну политику, а нису набавили од власти потребну дозволу за излажење. Налазим зато потребно да се врши штампарско-полицајна контрола над свим периодичним листовима који излазе у нашем граду, те вас позивам да према прикљученом узорку израдите исказ, и тај ми што пре пошаљите. За случај да у Новом Саду излази какав било периодичан лист без дозволе, нека се уредник или издавач - ако против излажења таквог листа не би говорио темељан какав разлог - упути да изиште потребну дозволу, па и дотле да шаље дужне примерке. Истом приликом треба упозорити и власнике листова који имају дозволу да дужне примерке тачно шаљу.”³

Мачвански је обавестио Пијуковића да у Новом Саду, у 1862. години, излазе следећи „периодични списи”: „1) Четвртком и недељом, у 7 сати изјутра, подноси се начелству на превентивну цензуру „Србобран” Петра Нинковића који се штампа у Епископској печатњи. 2) Суботом и уторком, у 7 сати изјутра, „Србски дневник” Јована Ђорђевића. Штампа се у Епископској штампарији. 3) Трипут месечно

³ Васа Стајић: *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад, 1951, стр. 227.

„Школски лист” који издаје школска управа у Новом Саду, а штампа иста штампарија. 4) Трипут месечно „Даница” Ђорђа Поповића, иста штампарија. 5) Трипут месечно „Јавор” Јована Јовановића, иста штампарија. 6) Трипут месечно „Кома-рац” Јована Јовановића, штампарија Игнаца Фукса. 7) Трипут месечно „Сељак” Ђорђа Радића, Епископска штампарија. 8) Недељом у 7 сати изјутра *Neusatzer Lokalblatt* Игнаца Фукса у његовој штампарији. 8) Једанпут месечно „Домишљан” хумористички лист Светозара Стојадиновића, Фуксова штампарија.”

Нешто доцније, 29. априла 1862. године, Мачвански је упутио допис, на немачком језику, штампару Игнацу Фуксу: „Пошто хумористички лист „Домишљан”, који под уредништвом адвоката Стојадиновића из Руме из ваше штампарије излази једанпут месечно, према 9§-у штампарског закона спада у категорију периодичних часописа, а за издавање истог листа градском начелству није показана концесија Угарског намесништва, то вам се даље излагање листа забрањује све дотле, док споменути уредник не покаже концесију.”

У таквој политичкој атмосфери почео је Светозар Стојадиновић да издаје свој хумористички лист *Домишљан*. О уреднику *Домишљана* сазнајемо нешто више од Ристе Ковијанића: „Светозар Стојадиновић, брат Милице Српкиње, новосадски адвокат, књижевник-хумориста, писац „Сремских забав”, „Расада мудрости”, позоришног комада „Каква мајка онаква и ћерка”, уредник „Домишљана” и „Шалливог календара”, учио је права у Прешову, у исто време кад се тамо налазио на студијама Јован Илић, песник и потоњи министар Србије. У уписници лицеја, школске године 1844-1845, за Стојадиновића стоји: да је рођен 1821. вере православне, по народности Мађар, по завичају из Врдника, Срема, син Василија, смештен у конвикту, да намерава студирати теологију, уписан на права - прву годину правно-теолошког филозофског течаја.” Ковијанић даље наставља: „Од године 1842, сви протоколи школе воде се на мађарском, уместо на латинском језику. Сви Словаци и Срби из Угарске уведени су као Мађари. То је период окрутне мађаризације пред револуцијом који траје од период окрутне мађаризације пред револуцијом који траје од 1842. до 1847. Као Мађари записани су тих година на братиславском лицеју Ђура Даничић и Светозар Милетић и сви остали српски и словачки ђаци из Угарске. Мађари су настојали да идентификују Угарску с Мађарском и да једноставно декретом прогласе Србе и Словачке Мађарима. Тај мађарски притисак био је тих година нарочито јак у Братислави, кад је Људевит Штур био лишен катедре на лицеју, а многи словачки ђаци, одушевљени следбеници Штура, напустили Братиславу и прешли у Левочу. У Левочи, Прешову и Кежмарку, где је средина била словачка и немачка, тај притисак био је колико-толико блажи. Отуда се и наши ђаци тада напуштали или заобилазили Братиславу, која их је највише привлачила, и ишли на старе лицеје источне Словачке (Прешов, Кежмарк, Левоча). Због тога је, мислимо, и Јован Илић мимоишао Братиславу и обрео се у Прешову; и Светозар Стојадиновић напустио Братиславу; јер Ђорђе Рајковић напомиње да је 1842-43. шк. године дружевао са Стојадиновићем у Пожуну. Међутим, Стојадиновић није нигде уведен у протоколе пожунског лицеја; значи, похађао је лицеј као приватан ученик. Отуда је, тада, било у Прешову лепо коло српске омладине. Она је имала своју дружину, која је сарађивала са српском ђачком дружином у Братислави и Модри. Њени чланови сарађивали су у српским часописима и новинама. Јован Илић, који је тамо стигао

⁴ Исто, стр. 229.

у пролеће 1844, а отишао оданде у јесен 1845, послао је из Прешова више дописа београдским Српским новинама.”⁵

Млади Светозар Стојадиновић огласио се као журналиста у *Вестнику* Косте Богдановића. Поред прилога чисто политичке садржине написао је и један хумористички прилог. У броју 6/1849. године под насловом „Разне есенције” Светозар са иронијом говори о стању штампе тога доба. Он, између осталог, пише: „...И то сам искусио, да ми ниједне Новине нису давале есенцију куса постојана, јербо једне и те исте Новине, и то како које, давале су ми есенцију час питку, час горку, час слану, љуту, час киселу, час бљутаву, час јаку, час мекану, из чега сам судио да ни једне Новине немају свога стална начела, и да ретко које дају правац, по коме би се узнемирени и разјарени свет управљати могао.” Већ из овог прилога закључујемо да Стојадиновић нема правог смисла за хумор. Његов језик је сиромашан, па иронију гради понављањем. Он нема ону лепоту израза коју је Јован Јовановић, као хуморист, одмах испољио. Но, за нас је овај пут, значајније то што је Стојадиновић као млад човек имао храбрости да у бурним данима 1848. и 1849. проговори језиком истине.

Име Светозара Стојадиновића налазимо на штампаном летку од 27. јуна 1848. године на коме је изашао проглас омладинцима из свих крајева Српства да ступе у новоосновану омладинску чету у Карловцима. Поред њега су потписани Данило Медаковић, Стеван Поповић, Пера Марковић и др.⁶

Стојадиновић је, како видимо, већ као младић са 28 година постао журналист, а потписивањем горњег прогласа показао је и политичку зрелост. Свој хумористички лист *Домишљан* уређивао је као формирана личност у својој четрдесет првој години живота.

Први број *Домишљана* штампан је 5. јануара 1862. године у Новом Саду, у штампарији Игнаца Фукса. Уместо уобичајеног позива на претплату или програма листа, Стојадиновић пише чланак „Опроштај са старом 1861.” У њему, између осталог, пише и ово: „...тако и ти хиљаду осамстошесдесет прва година издишеш, пак нас у чудној забуни остављаш. Лепо нас је у почетку твоје управе обасјало сунце слободе уставне, равноправности и слоге народне, мишљасмо, да ћеш нас као добри родитељ у најбољем реду оставити, ал’ нам на измаку твоме поменуто сунце помрче и тама непоњатна притисну земљу. Ти започе са уставним властима, а сврши са комесарима; ти започе са саборима, а сврши са канцеларијама; ти започе са адресама, а сврши са заповестима; ти започе са законитошћу, а сврши са инструкцијама; ти започе са равноправношћу, а сврши са преимућствима; ти започе отворено, а сврши збуњено; ти започе чисто, а сврши сметено. Ал’ најпоследње ти си твоју дванаестомесечну радњу, на коју те је вечно суштество у свет изаслало, свршила, и сад полазиш у вечност, да твоме властодавцу рачун предаш од твоје дванаестомесечне радње. Ми се на твоме концу самртноме праштамо с тобом, и ма да нас никако остављаш, за то опет не можемо на тебе заборавити, јербо си нас пробудила, а живи Бога хвале, па равноправност у слободи и у народности траже.”

Сви прилози у *Домишљану* писани су у прози, па се већ и по томе, као и по своме формату, разликује од хумористичких листова тога доба. У *Домишљану* не налазимо ни илустрација ни карикатура, којима врве сви остали хумористички

⁵ Ристо Ковијанић: О браћи Милице Стојадиновић Српкиње. У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1954, књ. 2, стр. 202-205.

⁶ *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848-1849*, Београд, 1946, стр. 477.

листови. Стојадиновић је сматрао да његов хумор треба да има утилитарно значење. То видимо из чланка који је под називом „Објава” штампан у 22. броју *Домишљана*. У њему Стојадиновић пише: „Као што се Домишљан досад владао, тако ће се исто и одсад постарати да сваке пете недеље почитаној нашој публици у пооде дође, и да јој по свом обичају онаке новине достави, које се не налазе у другим листовима новинарским. Домишљан ће се старати као и досад, да докаже, да су манастири дичне задужбине наши старији, нама потребни, јер нам могу од велике користи бити, само ако дођу под другу поштену управу. Домишљанов ће посао бити, да покаже, да се народ не саблажњава, Богу не греши, а себе навалице штету узрокује. Домишљан ће пазити као и досад на потајне обштинске зликовце, пак ће им скидати образину с лица, и обавешћивати обштине, ако су само сазреле и у свест дошле. И ако сачувај Боже, још каква зла срећа на наш свет наиђе, изненада и потајно, а Домишљан начује, таки ће је обелоданити, да се томе злу за раније на крај стане, само ако народ свестан буде. Наша почитајема публика зна Домишљана, да он више слуша него што говори, и да сваку ствар двапута прегледа, па потоме да неће обмањивати с којекаквим лагаријама ни говорити у тартањ, већ ће сваку најпре испећи, па онда рећи. Тако честитајући наилазеће празнике своје народу, да у здрављу сретно проведе и у напредак боље дочекује, препоручује свој лист по дојакошњој цени од 2 фор. а. в. на годину, и моли да му се имена предбројника (наравно) с новцима у наплаћеном писму у Руму шаљу, и обећава да ће све боље бити, што више узима предбројника.”

Прилози у *Домишљану* писани су у облику дневника, приповетки или још чешће као басне с поукама. Стојадиновић се трудио да забележи многе комичне ситуације из живота кнеза Милоша. Тако је под насловом „Из живота кнеза Милоша Обреновића” из броја у број доносио у облику анегдота истините црте из живота кнеза Милоша. У Рукописном одељењу Матице српске сачувано је једино писмо Светозара Стојадиновића. Оно је написано Марији Милутиновић-Пунктаторки. Датирано је 29. дец. 1862. године. Оно је за нас, овом приликом, занимљиво, па ћемо га у целости навести: „Даровита Госпо! Мени је Г.-Ђорђе Марковић у Новом Саду причао, да ви из живота покојног Кнеза Милоша Обреновића доста приповедати умете. Моја је жеља, да се ниједна реч, ниједно дело овог великог човека не сарани; зато вас понизно молим да би ми све што лепо знате из живота покојнога Кнеза Милоша доставите изволели. У овом истом смислу писао сам и молио Г.-Кипријана Николића. Остајем понизан Светозар Стојадиновић адвокат.”

Поред поменутих написа Стојадиновић је у своје листу доносио и објаве којима је позивао читаоце да му помогну при издавању његових дела. У броју 25 из 1864. године Стојадиновић обавештава да је изашла његова раније најављена књига *Какова мајка онакова и ћерка* и истовремено објављује драму *Тицанова буна*. Веома је занимљив текст који уз објаву ове драме пише уредник *Домишљана*. Стојадиновић вели: „Зна се, да је наш народ највећи непријатељ спахијама, јер зна да су ове земље биле по историји некад његове, те се не може да начуди, откуд да му се наметну туђи господари, кад је он био увек самосталан; после своји царева и краљева тукао се с Турцима непрестано и своје земље бранио, пак му је бивало као живади што носе јаја да их други једе, као волу што другоме оре итд. Иста Тицанова буна била је устанак на румскога и на илочнога спахију. Народ је викао и питао, по чему су то њини господари, кад је та земља његова деспотовина била, за коју је он своју крв дао, и бранио је, и оте од Турака.” Можемо жалити што Стојадиновић ову драму није штампао. Разлози, вероватно, нису били само у малом броју претплатника. Уколико би се нашао рукопис Сто-

јадиновићеве драме *Тицанова буна*, он би свакако био значајан и драгоцен документ из једног бурног периода српског народа у Срему.

У Библиотеци Матице српске чува се 26 бројева хумористичког листа *Домишљан*, који су изашли у периоду од 1862-1865. године. Међутим, *Застава* у броју 21 из 1868. године доноси белешку: „Данас излази *Домишљан* и ко га жели имати, нека изволи за 6 свезака 1 ф. а вр. или за 1 свеску 20 нов. уредништву *Домишљана* у Руми у наплаћеном писму послати, Светозар Стојадиновић уредник.”

Иако није имао ону популарност коју су имали *Комарац* и *Змај*, хумористички лист *Домишљан* остаће у историји наше штампе као драгоцен документ једног доба у коме се писало, певало и борило.

1974.

КОСТА ЈОРГОВИЋ И СЛОБОДНА РЕЧ – ЛИСТ НОВООРГАНИЗОВАНЕ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ УГАРСКЕ

Крај 19. и почетак 20. века карактеришу борбе аграрног и индустријског пролетаријата за побољшање животних и радних услова који су, под притиском богатих индустријалаца и велепоседника, бивали све неподношљивији за већи део како мађарског народа тако и народности које су живеле у Угарској.

Социјалистичке идеје све су више заокупљале аграрни пролетаријат, који је своје незадовољство постојећим стањем изражавао штрајковима, од 1901. године све чешћим и све организованијим. Незадовољан програмом Социјалдемократске партије Угарске и њеним предлозима за решавање виталних проблема великог дела становништва, аграрни пролетаријат је пристајао уз ново руководство, које је тражило ревизију програма Социјалдемократске партије.

Знатан део српског живља у Угарској који је поред економске нестабилности осећао и националну нетолеранцију, радо је прихватио програме које су нудиле присталице независних социјалиста Иштвана Варкоњија на крају 19. века и симпатизери Новоорганизоване социјалдемократске партије Угарске, коју је основао Вилмош Мезефи почетком 20. века. Присталице Варкоњијевог покрета издавале су лист *Földművelő – Земљоделац*, који је, под уредништвом Мите Радујкова, излазио у Ади 1897-1898. године. У њему су изношени проблеми који су тиштали како мађарски тако и српски живаљ у овим крајевима. И једни и други су веровали да ће поправити своје тешко стање, па су о својим недаћама писали како у овом листу тако и у листу *Земљораденик*, који су присталице исте Странке издавале у Србобрану од 1902. до 1904. године. О листу *Земљоделац* др Шандор Месарош написао је следеће редове:

Из сачуваних бројева може се закључити да је лист постао снажан орган за ширење идејне платформе и програма независних социјалиста међу српским беземљашима у тадашњој Угарској. Лист је редовно обавештавао своје идејне присталице о стању покрета међу српским беземљашима и сиромашним сељацима, као и о току формирања нових синдикалних подружница.¹

Други лист који су независни социјалисти издавали у Србобрану веома је редак. О њему је Радослав Перовић у својој књизи *Прилог библиографији српског радничког покрета (до 1919)* забележио следеће податке: "Земљораденик. Сентомаш. 1902-1904. Излазио под уредништвом Ђорђа Сливачког; био је орган Вар-

¹ Шандор Месарош, *Раднички покрет у Бачкој 1890-1918*, Нови Сад, 1975, стр. 89.

коњијеве Независне социјалистичке партије; до данас није пронађен ниједан број.”²

Када је 1962. године Библиотека Матице српске, путем куповине, дошла у посед броја 23 листа *Земљораденик* из 1903. године, аутор овог чланка писао је о тој реткој набавци.³ Овај број уредио је Паја Икрашев, а његов заменик је Војин Белић. У чланку *Неколико речи о сиротињи* уредник листа је писао: „Ми у Угарској још немамо прави земљораднички социјализам, ми засада још имамо земљорадничку сиротињу.” Он даље вели да је према попису од 1890. године у Угарској 1,900.000 бескућника, а још није урачуната она највећа сиротиња. Један чланак у овом листу завршава овим речима: „Зато, браћо земљорадници, будите социјали, чекају вас све пуни бокали.” Песма Новака Гаванског је пуна мржње према богаташима који гуше и злостављају сиротињу, он то исказује стиховима: „Јармови су нама здраво тешки, што их носе народи витешки.”

Престанак излажење ових листова значио је опадање утицаја независних социјалиста, што је омогућило већи утицај нове странке коју је, под називом Новоорганизована социјалдемократска странка Угарске, формирао други „отпадник” од Социјалдемократске партије Вилмош Мезефи. На добар пријем код Срба наишао је и лист *Szabad Szó*, који је излазио у Будимпешти под уредништвом Вилмоша Мезефија од 1906. до 1907. године, а који је имао додатак *Слободна реч*, намењен српским присталицама овог покрета.

Број 15. Будимпешта, 30. Аугуста (12. Септембар) 1907. Година II.

СЛОБОДНА РЕЧ

БОРАЦ ЗА ПРАВА ПОЉОПРИВРЕДНИКА, КУБИЧКИХ, ФАБРИЧКИХ, ЗАНАТЛИЈСКИХ И ТРГОВИНСКИХ РАДНИКА, МАЛИХ ГАЗДА, ЗАНАТЛИЈА И ТРГОВАЦА.

ПРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА
 „Слободна Реч”, Будимпешта, VII. Јајван-штр. 57.
 УРЕДНИК: КОСТА ЈОРГОВИЋ
 ПОМОЩНИК: АНТОН БЕДЕР

У овом листу сарађују „раднички дописници из Суботице, Куле, Бачког Петровог Села и Врбаса”. Они обавештавају о акцијама присталица овог покрета. До броја 14/1907. године *Слободна реч* је излазила као додатак листу *Szabad Szó*. Уредништво је обавештавало читаоце да се на овај додатак не може посебно претплатити, већ ко је претплаћен на мађарски лист, добија и овај додатак бесплатно. Од броја 15/1907. године *Слободна реч* излази као самостални лист под уредништвом „најеминентнијег агитатора Странке међу Србима Косте Јорговића”. Лист има поднаслов: „Борац за права пољопривредника, кубикаша, фабричких, занатлијских и трговинских радника, малих газда, занатлија и трговаца”.

² Радослав Перовић, *Прилог библиографији српског радничког покрета (до 1919)*, Београд, 1957, стр. 175.

³ Милана Бикички, *О једном ретком примерку листа у Библиотеци Матице српске*. Библиотекар, 1962, XVI, 6, стр. 486-489.

У Националној библиотеци Сечењи у Будимпешти чувају се појединачни бројеви овог листа. Ми смо за Библиотеку Матице српске снимили фотокопије свих тих бројева. Под сигнатуром 24.167 налазе се бројеви 4 и 6 из 1906. и бројеви 1 до 16 из 1907. године. За овај лист смо се заинтересовали приликом рада на *Библиографији новосадске штампе (1824-1918)* користећи се подацима које смо нашли у већ наведеној *Библиографији* Радослава Перовића, где је он лист *Слободна реч* (погрешно - примедба М. Б.) увео као новосадску периодичну публикацију. И за овај лист Перовић тврди да не постоји ниједан број. Тај исти податак преузео је и др Василије Крестић, који у *Историји српске штампе у Угарској 1791-1914.* пише: „Примерци *Слободне речи* засад нису познати па се не зна ни тачан датум када је покренута ни када је обустављена. По свему судећи, није излазила дуго, јер се претпоставља да је објављено само 16 бројева”.⁴ Међутим, др Крестић наводи да је лист излазио у Будимпешти. Погрешни подаци о *Слободној речи* и њеном уреднику нашли су се и у књизи *Југословенски народи пред први светски рат*, где је забележено да је лист излазио у Новом Саду под уредништвом Косте Јерковића (подвукла М. Б.).⁵

Коста Јорговић, публициста, преводилац, песник и сликар, веома је занимљива личност. Рођен је у Темишвару-Мехали 1883. Године 1900, када је имао само 17 година, послао је своју збирку песама на оцену Матици српској. У записнику Књижевног одељења Матице српске записано је: „По предлогу секретареву не примају се те песме, пошто као почетнички посао немају вредности”.⁶

Године 1903. Коста Јорговић је тражио стипендију од Матице српске како би могао да настави студије на Сликарској академији у Минхену. Према записнику Књижевног одељења Матице српске: „Коста Јорговић из Мехале, који је похађао сликарску академију, с врло добрим успехом; са 5 прилога, добио је стипендију заједно са сликарима: Теодором Јанковићем, Николом Михајловићем и Јованом Путником”.⁷

Према подацима које смо нашли у књизи *Новосадске уметничке радионице* сазнајемо следеће:

Уметничку школу завршио је у Будимпешти, а сликарство студирао на Академији ликовних уметности у Минхену. После завршених студија, 1909. године, стално живео у Новом Саду. Радио је као коректор и сарадник листа *Застава*. Његовим залагањем основано је у Новом Саду „Коло занатлијске омладине” чији је био први председник. Такође је био оснивач и уредник локалног листа *Занатлијско коло*. Бавио се и педагошким радом. Предавао је на вечерњој сликарској школи, која је 1913. отворена за занатлијску омладину. Сликао је портрете, пејзаже и иконе. Излагао на изложби „Занатских вештина” у Новом Саду 1913. године.⁸

Новосадски лист *Нови српски свет* у броју 2/1914. године обавештава читаоце да је отворена школа занатлијске омладине у Новом Саду у којој „цртање са природе предаје г. Коста Јорговић”.

⁴ Василије Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791-1914*, Нови Сад, 1980, стр 476.

⁵ Јосип Мирнић, Калман Чехак, *Раднички покрет у Војводини на почетку XX века (1900-1914)*. У: *Југословенски народи пред први светски рат*, Београд, 1967, стр. 653.

⁶ 146(699) Записници Књижевног одељка К. О. (Ј. З.).

⁷ 492 Записник са II седнице Књижевног одељења МС Ј. З. одржане 14(27) августа 1903.

⁸ *Новосадске уметничке радионице XVIII - XX века*, Н. Сад, 1971, стр. 104.

У Галерији Матице српске чува се неколико радова Косте Јорговића, представника минхенског реализма. То су следећи радови:

1. Вече, уље на платну, инв. бр. 209.
2. Новосадски предео, уље на платну, инв. бр. 259
3. Портрет Јована Јерковића, уље на платну, инв. бр. 239
4. Икона св. Јована, уље на платну, инв. бр. 2788
5. Портрет Ђоке Јовановића, цртеж, инв. бр. 1860.⁹

Коста Јорговић је умро у Новом Саду новембра 1918. године. Новосадски *Српски лист*, орган Српског народног одбора, писао је поводом његове смрти:

Јуче је у овдашњој болници преминуо Коста Јорговић, академски сликар. Честити покојник био је пре своје болести у служби Српског народног одбора тајнички помоћник. У тој је служби навукао тешку болест, која га је оборила. Покојник се бавио и новинарством. Једно време био је уредник *Занатлијског кола* у Новом Саду. Приредио је прву занатско-уметничку изложбу у Новом Саду, која је у свакоме погледу сјајно успела. Више је година био коректор и сарадник *Заставе*. Био је увек расположен за рад на народним пословима, јер је његово одушевљење било неисцрпно. Погреб ће бити сутра на Успенском гробљу у 3 сата после подне.¹⁰

Коста Јорговић није био дуга века. Имао је само 35 година када је уморан од политичких и других активности, скрхан болешћу морао да остави своје незавршене слике, необјављене новинарске чланке и неостварене педагошке идеје да на младе таленте пренесе знање које је стекао на Сликарској академији у Минхену.

Сматрамо да је потребно да нагласимо и то да је Коста Јорговић као сарадник, а касније и као уредник *Слободне речи*, у својим уводним чланцима, штампаним на првим страницама листа, уносио у њих целог себе агитујући за покрет коме је припадао и бранећи идеје које је заступао. Они су изашли под насловима: *Куд одмаче Аустрија, Докле да будемо робови, Златне руке* и др.

Као изасланик управе Новоорганизоване социјалдемократске странке Јорговић је одлазио на зборове присталица овог покрета, држао говоре у Турији и другим местима Бачке. У неколико наставака у *Слободној речи* излазио је његов превод дела *Шта тражи социјална демократија* Виљема Либкнехта. Поетска природа, пун одушевљења за идеје за које се бори, Јорговић у *Слободној речи* у броју 8/1907. објављује и једну своју песму под називом *Веран*. У броју 14 исте године објављена је и песма *Сељакова исповест* Косте Абрашевића, која је написана под утицајем Ђуре Јакшића, који, у својој песми *Ратар*, такође пева о мукама и патњама сељака.

Нападан од својих противника, хваљен од једномишљеника, Јорговић је остао у историји наше журналистике као занимљива личност о којој ће будући истраживачи и поклоници уметности, уз нове податке, имати разлога да пишу и да га проучавају.

1987.

⁹ Ове податке љубазно нам је саопштила Олга Микић, директор Галерије Матице српске.

¹⁰ *Српски лист*, Нови Сад 1918, I, бр. 23, стр. 4.

СЛОГА И НАДА, ЛИСТОВИ ЂАЧКИХ ДРУЖИНА КАРЛОВАЧКИХ И НОВОСАДСКИХ ЂАКА

Осамдесетих година прошлог века покренута је од карловачких и новосадских ђака идеја и акција да се оснује друштво *Слога* које би обухватало карловачке и новосадске ђаке. Тих година школовало се у овим гимназијама и неколико гимназијалаца са књижевним амбицијама, од којих су неки доцније заиста постали познати културни и јавни радници. Од оних који су се нарочито загрејали за ову дружину и радили на њеном остварењу споменућемо Тихомира Остојића, Милутина Јакшића, Јована Максимовића, Николу Манојловића-Рајка и Милана Шевића, који су својим радовима и по стварању дружине *Слога* пунили странице листа који је излазио под истим називом.

На какве су препреке наилазили гимназијалци при остварењу овог друштва сазнајемо из Дневника Тихомира Остојића, који је он почео писати септембра 1881. године, а који се чува у Рукописном одељењу Матице српске. Из Дневника смо узели само оне делове који се односе на оснивање и рад ђачке дружине *Слога*.

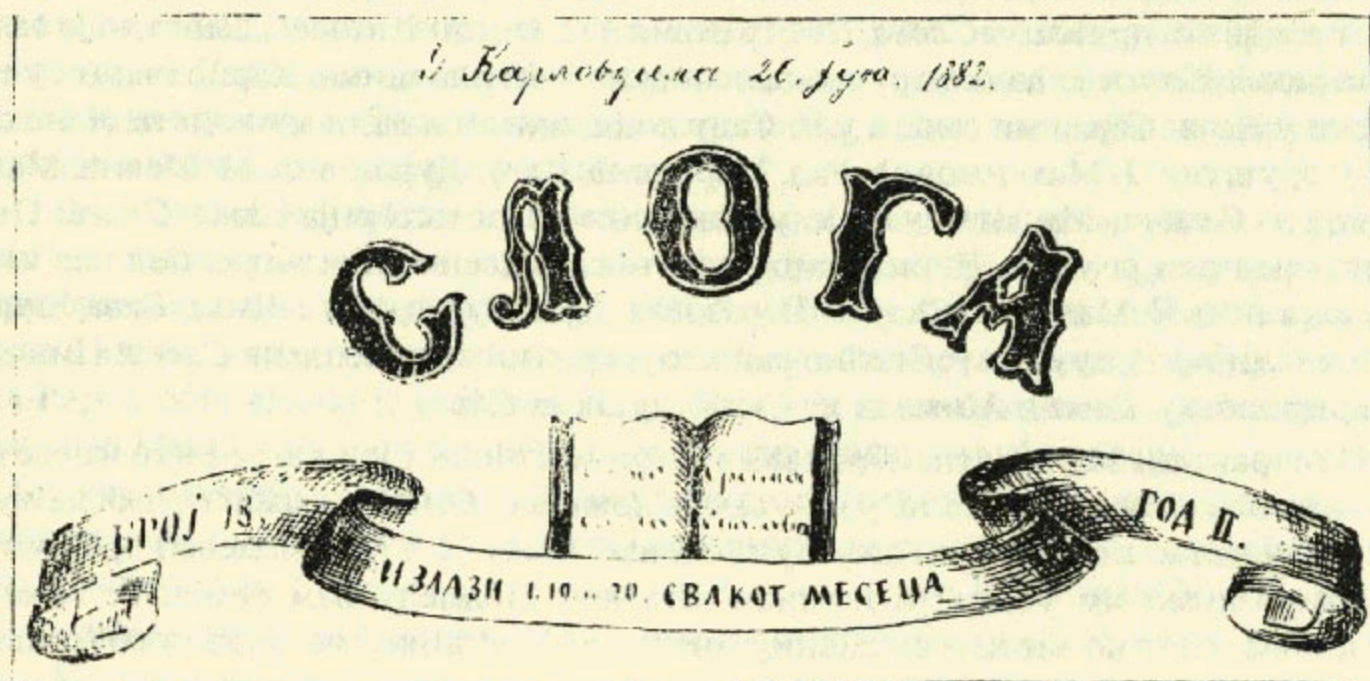
На страници 27. Остојић пише: „Милутин¹ и седмошколци хоће да оснују „ђачко друштво”. Намера тога друштва биће да му чланови читају и пишу чланке, расправе, песме итд. Ти чланци и песме даће се критици па ће се онда критика читати у скупштини. То би било врло лепо и добро кад би се то остварило, односно кад би директор то допустио, јер су и пре ђаци имали та друштва али се свађали и завађавали па је због тога укинута. Не знам шта ће бити од овога. И мађарски ђаци имају овако нешто. Милутин је донео данас њине радње. Али, барем песме им не ваљају а и критика износи садржај и фали песника и песму. Ми ћемо то боље радити! Види се, да нису зрели!”

На страници 31. Остојић пише: „Даклем устав је готов за наше друштво. Ја сам баш љубопитљив да ли ће бити штогод из тога. Тај боже! Али ја сумњам”.

На страници 32. он наставља: „Незнамо још шта ће бити од те наше „Дружине”. Била је једна депутација г. директору да га моли. Ал' г. директор све се нешто устеже. Сви професори оће само он неће. На послетку кад је видео да не може куда вели да ће допустити, али без статута [подвукао Тихомир Остојић - примедба М. Б.]. Вели да ће бити свађе, делење у странке при избору и шта ти је тамо знам. Али ди може бити тело без главе? Он мисли, да се у одређено време скупимо па онда дед читај шта је ко начинио. Таман! Ко је видео друштво без закона и правила? Ал ја знам шта би било. Ми би се састали па би сваки по својој вољи радио.

¹ Милутин Јакшић.

Наравно кад нема председника, ја оћу ово, онај оће оно, па би се ту посвађали па можда и почупали а он би онда дошао па би све растерао. Ето то би био крај том позоришту. То не може ићи тако. Г. директор је казао да дођемо у Недељу после цркве у школу због те ствари. Хајд видећемо! Ја сам баш љубопитљив шта ће то бити.”

На страници 34. наставља: „Даклем дошао је ево дан да се одлучи шта ће бити с тим друштвом. Сви се скупили у I разред, само ми који смо били у библиотеци нисмо могли одмах ући. Кад смо дошли г. директор је већ увелико говорио. У кратко ово је казао: да он [подвукао Тихомир Остојић - примедба М. Б.] не може допустити да се оснује друштво са засебним именом и статутом. Ако нам то није доста да се обратимо на патронат. Он ипак мисли, онако као и пре, да се скупимо по кад кад, па да читамо сваки свој производ. Не знам ни сам шта да велим о тој ствари.”

На страници 36. Остојић пише: „Данас сам добио писмо од Нике из Јегре.² Ала сам сад заглавио! Ја пишем Ники како ће се књижевно друштво основати а он опет нас одушевљава и радује се а шта ћу му тужан, сад одговорити? Да је све прошло, ко лањски снег? Можда ће се смејати ако му пишем шта је, те ће казати ако је Мађар: тако вам треба а ако је Србин: знао сам ја то. Али свакако ћу ја најгоре проћи. Ја му велим како смо сви вољни, одушевљени а сад ништа. Пропало.

Ово је већ којешта! Даклем, Ника ми вели, да и у Јегри има тако друштво и у опште по свима мађ. гимназијама а ми да не можемо имати и то ваљда само зато што је српска гимназија. Ја сам мислио да ћу тиме изненадити Нику што ћу му казати да се основало друштво, а он се чуди како то није већ одавно основано!”

² Никола Игић. Родом из Черевиха у Срему. Матурирао 1879. у Српској Великој гимназији у Новом Саду. После матуре добио стипендију из задужбине Петра Костића и завршио правни факултет. Као судија провео век по разним местима Хрватске и Славоније. Пред рат био судбени већник у Беловару.

На страници 37. наставља: „Даклем ипак ће нешто бити од нашег (идеализираног) друштва. Кад не мож' друкчије, морамо се са директором сложити. У другу недељу после подне биће скупштина, а до тог доба треба сваки да спреми штогод да напише. Ох боже колико је поље мисли човечијих, колико се ту може писати, колико ту има предмета? Да не узмемо из науке и историје страних народа колико има ту предмета из српске историје из српског народа, које није још нико обрађивао? Има, има ту материјала само воље!”

Године 1883. Остојић још увек пише свој Дневник. Поред осталог још му на срцу лежи ђачка дружина *Слога*. На страници 102. Остојић пише: „*Слога* то је сада моја изрека! *Слога* је ђачко друштво, основано у Карловцима. Карловчани су га пренели у Нови Сад, а ми смо га у Н. Саду подмладили и дали му полета. Лане су били у друштву: Ј. Максимовић, Рад. Марковић, Свет. Дујановић, М. Шевић, Максимовић и Славко Милетић. То је у неколико речи историја наше *Слоге*. Ове године сам први ја ушао. П' онда смо регрутовали све више и више. Сад нас има 18. Председник Н. Манојловић из VIII. разреда. Ја, Н. Вујић, Макс. Чика, Сава, Ђура Гакић и Илија је у друштву. Вредно радимо и критишемо. Живела *Слога*! Пишем сада приповетку *Тима и Милица* из Семиклуша за *Слогу*.”

На страници 103, 12. децембра 1883. године, он пише: „Јели когод чуо на свету да *слога* може створити неслогу? То сам ја доживео. Олош из нашег разреда чуо за наше друштво па дигло читаву буну на нас. Кажу „ми њих исмевао пред младићима, рушимо им углед” и не знам шта још. Подмећу нам свакојаке лажне ствари онде, где смо ми најузвишеније мислили. Састанке смо морали обуставити барем до божића, - могу они како су завидљиви и ниски још тужити директору. Та да су способни за што примили би их раширеним рукама ал нису ни зашто. Па зато да другом кваре вољу! То је гадно, то је ниско! Ја то презирем! Наша јадна *Слога* бог зна оћели процветати кадгод док је глупака”.

На страници 107, 20. фебруара 1884, записује Остојић и ово: „Најглавније је што се за ово време догодило да сам био у Карловцима на ђачкој беседи. Ишао сам из више разлога: да видим беседу, да се упознам са „Слогашима” и видим како живи Милутин.”

Последњи запис о *Слоги* је на страници 108: „Упознао сам се са Слогашима: Стева Кумановић, Велимир Недељковић, Тошић, Мајсторовић итд. Сви су ме лепо испратили до станице.”

У Рукописном одељењу Матице српске сачувано је и неколико песама Тихомира Остојића из ђачких дана, међу њима је једна посвећена Николи Манојловићу. Она гласи:

*Председниче Нико наш
Тебе воле свак Слогаш
Дуго, много жив нам био
и с нама се веселио.
Живио, живио, живио.*

*Твоја песма слађана
за њу сваки Слогаш зна
Па ту сваки жели знај,
Бог да био други Змај.
Живио, живио, живио.*

Говорећи о омладини, којој је припадао и Милутин Јакшић, Васа Стајић је између осталог уписао и ово: „Она је почела свој јавни живот најсрећније. Године 1881. била је сведок Милетићеве последње победе при изборима у Новом Саду, и

ова омладина толико виче изабраном Милетићу живио да све јечи дворана гимназије. Она виђа Милетића и гледа у њему 'лучу која једва осветљује мрак незрелости и несвести'. Али док она жали што је Милетић само један, и та се луча гаси. Ипак, ако је зашла звезда Милетићева ова омладина има Милетићева апостола, Змаја, који тада уређује *Невен* и *Стармали*. Можда је за похвалу код ове омладине то што је она сарађивала скоро само на *Невену*; а сарађивала је на Чика Јовину листу вредно. И та сарадња чини да је *Невен* од 1881-1886. био на свом врхунцу, јер је тада Чика Јова имао најбоље ученике: Николу Манојловића-Рајка, Јована Максимовића, Милутина Јакшића, Тихомира Остојића и Милету Јакшића. Они објављују у *Невену* своје стихове, поучне чланке и приповетке, (међу овима је и *Бадње вече у ђачкој собици* Јована Максимовића), а Змај као најбољи наш педагог упућује њихове прве кораке у књижевност."

Васа Стајић је и о *Слоги* написао неколико значајних речи: „Немамо докумената али смо слушали лепих ствари о тајном ђачком удружењу *Слози* која је прво била организована у Карловцима, а 1882-3. кад је др. Јован Максимовић прешао у Нови Сад, и годину дана касније, кад је у Нови Сад преселио и Никола Манојловић-Рајко, обновљена је у Новом Саду. Бан ове тајне организације био је прота Радослав Марковић, и он би, поред дра Јована Максимовића, могао за данашњу и за будућу омладину сачувати спомен на симпатичну *Слогу*, која је имала свој дворски церемонијал. У Тихомировој оставини сачувани су стихови које је Тихомир компоновао, а *Слога* их певала 1883. свом Бану Радославу Марковићу,³ и председнику Николи Манојловићу, коме је желела: Бог дај био други Змај!"

Можемо жалити што се до данас није сачувао први број листа *Слога* у коме бисмо, вероватно, нашли програм рада и смернице којим ће се кретати друштво, па и сам лист. У Рукописном одељењу Матице српске сачувано је 18 бројева из друге године излажења 1881/1882. и број 1 из четврте године излажења 1883/1884, док се у Библиотеци Матице српске чува само број 1 и 2 из треће године излажења 1882/83. године. Садржаји свих бројева испуњени су песмама, приповеткама, поукама и чланцима разних садржаја. Сарадници су чланови ђачке дружине *Слога*, а међу њима је највише радова Николе Манојловића-Рајка, Радослава Марковића, Јована Максимовића, Николе Шумоње и Тихомира Остојића. Највећи број радова написао је Никола Манојловић-Рајко, познати песник и преводилац са руског и пољског. Прегледајући све бројеве листа *Слога* који су до данас сачувани, установили смо да је Никола Манојловић објавио највећи број песама: *Слози*, *Јад*, *Магла*, *Исповест*, *Кривошије*, *Ђерам*, *Бура*, *Сузе*, *На опелу*, *Устанак на стражи*, *Срећан цвет*, *Умрли осмејак*, *На бојишту*, балада са словеначког, *Суви листак*, *У туђини*, препев са немачког, *На растанку*, *Сеоска црква*, *Манастирско звоно*, са словеначког, *Суза*, *Гајдаш*, *Еолова харфа*, *У гори*, *Потоку*. Јован Максимовић, касније познати преводилац руске књижевности, написао је за *Слогу* две приповетке: *Поп Станимир Иконић*, приповетка из буне, и *Наш Рада*. Од њега је и песма *Опрости ми*, као и *Српске народне умотворине* (неколико лирских песама које се певају у народу). Никола Шумоња је написао за *Слогу* неколико приповетки: *Изигран*, *Два гроба* и *Мати*. За рубрику „Поука” написао је чланак под насловом

³ Радослав Марковић, прота. Рођен у Мошорину. Гимназију је завршио у Сремским Карловцима у Новом Саду, а богословију у Карловцима. Од 1889. је свештеник у Инђији. Ту је основао у оно време сва српска хумана друштва, као и културна и економска. Био је посланик на Српском народном и црквеном сабору. Најзнатнији му је рад на задругарству; писао је монографије о Инђији.

Наука о здрављу. Тихомир Остојић је објавио у *Слоги* песму *Соколићи* и приповетку *Тима и Милица*. Већи број песама објавили су у *Слоги* и остали чланови дружине *Слога*: Радослав Марковић, Светозар Дујановић, Драгутин Мојић и други. У броју 1 из четврте године излажења, 1883/1884, налази се и песма *Зора свиће* (посвећена „браћи Хрватима“) од Радивоја Кошуте.⁴ У истом броју у рубрици „Књижевност“ говори се о алманаху *Србадија* који је издало Српско академско литерарно друштво у Грацу. Осим тога, у чланку се пише и о потреби удруживања српске омладине, као и о важности ђачких дружина: *Србадија* у Грацу, *Шумадија* у Прагу, као и некадањој *Преодници* у Пешти. За ове дружине вели се даље: „Поред осталих добрих страна и то је, што оне потпомажу да се у школској омладини одржи српски дух, тај лепо историјски аманет и животна потреба нашега народа.“ У рубрици „Листак“ говори се о карловачком огранку дружине *Слога*, о њеним члановима који су овде и побројани: Светозар Дујановић, Јован П. Јовановић, Милутин Јакшић, Ђорђе Ивановић, Пера Богојевић, Тома Обрадовић, Стева Кузмановић, Драгутин Мојић, Чедомил Марин, Никола Козобарић, Сава Стојковић, Алекса Тошић, Д. Писаревић, Алекса Марковић, Светозар Разуменић, Св. Шакрак, Павле Радојчевић, Јован Радивојевић-Вачић, Н. Бандић, Велимир Недељковић, Велимир Лукић, Сима Мајсторовић, Урош Борић. Чланови новосадског одељења нису наведени, јер, како се каже у овој рубрици, „од новосадског одељења дружине *Слога* нисмо на време добили извештаја, зато га не можемо ни саопштити.“

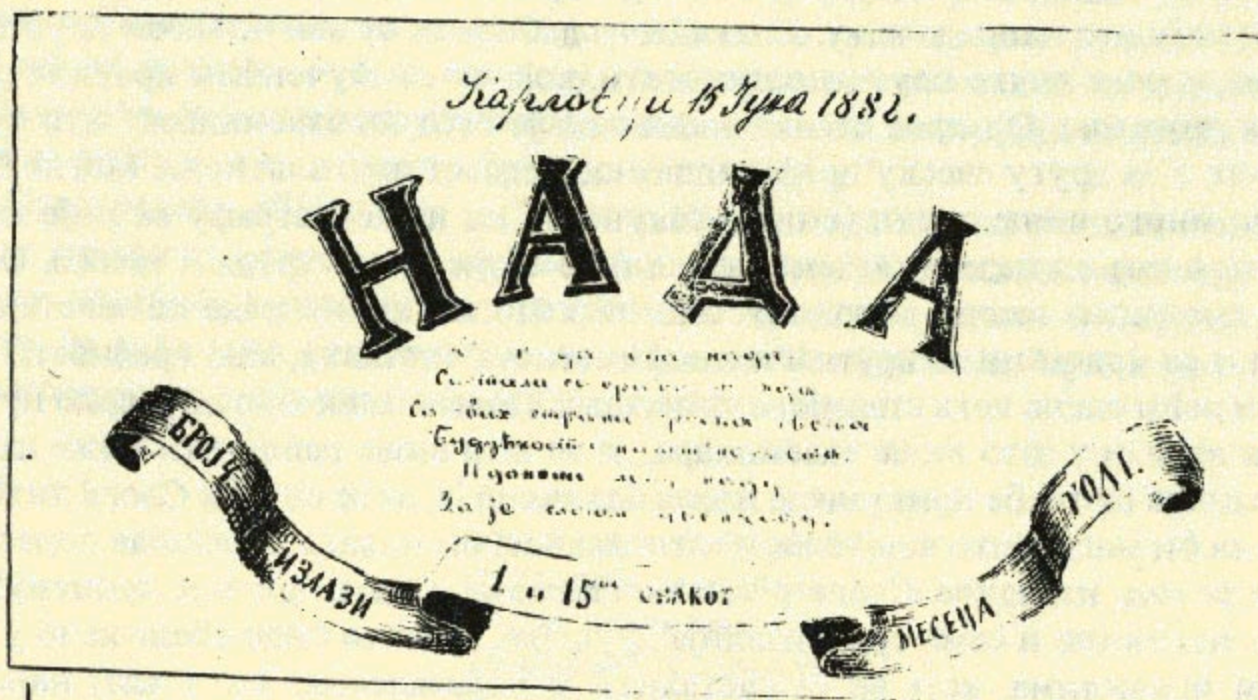
Последњи број који има Рукописно одељење, бр. 1/1884, уредио је Никола Шумоња, касније оснивач и један од првих уредника *Босанске виле*, а литографисан је у Загребу.

Како сем ових неколико бројева немамо неких других докумената о раду ђачке дружине *Слога* морамо бити задовољни саопштењима на које наилазимо у самоме листу, а која нам пружају доста грађе о раду ове илегалне ђачке дружине и о њеним члановима.

У свесци број 1 из 1883. у чланку *Дружина Слога у Карловцима* пише следеће: „Ово је трећа година како постоји ђачка дружина *Слога*. Њезин опстанак био је скопчан с великим теретом, но ипак она ево већ трећу годину живи. Нећемо овде говорити о њеним прошлим двема, то спада у круг њеног историописца, него ћемо да изложимо само рад од ове године, до данас. После двомесечних празника школских састаше се браћа опет у Карловцима, да продуже науку, а уз науку и рад. Пошто нема ту ни старог перовође, изабран би за председника Јов. П. Јовановић, а за перовођу Св. Дујановић. Но пошто овај доскора остави Карловце отишавши у Нови Сад, изабран би на његово место Р. Милић. И тако *Слога* поче опет да живи, али не сама за себе, већ као део велике дружине Срба ђака. У уставу изменуше се неке тачке, пошто се изменуле и прилике, иначе је целу друштву остала иста. Радовних чланова, који или су богослови или средњошколци, имаде једанаест. Скупштина се држи сваких 14 дана, а на њима се свршавају ови послови: Чита се и одостоверава се записник прошлог састанка; читају се оцене на дела, која су прошли пут предана; нова дела раздају се члановима на оцену. Саслуша се извештај о раду дружине *Наде*. Читају се предавања, декламују одабране песме, и предлажу предлози према приликама. Највише је предавано песама, приповедака је ове године стигло три на оцену. Од поучних чланака видели смо два и то оба за децу: *Наши разговори* од браца Мите (Мите Лукића) и *Одјек* од Јов. п. Јовано-

⁴ Радован Кошуте, слависта.

вића. Предавања чули смо дваред и то једно од Рафаила Милића и *О једној грани наше књижевности, о љубавним песмама* од Мите Лукића. Кадкад су нас својом посетом на друштвеном састанку обрадовали браћа из Новог Сада, те и они чешће узимаху дела на оцену, што ће и у будуће увек бивати, само док буде прелазак из Новог Сада у Карловце могућим." Чланак је потписао Јован П. Јовановић, председник.

На умору.
(по Шалису.)

В високе куле турко збога друје	Где мушн јој река на исход души
Врши рекот зове зија лоби зроб	Гдега јој муке ладак му је гл
Товезе грешки, та мали се бои	А мека скопи на колени падо
и шебе хита сваки мора код.	Кодга јој уста шапну исто.

На умору је млађана желина	Варости! секошти! мило мило
Буре јој се роде из мило обр	Акоши друже мој иштити др
Иакога краји својих чинила жели	Токо се краји мило мило
Хрпа руке а сила дуго зруд	Итао буре и црва мило мило

- Злобака жено! мило мило мило мило
 Ка! како је мило мило мило...
 На! мило мило мило мило мило
 Моја рука и мој рад једот јед!
 Ј. Радевојевић - Вашић.

И у броју 2/1883. у рубрици „Листак” има записа о дружини *Слога* који ће нас обавестити о раду ђака Карловачке и Новосадске гимназије. „Опет се навршила једна година нашега рада, једна година братскога живота у једној заједници. Видели смо да и овако расцепкани по разним местима можемо ипак остати у заједници, а то је само доказ наше чврсте и устајале воље за онај рад, коме хоћемо да се

посветимо. Ове године постојала су два одељења дружине *Слоге* и то једно у Карловцима, а друго у Новом Саду. Осим тих формално конститујисаних друштава, било је чланова *Слоге* и по појединим местима, који су оданде своје радове уредништву слали. У оба друштва, у карловачком и у новосадском, били су чланови само ђаци, богослови и гимназисти. У чланова једнога и другог друштва није никад понестајало добре воље за рад; обадве дружине бејаху у непрестаном саобраћају међу собом и са уредништвом свога листа. Друштво још увек није јавно, пошто то не допуштају прилике у којима се налазе чланови, али то не смета ни најмање напредовању. Лист *Слогу* добивали су сви чланови друштва, а осим њих и неке друге поуздане личности, које су са саучешћем пратиле рад и развитак дружине. Од прве свеске распачано је свих 28 екземплара, што су наштампани; а за другу свеску пријавило се до педесет претплатника. Могло би се било још много више претплатника сакупити, но на хектографу се није могло штампати више од педесет екземплара, а и то стоји много труда и тегоба. Ово је друга и последња свеска за годину 1882/1883. По количини рада не заостаје ова година ни за првом ни за другом годином њенога опстанка, а по вредности рада то ће нам рећи оцена кога старијега пријатеља. Пошто се видело да је врло нужно, да *Слога* излази у што више екземплара, да се што више раширити може да што више чланова око себе прикупити може, одлучено је, да се од сада *Слога* литографише, а да би могла што чешће излазити, како не би никада у чланова понестајало воље за рад, излазиће *Слога* у мањим свескама. Променом том променуће се уједно у неколико и сама организација друштва, а све то биће обележено у друштвеним правилима, која ће се саставити у новосадском; као (сада) највећем одељењу дружине, и штампати у идућој свесци. Прва свеска IV год. (1883/1884.) изаћиће чим се пријави довољан број претплатника, да се могу подмирити трошкови око литографисања. Са појединостима, као, на пр. са ценом једне свеске, излажењем итд. нисмо још на чисто док се та ствар не реши у Карловцима и у Новом Саду. Док се још штампала ове свеска, наступила је нова школска година, а у Карловцима и у Новом Саду поново се конститујисаше одељења *Слоге* те почеше већ у велико радити. Нису нам још стигли потпуни извештаји ни о једном ни о другом одељењу но из приватних писама дознасмо, да красно напредује. Ради се с одушевљењем, а у друштву су готово сви озбиљнији ђаци из горње гимназије. Ми честитамо браћи новосађанима на њиховој чврстој вољи и непоколебљивој марљивости, а свагда ћемо их радо поздравити као предводитеље у оном покрету, што га има *Слога* да произведе у омладини, у српској литератури, у народу.”

Поред ђачког друштва *Слога* постојало је у Карловцима још једно друштво, чији су чланови били млађи ученици који су били удружени у дружину *Нада*. И они су као и њихове старије колеге издавали лист који је имао назив њихове дружине. Ово друштво основали су 1882. године шестошколци Карловачке гимназије. У Рукописном одељењу Матице српске чувају се бројеви 3, 4 и 5 из 1882. године. О овој дружини *Слога* доноси напис у броју 2 из 1883. године. У чланку под називом „Друштво *Нада* у Карловцима” пише: „Осим *Слоге* постоји у Карловцима још једна ђачка литерарна дружина *Нада*. Чланови њени су шестошколци гимназије, имаде их свега деветорица. Постанак *Наде* која је основана год. 1882. уско је скопчан са дружином *Слогом*. С почетка се радило о томе да се обе дружине споје у једно, но кад се касније развидише прилике у којима се налазили чланови једног и другог друштва, видело се да је то немогућно. Почетници не би могли упоредо са старијим члановима *Слоге* радити, а ту би онда посао био врло отежан. Но ипак остадоше обе дружине у пријатељској свези. Чланови једнога

друштва полазили су састанке другог друштва; помагали саветом, упућивали и оцењивали. Где је требало јаче снаге, суделовале су обе дружине заједнички, помагали један другом, уколико су могле. И тако су ове дружине биле једно друштво, само у двоје организовано. Ове године је председник Сава Цвејанов, тајник Јован Радивојевић-Вачић, а благајник Коста Мијачевић. Месечно уплаћују чланови по 20 новч. од којих се новаца издаје лист у ком се издају примљени радови чланова. До сада су чланови почели да раде и на драмској поезији. Велимир Лукић написао је игру *Лажа и паралажа*. Није нам још дошао до руку лист дружине *Нада* те стога не можемо још никаква суда о њему донети. Из приватног писма сазнали смо да имаде у *Нади* врло лепих песама од даровитог Ј. Радивојевића. Ја мислим да би такви ствари ваљало у ком јавном листу штампати, да се види, е се и омладина буди из тврдога сна.”

Иако радови објављени у *Слоги* и *Нади* имају одлике почетничкога рада, они су документ искрене жеље ђака Карловачке и Новосадске гимназије да уједињени допринесу развоју литературе. На тај начин, знали су, помажу своме народу. Да је то тако, говоре и стихови Николе Манојловића-Рајка којим одушевлено поздравља поновни излазак *Слоге* 1882. године.

*А народ је млад и бујан
Будућности лепој смера
За то треба, за то треба
светих челик карактера
Поздрављам те слога мила
А на прагу рада нова
У теби је наша снага
Идеали наших снова*

ПЕТАР КОЊОВИЋ, ОСНИВАЧ И ВЛАСНИК КЊИЖАРСКО-ИЗДАВАЧКОГ ЗАВОДА *НАПРЕДАК* У ЗЕМУНУ (1910-1914)

Дело Петра Коњовића, великог српског и југословенског композитора, диригента, есејисте и музичког критичара, проучавано је, до сада, са разних аспеката, тако да је значај његовог рада на музичком пољу у доброј мери осветљен и познат.

Међутим, једна значајна делатност Петра Коњовића, не мање занимљива за изучавање наше историје књижевности, књижарства и штампарства, остала је, до данас, мање позната, готово заборављена. Превасходно интелектуалац, Коњовић већ у младим годинама, после завршених студија на Конзерваторијуму у Прагу, размишља о пословима везаним за издавање књига српских писаца и о томе пише Тихомиру Остојићу, секретару Матице српске.

Писмо Петра Коњовића, упућено Тихомиру Остојићу, чува се под бројем 5604 у богатој збирци Рукописног одељења Матице српске. Писмо је из Земунa, где је Коњовић живео и радио у времену од 1906. до 1914. године као диригент, учитељ музике, а уз то и наставник у Српској музичкој школи у Београду. О својој намери да новим предузећем помогне издавање књига српских књижевника Коњовић у овом писму, између осталог, пише: „...ма колико хтео, не могу да уграбим времена за Н. Сад, јер имам посла са предспремама за отварање Музичке школе, а још више с једном ствари, која ће Вас интересовати: Др Станоје¹, ја и Милан Грчић² (онај из Баније) отварамо од 1. септ. у Земуну: Књижарско издавачки Завод „Напредак“. Др Станоје је *spiritus gestor*, ја водим ствар у Земуну, а Грчић је *Reisender* који стално путује, продаје *књиге* и организира читалачку публику. Принципи: *Добра књига* и повољни услови за плаћање. (Месечни абонма од 1, 2, 3, 4 итд. до 15 К.)”. (Подвукао Петар Коњовић). Писмо је датирано 22. августа 1910. године.

Већ 25. септембра исте године новосадски лист *Српство*, орган Српске народне странке у Угарској, доноси вест о оснивању Књижарско-издавачког завода „Напредак“ у Земуну и обавештава читалачку публику да ће повереник за продају књига, које ће издавати „Напредак“, за Нови Сад и околину бити К. Ђ. Чавић, који ће се бринути за растурање и пласман издања овог завода.

¹ Др Станоје Станојевић, историчар, 1874-1937.

² Милан Грчић, новинар и писац, 1882-1924.

Како је текст објављен у *Српству* занимљив, јер даје слику ондашњег стања у нашем издаваштву и књижарству, навешћемо делове овог написа:

... Већина наших људи често и не зна за понеко добро дело, да је оно уопште изашло, или сазна за њега доцне, када је већ донекле изгубљен прави интерес. У већини наших места нема књижара или бар нема добрих књижара. Наше књижаре углавном продају писаћи материјал и школске књиге; везе са писцима су врло слабе, а на одабирање добрих књига нико и не мисли. Осим тога већина интелегентних људи, и заузета својим бригама и пословима, не доспева, да води кореспонденцију о књизи, коју жели набавити, да се распитује за цену књиге и да се мучи око упутнице и око пошиљке новца. Те су незгоде особито велике при набавци књига, које излазе у Србији - а тамо је данас главна и највећа продукција српских књига - јер у том случају посао се умножава још и мењањем новца и обрачунавањем са књижарама, издавачима и писцима. Цео је тај посао необично приметан и незгодан и није ни најмање чудно, што се већина српских читалаца радије одриче књиге, но што предузима ту компликовану и непријатну процедуру. Стога се српске књиге сразмерно још увек врло слабо растурају, чак и у оним српским крајевима, који су одмакли културом и материјалним благостањем. Продукција је српских књига доста велика, а она расте непрестано, али ни начин растурања, ни број растуриених књига - иако је у овом погледу учињен неки напредак, - ни близу не одговара томе послу. Стога је неколико наших млађих интелегентнијих људи одлучило, да оснује у Земуну, књижарско-издавачки завод „Напредак”, коме ће главни задатак бити систематско организовано растурање српских књига. Основни принцип „Напредака” је, да продаје само добру књигу. „Напредак” хоће да изврши свој задатак на тај начин, што ће књиге носити публици на ноге и у кућу. „Напредак” ће наине имати своје поверенике и путнике, који ће од времена на време залазити у српска места, походити интелегентне људе и показати им и понудити нове књиге.³

У чланку се даље говори о томе да ће се књиге моћи купити на отплату у месечним ратама, да ће се осим књига из српске књижевности моћи набавити и „пробране музикалије, српских, словенских и класичних композитора.”

Исте, 1910. године у издању Књижарско-издавачког завода „Напредак” изишле су две композиције Петра Коњовића објављене под псеудонимом: П. К. Божински: *Две песме за мушки збор*. 1. *Нане, кажи тајку...* и 2. *Наше се село, леле...* - Партитура - Земун.⁴

Припремајући се за издавање дела Ђуре Јакшића, Књижарско-издавачки завод „Напредак” даје књижевни оглас који је објавио земунски лист *Сремац*. Препоручујући читалачкој публици сабрана дела Ђуре Јакшића, у огласу се вели:

Угледним издањем свих књижевних радова Ђуре Јакшића почињемо низ српских класичних писаца. *Јакшић* је један од најјачих и најобилнијих радника нове српске књижевности и несумњиво заслужује да у марљиву и критичну издању буде пружен широким слојевима народним. Такво издање утолико је потребније, што се данас ниједно од издања његових списа не наводи и књижарскоме промету, а сем тога, ни до сада, једино целокупно издање није потпуно, ни онако опремљено, како несумњиво заслужује светрани таленат пишчев. *Дела Јакшићева* у новој редакцији, која је поверена проф. Јеремији Живановићу, изнеће преко сто штампаних табака подељених у 4 књиге и биће готова до 15. децембра о.г. Тексту су додани: предговор, коментари и слика пишчева, снимак рукописа и једне његове слике и композиција једне песме. У *Делима* ће бити повећи број досад неприкупљених или необјављених Ђуриних радова. Штампаче се на финој хартији, а техничкој изради поклоните се највећа пажња. У уверењу да *Дела Јакшићева* треба да продру и у најсиромашније кругове одређена им је врло ниска цена: за претплатнике 10 круна (све четири књиге), књижарска ће цена бити 15 круна.⁵

³ Српство, 1910, I, бр. 58, стр. 3-4

⁴ Илија Николић: *Земунска библиографија 1849-1975*, Земун, 1976. стр. 81.

⁵ *Сремац*, 1911, I, бр. 25, стр. 3-4.

И београдски лист *Самоуправа* почетком 1912 (бр. 19), доноси вест о скором изласку из штампе целокупних дела Ђуре Јакшића:

Кроз кратко време изаћи ће дела Ђуре Јакшића у издању „Напретка“, најбогатијег и најпредузимљивијег књижарског завода у свем Српству. Ова ће дела бити најбоље технички опремљена од свију дела која су до сада српски књижари издавали. Хартија је најфинија холандска, а повез такав, да ова дела могу стајати као најелегантнији украс по столовима и собама. Сам завод није жалио никакве жртве да ова дела техничком изработком превазиђу све што је до сада постојало у српској књижевности, не тражећи зато никаквих материјалних користи. Познати стручњак г. Јеремија Живановић, проф. литературе, сам је своје услуге ставио предузећу, са тежњом да ова дела и својим критичким издањем бриљирају, да ова дела прославе у свему нашу књижевност... Ми препоручујемо најинтензивнијој пажњи ова дела српској публици.⁶

Петар Коњовић

После ових припрема, које су, чини се, вођене веома брижљиво и смишљено, појавила су се, почетком 1912. године, *Дела Ђуре Јакшића* у четири књиге. Међутим, на све четири књиге забележена је 1911. година као година издања. Овим књигама почео је Књижарско-издавачки завод „Напредак“ своју едицију Српски класични писци. Прва књига: *Песме*. Друга књига: *Драме*. Трећа књига: *Приповетке*. Четврта књига: *Приповетке. Одломци. Краћи прозни списи*. У четвртој

⁶ *Самоуправа*, Београд, Ниш, 1912.

књизи штампана је уредникова реч, коју је написао Јеремија Живановић. Говорећи о овом издању, Живановић вели:

Књигама овим почиње низ угледних издања наших класичних писаца. Потреба за таквим издањима уопште, а за Јакшићем посебице, толико је несумњива, да је излишно овде нарочито истицати. Је ли се она подмирила пруженим књигама и уколико, рећи ће читаоци, нарочито они, који знају све тешкоће код издања ове врсте, кад уз друге послове, за стотину дана треба припремити толико исто штампаних табака у осам хиљада примерака.

Издавачи су испунили обећање. Књиге су штампане на врло финој хартији и у оригиналном платненом повезу, боје труле вишње, са вињетом у којој је стилизована народна шара, док се при дну са обе стране вињете налазе велика слова НЗ (Напредак - Земун).

У 1911. години у „Напретковом” издању изишле су и две музичке композиције: П. К. Божински [Петар Коњовић]: *Поречко моме* на текст Драг. Ј. Илића, и Милоје Милојевић: *Дуго се поље зелени* на текст В. Ј. Илића.

Половином 1912. године, у првом броју *Српског књижевног гласника*, Јован Скерлић пише приказ овог издања Јакшићевих дела. Доносимо овај приказ у целини:

Издање целокупних дела Ђуре Јакшића, које је 1882 приредио Светислав Вуловић, одавно је сасвим распродато, и ко је хтео да га има морао је плаћати знатну суму. Јакшић је остајао стално један од оних ретких наших романтичарских писаца који се и данас читају, и ново издање његових дела била је једна књижарска потреба. Земунска издавачка књижара „Напредак” дала је то ново издање, које је приредио г. Јеремија Живановић. Јакшићева *Дела* изишла су у четири укоричене свеске (књ. I - лирске и епске песме, II - драме, III и IV приповетке). Раније, Вуловићево издање није потпуно, у њему није био приличан број лирских и политичких песама, политичких сатира у прози и полемичких чланака, расејаних по разним часописима и листовима од краја педесетих до почетка седамдесетих година. Г. Живановић је те ствари унео у ново издање, које је на тај начин постало знатно потпуније. Велика је штета што уз ово издање не иде библиографија и студија о песнику. Јакшић је остајао сталан предмет наших критичких и историјско-књижевних испитивања, поједини тренуци из његова живота су осветљени, и данас се о њима зна више и боље, и његова се дела могу потпуније и тачније оцењивати но што је то могао учинити Светислав Вуловић пре пуних тридесет година. Издању би се могле учинити извесне мање замерке у погледу поделе и распореда песама, реда којим су приповетке штампане и појединих тумачења имена и непознатих речи, која се налазе на крају четврте књиге. Али, и поред тога, ово издање је добро дошло, јер задовољава не само једну књижарску но и књижевну потребу, јер је Јакшић писац који се непрестано чита и који увек заслужује да се чита.

Када је штампање Јакшићевих дела било при крају, Петар Коњовић се припрема за одабирање дела других писаца чији ће радови бити објављени као друга књига у колекцији *Српски класични писци*. Он се и овом приликом консултује са Тихомиром Остојићем и у писму, које му пише 31. јануара 1912. године, вели:

...Јакшићева су дела при свршетку, штампа се последња, одн. прва књига - Песме -, а три раније се већ повезују, јер ће сви екземплари бити једнако увезани. Ради се што је

⁷ О овом „Напретковом” издању „Дела” Ђуре Јакшића најновији приређивач Јакшићевих „Сабраних дела”, Душан Иванић, вели: „Ново издање Јакшићевих дела (Београд-Земун, 1911), у четири књиге, приредио је Јеремија Живановић. Њим се отклањају знатне празнине првог [Вуловићевог] издања, укључује највећи број текстова објављених у међувремену из Јакшићеве заоставштине и текстова за које је поуздано утврђено Јакшићево ауторство. Доноси и текстове који се без поузданијих доказа приписују Јакшићу” (Сабрана дела Ђуре Јакшића, I, Песме, Београд, 1978, стр. 1)

могуће брже, ми једва ако стигнемо до Сретења, да почнемо са експедицијом. Одзив је добар (преко 2000 претплатника), и већ је на дневном реду питање *другог* „класика“. Ја сам за Лазу Лазаревића, Станоје за Војислава а Јеремија за Јанка! Шта Ви мислите?⁸

После изласка *Дела* Ђуре Јакшића Коњовић поново пише Тихомиру Остојићу: „...Немојте се љутити, „Летопису“ случајно не посласмо ове две књиге. Међутим, Ђурина смо дела послали у своје време, али нису приказали“. Писмо је датирано 26. X 1912. године.⁹

Колико је Коњовић имао утицаја при избору „другог класика“ види се по томе што је, одиста, друга књига у едицији Српски класични писци посвећена делима Лазе Лазаревића, чије су приповетке, писма и један превод изишли у једној књизи.

И овом приликом земушки лист *Сремац* у броју 37 пише:

Дела Лазе К. Лазаревића излазе у овај мах потпуна, јер ће у њима бити подоста прилога, који нису унесени у досадашње збирке, а којих нема ни у издању - које је, уосталом, сасвим распродато, - Српске Књижевне Задруге. Сем тога, тексту ће бити додан портрет и факсимили рукописа. Целокупна дела Лазаревићева излазе у једној књизи, која ће имати 30 штампаних табака, на финој француској хартији, у оригиналном повезу, по спољашњем облику углавном као и Јакшићева дела.¹⁰

Дела Лазе Лазаревића приредио је, такође, Јеремија Живановић, који у Уредничковој речи вели:

Уз ово издање нема се много рећи. Вредност Лазиних радова и потпуна потрошња досадашњих издања учинили су да „Напредак“ овог класичног писца изда одмах после Ђуре. Као што се може опазити, ова се књига највише ослонила на зналачки приређено издање С. К. Задруге, о коме је водио бригу г. Љубомир Јовановић. Учињене су, најпре, неке допуне, било по накнадно објављеним прилозима, било по рукописима, које је потписаном, с много предусретљивости, пружила г-ђа Лазаревићка, а сем тога су сви одељци подведени под принципе, који су на почетку рада постављени за издања српских класичних писаца. У првоме реду ту је уједначавање језика и правописа и интерпункције. Ваља са задовољством истаћи да је Лаза и у овоме погледу био на достојној висини, те је уреднику било остало мало посла.

Сабраним делима Ђуре Јакшића и Лазе Лазаревића, заправо двома књигама едиције Српски класични писци, Књижарско-издавачки завод „Напредак“ завршио је издавање ове збирке до 1914. године.

Године 1912. покренуо је „Напредак“ нову едицију под називом *Културни проблеми*. Прва књига у овој збирци је: Гершић Гига, *После 50 година* (Успомене и рефлексije о српском покрету). У овој едицији је, до 1914. године, изишло 9 књига. У позиву на претплату ових издања написано је:

Књиге „Културни проблеми“ излазиће стално у краћим размацима, и доносиће студија из свих области науке и уметности. У ствари, то је библиотека за интелигенцију.

„Напредак“ је, поред књига из наше, издавао и преводе дела из светске књижевности. Колико нам је за сада познато, до 1914. године изишле су приповетке Ги де Мопасана у преводу фра Гргура Берића и приповетке Антона Чехова у преводу Јована Максимовића.

Године 1913. „Напредак“ издаје збирку песама *На прагу* Вељка Петровића. Овом приликом изостала је реч уредника, књига је штампана на лошијој хартији

⁸ Рукописно одељење Матице српске, сигн. 1435

⁹ Рукописно одељење Матице српске, сигн. 1440

¹⁰ *Сремац*, 1912, бр. 37.

од претходних издања, но о њој је Јован Скерлић писао веома повољно у *Српском књижевном гласнику*. Он између осталог вели:

Сада г. Петровић излази са избором из целе своје поезије, од 1904. до 1912. То је велика „књига стихова”, од каквих су нас одвикли наши новији и нови песници. Још Војислав Илић изишао је 1887 са овећом свеском, у коју је унео највећи и најбољи део свога рада; тако је урадио и г. Јован Дучић са својом збирком из 1901. Од тада песници су објављивали своје стихове у танким свешчицама, са више белих но штампаних страница, у којима често није било више од двадесетак песама. Г. Петровић се враћа на стари и добри обичај наших ранијих песника, штампа овећу свеску готово целе своје досадашње поезије. Без претензија на типографску елеганцију (у том је отишао у крајност: његова књига је врло рђаво штампана), он је прибраво готово сву своју поезију, близу сто песама, у једну књигу од 250 страна. Естети и лењи читаоци можда ће рећи да је доза поезије одвећ јака и да сувише ствари има за читање, али са једном оваквом књигом читалац зна са киме има посла, у њој се види сав развој једног песничког талента и све добре и слабе стране једне поезије.

Скерлић нарочито похвално говори о песмама које је Вељко Петровић посветио селу и сељаку па каже:

У нашој поезији нико није боље опевао ону вечиту везу која постоји између земље и човека, оно силно осећање које везује људску биљку за тло из којег је изникла и из кога сише снагу и живот.¹¹

Петар Коњовић и после изласка из штампе песама Вељка Петровића брине о продаји ове књиге стихова, и о томе пише Тихомиру Остојићу:

...Молим Вас, да ми јавите, да ли су распродати оних 150 екземплара Вељкових Песама, што Вам их је „Напредак” послао. Морам да сведем тај рачун.¹²

Следећа, 1914. година је за Књижарско-издавачки завод „Напредак” пуна криза и неизвесности, а за Петра Коњовића година пуне засићености и замора од свих брига које доносе послови овакве врсте. Приближавање ратног вихора осећа се и у овој делатности, па је све мање полета и нада, а све више проблема, нарочито оних материјалне природе, о чему нас обавештавају дневни листови, а и сам Петар Коњовић у преписци са својим пријатељем Тихомиром Остојићем.

Крајем марта 1914. године земунски лист *Садашњост*, у броју 1, објављује вест да се оснива Деоничарско друштво са задатком:

(1) Да предузме и развија све послове књижарско-издавачког завода „Напредак” у Земуну. (2) да створи добро Централно складиште српске и хрватске књижевности. (3) да издаје недељни Српски Илустровани Лист, и (4) да се бави, у опште, свим књижарским и књижарско-агентурним пословима. Основу, на којој се ово деоничарско друштво склапа, чине ове тачке: (1) Деоничарско друштво „Књижарско-издавачки завод „Напредак”, са седиштем у Земуну, оснива се са задатком да се бави свим врстама књижарских, издавачких и агентурних, штампарских и књиговезачких послова. Оно стога преузима у трговачки регистар уписану инокосну фирму „Књижарско-издавачки завод „Напредак” у Земуну са свом активом и пасивом, као и филијале завода у Панчеву (пређе књижара Браће Јовановића основана 1872) и у Београду.

Даље се каже да се „Оснивачу и власнику досадашњег књижарско-издавачког завода Напредак г. Петру Коњовићу обезбеђује” учешће у деоницама које износи 20.000 круна, а садашњем управнику „Напретка”, Ђорђу Грујићу, обезбеђује се 10.000 круна.¹³

¹¹ Јован Скерлић: *Вељко Петровић. На прагу. Књига стихова 1904-1912*. Српски књижевни гласник, 1914, књ. XXXII, бр. 6, стр. 447-455.

¹² Рукописно одељење Матице српске, сигн. 1434.

¹³ *Садашњост*, 1914, бр. 1

више наврата у листу *Садашњост*, а број 6 од 13. марта донео је опширан чланак који је потписан псеудонимом „Акционар”, у којем, између осталог, пише:

Познато је и читаоцима овог листа, да су неколики интелегентни и угледни Срби, без разлике политичких партија и сталежа, одлучили, ту скоро, да књижарско-издавачки завод „Напредак”, који је у Земуну основан 1910. претворе у акцијско друштво, те да тај посао, који је и културан и трговачки, новим и јачим капиталом развију и унапреде.¹⁴

Даље се у чланку говори да је ова акција наишла на разумевање и да су многи Срби, који живе у Аустроугарској монархији, спремни да својим акцијама помогну ово предузеће. Такође се даје пример Мађара „које рачунамо у мале народе, какви смо и ми, који имају неколико таквих издавачких завода (напр. Athenaeum, Franklinterlát, Pallas etc.) и сви ти заводи изврсно просперирају”.

После одржавања скупштине акционарског друштва „Напредак” лист *Садашњост* пише, између осталог, и ово:

Већ више година постоји у Земуну издавачко-књижарски завод „Напредак”, чији је власник г. Петар Коњовић. Овај завод основао је он у друштву са још једним својим пријатељем те га је подигао на лепу висину и испунио празнину, која се је у оностраном Српству толико осећала. „Напредак” вршио је савесно и успешно своју задаћу. Његова издања продрла су у све крајеве и све слојеве Српства те је тражња „Напреткових” издања била веома жива. „Дела Буре Јакшића”, „Дела Лазе Лазаревића”, „Културни проблеми” и друга издања, управо су украс у свакој кући и појединаца и библиотека и друштава. „Напредак” је прекупио и преузео је и стару реномирану књижарницу и штампарију Браће Јовановића у Панчеву те је наставио прекинуто издање „Народне библиотеке”. „Напредак” отворио је и своју филијалу у Кнез Михаиловој улици у Београду свуда посредујући продају ваљаних и књижевнички написаних дела из српске, словенске и стране литературе. „Напредак” вршио је своју културну мисију управо одлично и са финим укусом.¹⁵

О својим обавезама у „Напретку” и о жељи да се врати музици, Коњовић пише Остојићу: „...Ваше писму ме је затекло у пословима око одржања Напреткове конститутивне скупштине за коју сам и од које сам добио пуне руке посла.” Даље говори о томе да мора да замењује болесног колегу и да је примио „све послове, које овај разгранати посао доноси собом”. На крају каже: „Зато сам одлучио, да почетком маја дефинитивно утврдим свој однос према Напретку и свој однос - према себи.”¹⁶ (Подвукао Петар Коњовић).

По избијању Првог светског рата Коњовић напушта Земун и одлази у Сомбор, где ће провести једно време бавећи се компоновањем, а затим се, већ 1917. године, представља у Загребу опером *Вилин вео*.

По вокацији музичар, по природи снажна и знатижељна личност, отворена слуха за све што унапређује српску и југословенску културу, заљубљеник у позоришну уметност, одличан познавалац литературе, етнологије и фолклора, Коњовић је својим радом задужио сваку ову област понаособ обогаћујући их новим садржајима трајних вредности.

1983

¹⁴ *Садашњост*, 1914, бр. 6

¹⁵ *Садашњост*, 1914, бр. 11

¹⁶ Рукописно одељење Матице српске, сигн. 1456

НАПИСИ О МУЗИЦИ, ПОЗОРИШТУ И КЊИЖЕВНОСТИ У ЈЕДИНСТВУ ПЕТРА КОЊОВИЋА

Српски и југословенски композитор Петар Коњовић познат је нашој и европској музичкој и научној средини првенствено као композитор неколико опера и многобројних вокалних и инструменталних композиција ствараних на националној основи. Исто тако, у историји наше музике значајно место заузимају његови есеји и други написи о музици и музичарима. Поред тога, Коњовић је био и остао симбол поклоника Талијине уметности, којој се свим жаром предавао и подарио јој многе плодне године свога живота.

Међутим, сматрамо да је, до данас, мање пажње поклоњено активностима Петра Коњовића на политичком и журналистичком плану, којима је такође испуњен знатан део његовог живота. Многе дане и године који су морали да припадну уметности, музици, Коњовић је испуњавао активностима на политичком пољу и на уређивању листа *Јединство*.¹ Но, Коњовић се никада није одрицао своје младости и није жалио за временом које је утрошио борећи се за своје идеале и за свој лист, који је исто тако чувао и волео као и своје композиције, јер је и једно и друго било део његовог богатог и плодног живота.

Кад је у разговору с дугогодишњим пријатељем Миланом Кашанином било додирнуто и ово питање, Коњовић је, и после дугог времена, које је могло да избрише трагове ове активности, макар у његовој интими, говорио да то време није било узалуд утрошено. Кашанин о тим разговорима пише: „Кад сам му једном поменуо како ми се чини да је у младости сувише времена трошио на политичке и новинарске послове, одговорио ми је да не жали за тим временом и да је добро проћи кроз журналистику, где се човек научи правилном процењивању свега онога што дан доноси и односи”.²

У тешким ратним годинама Коњовић се бавио компоновањем, а 1917. године, која није била наклоњена музама већ топовима, доживљава извођење своје опере *Вилин вео* у Загребу и успех свога концерта такође у овом граду, у којем су нашли „прибежишта југословенски оријентисани интелектуалци спасени тамнице и мобилисања у цареву војску”. Кашанин овако описује живот у Загребу у тим годинама: „Као ни од једног нашег културног центра, од Загреба су била далеко сва ратишта, и у њему се живело мирно, да не кажем идилично - универзитет је радио, средње школе су биле отворене, у позоришту су давале представе,

¹ *Јединство*, орган Демократске странке, Нови Сад, 1919-1925.

² Милан Кашанин, *Сусрети и писма*, Нови Сад, Матица српска, 1974, стр. 210.

објављиване су књиге, излазили часописи и дневни листови, по Зрињевцу и Тушканцу се шетало и по кафанама се састајало као да рата нема". Кашанин наставља: „У томе Загребу, тих година, Петар Коњовић је постигао већи и бржи успех од свих придошлица”.³

Иако је био заузет извођењем својих композиција и писањем нових, сећа се Кашанин, Коњовић је истим жаром писао чланке за загребачке књижевне и позоришне часописе, остављајући дубок траг у овим ревијама као човек који одлично познаје позоришне и књижевне прилике и о њима зна бриљантно да пише. „Где све нисмо почињали живот, и где га нисмо прекидали”, узвикује Милан Кашанин пишући о Коњовићу у својој књизи *Сусрети и писма*.

Када је у јесен 1918. године дошло до распадања Аустро-Угарске, и када је у Нови Сад победоносно ушла српска војска, Коњовић напушта Загреб и са Миланом Кашанином долази у Нови Сад, где се сав предаје народним пословима.

Први лист који је на српскохрватском језику почео да излази у Новом Саду 1918. године био је *Српски лист*,⁴ орган Српског народног одбора. У броју 19 овај лист доноси вест о конституисању Великог народног савета, који је у Народну управу изабрао, у председништво и за политичке послове, за тајника Перу Коњовића, а за народног повереника др Јована Лалошевића. Исте године у броју 21 *Српски лист* доноси чланак др Каменка Суботића *Ново доба Српског народног позоришта*, у којем између осталог пише: „Неколико чланова позоришне управе јуче се састало и посаветоваше се о позоришту. Изабраше одбор од четири лица, која ће спремити основу за рад позоришни. У одбор су изабрани др Тихомир Остојић, др Лаза Марковић, др Ђура Трифковић и Петар Коњовић”. Каменко Суботић даље наставља: „Ја држим да су наведена господа најјачи наши позоришни људи у овој области, те да су због тога позвани да учине основне припреме за рад Народног позоришта. Њихов рад треба и поздравити и ценити”.

На иницијативу Народне управе обнављају свој рад школе, читаонице, Матица српска и друге институције које су за време ратних година биле затворене, па је и Српско народно позориште требало да отпочне своје ново раздобље у ослобођеној земљи. Коњовићево учешће у свим пословима око оживљавања рада у овим установама било је од огромне важности.

Крајем 1918. године у броју 41, који је изашао 14. децембра, *Српски лист* објављује позив потписан од групе југословенских демократа, којим се позивају демократски оријентисани људи да дођу на састанак ради формирања Групе југословенских демократа. Позив су, између осталих, потписали: Милан Кашанин, Димитрије Кириловић, Петар Коњовић, др Тихомир Остојић, др Никола Радојчић, Васа Стајић и др.

Почетком 1919. године, заправо 20. априла, појавио се у Новом Саду први број листа *Јединство*, органа Демократске странке. О покретању овог листа пише др Душан Попов у својој књизи *Српска штампа у Војводини 1918-1941*. следеће:

Управник листа био је познати композитор Петар Коњовић, који се исто тако страсно бавио политиком као и музиком. Али већ у мају 1919. он је писао у Париз Васи Стајићу, преклињући га да што пре заједно са књижевником Вељком Петровићем дође у Нови Сад: „Ја сам се овде упрегао па таљигам као луд; потребно је да све ово добије неки шири смисао, што може бити ако се ви вратите, па заједнички узмемо ствар у своје руке”.

³ Исто, стр. 204.

⁴ *Српски лист*. Орган Српског народног одбора, Нови Сад, 1918-1919.

Коњовић се жалио да нема времена ни писмо да напише, „једино је стизао да пише уводне чланке“.⁵

У једном писму Коњовић је писао: „С музиком сам се привремено сасвим развенчао“. Исто тако Коњовић је говорио да му је до *Јединства* стало док је под његовом руком. О карактеру листа *Јединство* написао је др Попов и ово:

Коњовић је у *Јединству*, поред политике и економије, настојао да негује и једну линију која је „чисто књижевна и уметничка“, у оној мери у којој су то обим и карактер листа допуштали, окупљајући књижевне посленике и објављујући позоришну, књижевну и ликовну критику. Осим професора Богољуба Преша, коме је главни посао била школа, Коњовић није имао других озбиљнијих сарадника у самој редакцији. Свестан да је лист могао бити и много бољи, писао је Стајићу: „Шаљем ти све бројеве *Јединства* - да видиш моју сиротињу... Није било штета заорати ову њиву, само не могу сам.“⁶

На срећу, Коњовић се није растао с музиком, напротив, и онда када је уређивао лист *Јединство*, увек је имао на уму музику, позориште и књижевност. За сараднике је одабирао људе који су својим пером помогли да његов лист не буде само политичко гласило, већ и регулатор културног живота у времену када се после ратног вихора толико осећала потреба за нечим лепшим и племенитијим, што може да умири и зближи људе. Коњовић је знао да ту моћ има музика. Веровао је у речи Милана Кашанина, који је говорио: „Као и поезија, као и жена, као и живот, музика се не разуме, него се воли“.

Јединство

Један број 20
50

Орган Демократске Странке

Број 1

Жеб Сад, 20. августа 1919.

Број 1

Демократска Странка

Већ у првом броју свога листа Коњовић објављује чланак Анице Савић, младе хеленисткиње, која је дотле писала песме и објављивала их у *Бранковом колу*. За *Јединство* она је припремила своје предавање о Јовану Дучићу, које је одржала на француском језику у Француско-српском клубу у Новом Саду. Као увод овог чланку редакција листа је написала: „Наша је намера да уз политичка, социјална, економска и културна уносимо у публику и питања чисто књижевна и уметничка, у мери, разуме се, коју допушта обим листа“.

У првом броју објављен је и репертоар Српског народног позоришта. Анонимни аутор пише о др Каменку Суботићу као драматургу, а из *Ратног дневника* прештампана је цртица *Кајмакчалан* Иве Ђипика. Број 3 из 1919. доноси некролог поводом смрти Светозара Ђоровића, а у рубрици *Огласи књижара* „Напредак“ из

⁵ Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Нови Сад, 1983, стр. 58.

⁶ Исто

Панчева нуди дела Ђуре Јакшића и књиге из едиције Културни проблеми, које је издао Књижарско-издавачки завод „Напредак” у Земуну. Ово наглашавамо стога што је Коњовић био оснивач и власник овог предузећа и што је од 1910. до 1914. с великом пажњом одабирао дела српских писаца која је штампао у заводу „Напредак”. Ево, одмах по ослобођењу, он опет брине о пласману ових књига што су се, сигурно услед ратног вихора, нашле на лагеру и требало их је продати.

Први напис Петра Коњовића изишао је у броју 4 исте године. У њему Коњовић пише врло неповољну критику о представи *Сеоска лола*: „Гледао сам само пола чина, јер сам толико могао издржати” - затим наставља - „ако је наше позориште зато обновило свој рад да даје овакве приказе, онда је штета за сав тај посао и новац”. Коњовић сматра да народу треба дати „ваљану и поштену уметност”.

Прве вести из музичког живота доноси број 6. У рубрици *Из народа* сазнајемо да ће у Новом Саду гостовати „чувени оперски певач Марко Вучковић” из Београда и да ће дати свој концерт. У истој рубрици је вест да Владимир Кустудић, члан Српског народног позоришта, поучава „у свирању на виолини, пратњи исте на клавиру и теорији музике”.

Највернији сарадник у листу *Јединство* је Милан Кашанин, који у то време живи у Паризу, одакле шаље вести о ликовном, музичком и позоришном животу са нарочитим освртом на учешће југословенских уметника у животу француске метрополе. У броју 9 Кашанин обавештава о уметничкој изложби у Паризу на којој поред Француза, Шпанаца и Италијана учествују и Југословени. Кашанин пише да је нарочито одушевљен, као и публика, Мештровићевим фигурама, а од сликара истиче младог Добровића, затим Кљаковића и Бабића.

У броју 11 Коњовић, потписан иницијалима, пише о представи *Перчин* чешке списатељице Викове-Куњетицке. Коњовић, за кога Кашанин каже да је заљубљен у чешку уметност, пише похвално о представи и указује да је то прави пут Српског народног позоришта.

Како су информације о музици, позоришту, књижевности све бројније, Коњовић уводи нове рубрике: *Позориште*, *Музика*, *Књижевност* - тако да је из броја у број лакше пратити догађаје из ових области. У првим бројевима, како смо већ рекли, ове вести су излазиле у рубрици *Из народа*.

У броју 29 у рубрици *Музика* лист доноси вест да ће хрватске уметнице Мира Корошец, оперска примадона, и Милева Панек, виртуоз на клавиру, дати један концерт у Новом Саду. Већ у следећем броју анонимни аутор пише да је концерт одржан у полупразној сали, а број 32 доноси критички остврт који је потписан псеудонимом Ц-дур. Незадовољан певањем Мире Корошец, аутор овог приказа пише: „Готово пред празном двораном појавила се гђа Корошец, нерасположена, нервозна и узбуђена те се *Мајка* од Natze-а провукла, могу рећи, кроз трилере.” Аутор даље наставља: „Отишао сам са концерта незадовољан и не могући опростити гђи Корошец што се је подизала на прсте, певајући високе тонове мучно, без јачине и јасности”. Нешто бољу критику добила је Милева Панек, а за њен неуспех известилац окривљује клавиру.

У броју 38 Милан Кашанин пише извештај из Париза под називом *Срби у Паризу*. Ево шта Кашанин пише о њиховом животу:

Многи су се већ вратили, и непрестано се још враћају у отаџбину, а ипак је у Паризу остало преко хиљаду Срба. Самих студената има до близу пет стотина. Ми овде имамо и своје листове, и своје клубове, и читаве хотеле и ресторане. Недавно је био један велики југословенски концерат у сали Ерар, под протекторатом свих госпођа наших делегата на Конференцији мира. Извођен је квартет Петра Коњовића, Манојловићев квинтет, клавирске минијатуре М. Милојевића, две ствари за виолончело од Ткалчића и неке народне

песме које су певали гђа Вије (Францускиња) и Студентски кор. Сад у суботу 31. маја, у великој сали Гаво, давао је свој концерт млади виолонист Милан Јовановић Браца, кога Нови Сад добро познаје.

У броју 40 од 11. јуна у рубрици *Музика* анонимни аутор јавља о концерту српске музике у Паризу. Концерт је веома лепо посећен, а на програму су била дела Христића, Манојловића, Милојевића и Коњовића.

Петар Коњовић је аутор чланка у рубрици *Музика у Јединству* од 20. јуна. Обавештавајући о концерту Мирослава Шлика и Хермана Груса, Коњовић пише:

Сутра, у петак увече, музикална публика у Новом Саду, сва она која воли искрену и отмену уметност, имаће прилике да чује једног од најачих талената међу југословенским репродуктивним уметницима. Млади уметник на виолини Мирослав Шлик даје у својој свирци једну европску солидност музикалне вредности. Поред Златка Балоквића, кога је Нови Сад с дивљењем слушао, он је понос загребачког Конзерваторија. Знам његову уметност врло добро из Загреба и без резерве смем унапред да речем за њу најбољу реч. Колико Нови Сад има заиста културне публике, која воли и тражи уметничка задовољства, она ће се сигурно, без обзира на већ поизмаклу сезону, наћи сутра на концерту. Са Шликом концертује и бивши професор Загребачког конзерваторија пијаниста Грус, кога нисам слушао лично, али о чијој сам клавирској уметности чуо најбоља мишљења.

Под насловом *Наше народно позориште* Коњовић у броју 55 пише о предстојећој Главној скупштини Друштва за Српско народно позориште. Коњовић сматра да се позориште мора ослободити дилетантизма и да позоришне послове морају водити стручњаци, а улоге морају добити уметници који у обновљеном позоришту треба да добију место које им припада. Коњовић пише и о томе да се у Београду при Министарству просвете оснива Уметнички одсек, који ће бринути о „целокупној уметности нашој”. Коњовић инсистира да се сазове Главна скупштина Српског народног позоришта, да се ликвидира Друштво за СНП а да све послове преузме Министарство просвете у Београду. И у броју 87 Коњовић заступа ову тезу у чланку *Питање нашег позоришта*.

У броју 96 у рубрици *Уметност* анонимни аутор пише о оперском вечеру Војислава Туринског за чију уметност каже:

Оперско вече г. Војислава Туринског, дато синоћ у овдашњем позоришту, уверило нас је о врло лепом напретку који је учинио г. Турински учећи за време рата певање у Италији. Његов чисто лирски тенор иако није велик по обиму, гибак је и уме да нађе пут кроз ухо и срце да тако кажемо. Г. Турински ће морати још да скрене пажњу на ширење снаге, интензитета свога гласа. Што се највише може похвалити, то је његова необично чиста вокализација; изговор је такав да се на нашој позорници уопште не може пожелети бољи. Г. Турински, у којем југословенска опера добива једну врло симпатичну снагу, певао је популарне арије из модерних и старијих опера и песму Г. Биничког *Гривна*. Публика, које је било доста, топло је поздрављала певача. На клавиру је пратила гца Мара Бинички као и увек дискретно и коректно.

После овог прилога, који је изашао крајем августа у *Јединству*, све до половине октобра нема вести из музичког живота. Почетак позоришне сезоне унеће живости и у овај лист, који најављује богату концертну и оперску сезону у Српском народном позоришту у Новом Саду. Тако број 129 доноси вест о три значајна концерта које ће у Новом Саду приредити Златко Балоквић, Мирослав Шлик и Камермузичко удружење из Београда. Вест о овим концертима обновљена је и у неколико наредних бројева.

Стогодишњица рођења Ватрослава Лисинског, великог хрватског музичара, обележена је у *Јединству* тако што је као уводни чланак, који је уоквирен декоративном вињетом са речима *Слава Ватрославу Лисинском првом хрватском народном композитору*, написан бираним и топлим речима помен у којем се, између осталог, каже:

Сто година је како се родио Ватрослав Лисински, који је први почео да у отуђени тада и понемчени Загреб уноси мелодију нашег језика и који је својом песмом и музиком највише допринео да се у Загребу одомаћи култ својега и народнога у хрватској уметности. Као што је Корнелије Станковић отворио очи Србима и међу њима отпочео да енергично истискује туђинштину и немачки утицај у музици, тако је, својим композицијама и више још тенденцијом својих композиција - још нешто раније од Корнелија - Лисински чинио то међу Хрватима.

У истом, 134. броју забележено је у краткој notiци: „Данас је концерт Златка Балоковића, у Позоришту, у 8 сати увече. Све што је интелегентније и просвећеније у Новом Саду, нека се нађе вечерас на концерту нашега Златка”. Следећи број доноси вест да Балоковић путује у Сомбор.

Почетком новембра у броју 141 *Јединство* у рубрици *Уметност* доноси вест да ће у Новом Саду гостовати Београдски гудачки квартет. Известилац пише: „У Београду се недавно основало Удружење уметника-музичара са задатком да негују и шире у нашој публици смисао за оно што је у уметничкој музици најотменије и најделикатније. То удружење ће култивисати интимну, такозвану камерну музику.” Даље се говори о музичарима који сачињавају овај квартет: Петар Стојановић свира прву виолину, Јован Ружичка другу, Јован Зорко виолу и Јован Мокрањац виолончело. На програму су: квартет у Д-дуру Јозефа Хајдна, соната у Г-молу за виолину соло уз пратњу гудачког трија Ђузепе Тартинија и квартет Ф-дур Роберта Шумана.

О гостовању певача Мијата Мијатовића, ученика „г. Хетиша, професора народног конзерваторија у Паризу”, сазнајемо из броја 155, а број 163 доноси вест о концерту колоратурне оперске певачице Јелке Јоцић, ученице бечких професора Реса и Форстена. Јелка Јоцић, пише лист певаће уз суделовање алта Боришке Шпањијеве, ученице бечког професора Гертнера.

Тако је *Јединство* из броја у број доносило вести о богатом музичком животу у Новом Саду. Највећа заслуга за овако богат уметнички живот уз суделовање познатих уметника из свих крајева наше земље сигурно припада Петру Коњовићу, који је поред послова на политичком и журналистичком пољу велику бригу посвећивао културном животу града у којем је живео. Нажалост, Коњовић крајем године напушта Нови Сад и одлази у Београд. Ево шта о томе пише Богољуб Прешић, одговорни уредник листа *Јединство*.

Г. Петар Коњовић, досадашњи управник нашега листа, именован је указом за инспектора Уметничког одељења у Министарству просвете те од 1. децембра напушта управу *Јединства*. Првих новембарских дана лањске године дошао је г. Коњовић са једном групом људи из Загреба овамо и у раду тадашњег народног одбора узео учешћа, нарочито у питању политичког уједињења Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији и осталим деловима нашега Краљевства, заступајући и борећи се најодлучније за мисао потпуног народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца.

Прешић даље пише:

У покрету око оснивања нашега листа г. Коњовић је имао највише удела и примивши управу листа, он је организовао цео рад на њему и водио га до данас. Позван на нову дужност, на посао око организовања наше уметничке културе, он се после дужег колебања решио да прими понуђено место и да напусти редакцију листа. Многима је било чудно да се један национални уметник - после успеха какве је имао г. Петар Коњовић као композитор - баца у вртлог политичке борбе.

Прешић даље наставља: „Наше је дубоко уверење да је г. Коњовић то чинио чиста срца и светлих намера, верујући да је у часу када наше државно и национал-

но уједињење треба да добије свој коначан облик, требало оставити на страну све личне интересе”.

После одласка Петра Коњовића *Јединство* је наставило да информише читалачку публику о догађајима из света уметности. Тако у бр. 164 лист доноси вест да ће у Новом Саду гостовати Маја Строци. У броју 176 је опширан чланак о овој познатој уметници, али, нажалост, Маја Строци због болести није одржала свој концерт у Новом Саду.

Настављајући традицију, лист је и у 1920. години пратио збивања у музичком, позоришном, књижевном и ликовном животу, али одлазак Петра Коњовића све се више осећао. Богољуб Прешић је, оставши сам, усмеравао *Јединство* више ка политичким темама, што се одражавало и на рубрикама које су доносиле вести из света уметности које су сваким даном бивале слабије или их је бивало све мање.

Једно богато поглавље Коњовићева плодног живота било је завршено. Остао је његов лист *Јединство* да са својих пожутелих страница пружи радозналим истраживачима богатство информација о једном прохујалом добу, у којем је Петар Коњовић, композитор и превасходно уметник, даровао своје драгоцене време своје народу борећи се за идеале своје младости. Коњовићево *Јединство* равноправно стоји уз његове композиције, уз његово уметничко дело, јер је и оно као и музика нераздвојни и саставни део његовог заиста плодног и радом испуњеног живота.

1983.

ПЕТАР КОЊОВИЋ И МАТИЦА СРПСКА

Дуга и плодна сарадња између Петра Коњовића и Матице српске може се континуирано пратити пуних шест деценија. Коњовић се од најраније младости интересовао за рад ове старе и угледне институције, за послове и људе који су у њој радили, за публикације које је Матица издавала, увек се залажући за најбоља решења која могу да допринесу успеху и просперитету Матице српске.

По вокацији музичар, по природи поетска личност, од младости заљубљеник Талијине уметности Коњовић је својим присним и пријатељским везама оставио у Матици српској дубоке и трајне трагове. Дуги низ година Коњовић је у *Летопису Матице српске* објављивао своје написе о музици и позоришту. Коњовић је Матици слао и своје поетске саставе, али са њима није увек имао једнаке среће и успеха.

Као ученик Новосадске гимназије Коњовић је писао песме, а објављивао их је, од 1896. године, у листу *Споменак* и другим листовима свога времена. Године 1900. Коњовић похађа Учитељску школу у Сомбору, одакле шаље своју збирку стихова за објављивање Матици српској потписујући се псеудонимом „Александар”. Рукопис ове, до сада непознате, збирке песама чува се у Рукописном одељењу Матице српске.¹ Овом приликом изнећемо неке занимљиве појединости о овој збирци песама седамнаестогодишњег Петра Коњовића којом, у ствари, почиње његова сарадња са Матицом српском.

Из записника Књижевног одељења Матице српске број 101 од седмог месеца 1900. године сазнајемо следеће: „Непознати песник шаље на оцену и награду свој спис с натписом „*Mea carmina*”, написао Александар”, а с мотом: „Срећан је, коме Бог даде да живи за љубав вину, за љубав цурице младе, а умре - за домовину.” Приложено је и затворено писмо, које скрива име пишчево. Према оцени секретара друштвеног др Савића не примају се те песме непознатог писца”.²

У архиви Рукописног одељења Матице српске сачувана су два коверта. У једном је Коњовић послао своје стихове, у другом, мањем, који је био запечаћен, млади Коњовић је написао: „Пера Коњовић, учитељски приправник у Сомбору”. Уредник *Летописа*, др Милан Савић, написао је на коверту у којем је Коњовић послао своју збирку песама следеће: „Већ при летимичном погледу даје се препознати, да добра воља песника није довољна, да бар засад постане и песник. Прави! Милан Савић.”

¹ Рукописно одељење Матице српске, (РОМС), М 925.

² РОМС, бр. 101/К.О.

Поред ова два коверта у архиви Рукописног одељења сачуване су и две дописне карте. На једној Коњовић тражи да му Матица врати његову збирку песама на „post restante” у Сомбор, јер жели, како каже, да их сачува: „Бар за успомену на прве ми покушаје.” На другој је одговор Матице српске који је Коњовићу упутио Сава Петровић, секретар Матице, који гласи: „Поштовани господине! На Вашу карту част ми је извести Вас, да Вам се песме Ваше „Mea carmina” не могу анонимно вратити, него морате својим правим именом потписану молбу управити на Матицу српску и искати своје песме натраг. Тада ће се отворити Ваше затворено писмо, које сте приложили песмама, па ће се видети идентичност имена, и онда ће Вам се песме вратити. Друкчије не иде. Сава Петровић II секретар Матице српске.”

Поред књижевности и музике млади Коњовић се живо интересује за позоришну уметност. По повратку из Прага, где је студирао музику на прашком Конзерваторијуму, пише чланке о позоришту и објављује их у *Бранковом колу*, *Србобрану*, *Позоришту* и другим листовима свога времена.

Матица српска показала је интересовање за рад младог писца и музичара, па је *Летопис*, у 241. књизи, за 1907. годину, у рубрици „Белешке”, донео чланак Тихомира Остојића у којем он обавештава читалачку публику о Коњовићевим написима у листу *Србобран*. Остојић у овом приказу пише: „Писац је сасвим млад човек, тек што је изашао из скамије, али ови његови углађени, лако написани чланци садрже неколико тачних опажања и умесних предлога. С правом кори наше позоришне управе што занемарују старију драму или је приказују без студије и разумевања. Тачно је да после Стерије наша драма, према онако лепом почетку, није показала односан напредак и да је тек Нушићева драма изашла на модерну висину.”³

Летопис је 1910. године, у рубрици „Уметност” донео приказ Емила Сакса у којем под насловом „Песме П. К. Божинскога” пише о композицијама Петра Коњовића следеће: „Ове песме имају за српску музичку литературу велик значај, јер у њима српска музика удара модерном стазом, облачи се у модерно рухо. Да су србастике, народније, било би им само од користи. Већ је крајње време, да српски музичари мелодично и ритмично благо народне песме употребе и обраде.”⁴

Из Земуна, где се настанио по повратку са студија, Коњовић будно прати догађаје који су потресали Матицу српску и учествује у покрету који тражи реформе не само у Матици већ и у културном животу у Новом Саду, па и шире у Војводини.

Из преписке Петра Коњовића са Тихомиром Остојићем, чланом Књижевног одељења и потоњим секретаром Матице српске, сазнајемо да Коњовић активно учествује у припремама за штампу пете свеске часописа *Покрет* бринући се не само о прилозима који ће бити објављени већ и о естетском изгледу овог часописа, његовом штампању и експедицији. Богата преписка између Петра Коњовића и његовог професора у Новосадској гимназији, и пријатеља, Тихомира Остојића, чува се у Рукописном одељењу Матице српске. Овом приликом изнећемо делове оних писама која сведоче о Коњовићевој сарадњи на припремању пете свеске часописа *Покрет* која је штампана у Земуну 1910. године.

У писму од 26. јуна 1910. године Коњовић подсећа Остојића на њихове раније договоре и пише: „Ви сте наине споменули били, да помишљате на прикупљање

³ *Летопис Матице српске*, 1907, књ. 241, стр. 145.

⁴ *Летопис*, 1910, књ. 268, стр. 79-80.

свих својих чланака о нашем позоришту, што сте их штампали у „Трг. нов.“ (*Трговачким новинама* - примедба М. Б.), и да би сте их издали у свесци Покрета.” Коњовић пише Остојићу да је раније напоменуо да би о проблемима позоришта и он могао да изнесе своје погледе. Истовремено Коњовић нуди Остојићу своју помоћ око проналажења штампара и наставља: „Ако би Вас мрзило да се бакћете око штампарије, ја бих то учинио овде, где има једна беспослена штампарија, која би нам то јефтино израдила, и ја држим да бисмо могли растурати толико екземплара колико је потребно да се трошак плати. Колико могу да унапред учим прилике, рекао бих да ћемо на ову скупштину, нарочито ако би дотле изишао Покрет моћи извести повелику „војску” те би смо при избору у нови одбор могли ући ми (комплетно) [сад сам и ја члан], а онда је после лако спровести оно, што се хоће.”⁵

Већ 29. јуна Коњовић обавештава Остојића да је пронашао штампара и пише: „Овај час сам био код мога штампара, који ће нам радити табак по 25 К, на пристојној артији у 500 примерака. Узимај, да ће свеска имати највише 2 табака (или више?), и када би смо јој дали продајну цену од 50 филира, могли бисмо уватити рачун. Растурање бисмо, држим, најбоље удесили према списку чланова Друштва за Народно позориште. Коректуру бих наравно ја обављао. У погледу распореда градива држим да би најбоље било, да ми Ви пошаљете све своје прилоге, и ја бих видео о чему нам још ваља говорити, [а могли би сте на коју ствар директно упозорити] те бих пазио нарочито на то да нам се главне мисли и метод поклапају. Што се тиче Грола и Нушића и Дра Марковића, мислим да би нам њихова сурадња била свакако од користи. Нарочито Нушићева.”⁶

У писму од 11. јула 1910. године Коњовић обавештава Остојића о разговори-ма с Нушићем, па му о томе пише следеће: „...с Нушићем сам говорио и потпуно се споразумео, чак ми је у главним цртама окружио мисли, с којима хоће да нам напише за Покрет. Он је у Београду, а исто тако и Грол, с којим нисам био... Ја сваки час очекујем Ваш рукопис а исто тако и мустру за Покрет.”⁷

Веома брзо Коњовић се поново јавља Остојићу новим вестима и у писму од 15. јула саопштава му следеће: „Јуче сам Ваш рукопис и писмо примио, обадва с великим интересовањем прочитао и рукопис предао штампару. Утврдио сам с њим да књига најдаље до 10. авг. буде потпуно готова. Ја ћу штампати чланак из Бос. виле, (*Босанске виле* - примедба М. Б.), али доста измењен, јасније и према нашој сврси.”⁸

У писму, које је писао 10. августа, Коњовић пише Остојићу: „Нушића сам јуче цео дан ловио, али га не могох наћи, данас ћу опет у тражњу за њим.” Затим наставља: „После овога Вашег чланка дошао би мој: Више реда у спољашњем раду С. Н. П. који се бави реформом одношаја према публици. Ако не буде других прилога даћу још ону стајону из Срб. (*Србобрана* - примедба М. Б.) или оно Проблеми поз. уметн. из Бранкова кола.”⁹

Крајем августа 1910. године Коњовић обавештава Остојића да са др Станојем Станојевићем и Миланом Грчићем оснива, у Земуну, Књижарско-издавачки завод

⁵ РОМС, сигн. 5600.

⁶ РОМС, сигн. 5597.

⁷ РОМС, сигн. 5598.

⁸ РОМС, сигн. 5599.

⁹ РОМС, сигн. 5626.

„Напредак” где ће објављивати књиге и музикалије српских писаца и композитора. Истовремено пише о часопису *Покрет* и каже: „Покрет бих завршио али чекам на радове др Лазе с нестрпљењем. Нушића ухватим, обећа, па опет нестане; по подне чиним с њим задњи покушај, хватам га код куће и не одлазим док не напише. Књига ће изнети највише 4 табака. Разуме се да ће Грчић и Покрет колпортирати.”¹⁰

Како је обећао, Коњовић 9. септембра шаље Остојићу „све што је досад штампано” и пише му следеће редове: „Ја сам најгоре прошао, јер овај алкави штампар је баш у мојим радовима - и после ревизије - начинио ваздан грешака, тако да ћу му обесити приличну рубрику Штампарске погрешке.”¹¹

Крајем септембра 5. свеска *Покрета* је готова и Коњовић обавештава Остојића да му је послао 150 примерака: „Хтео сам Вам послати 100, али је број живих чланова Друштва за Народно Позориште у Новом Саду много већи.” Коњовић моли Остојића да послате примерке *Покрета* што пре подели међу члановима Друштва, уверен да ће се *Покрет*, због чланака које доноси, брзо распродати, па чак, како каже и „разграбити”. Коњовић предлаже Остојићу да се, уколико се распрода, овај број још једном штампа, јер би то, по његовом мишљењу, била добра реклама и „овој свесци и Покрету”.¹²

Половином октобра 1910. године Коњовић пише Остојићу следеће редове: „...Ја сам „П” (*Покрет* - примедба М. Б.) разаслао у сва наша већа места (по 10-15-20) ком. Петорица су ми вратили, а од осталих ћу ускоро ургирати новце или Покрет. Од враћених примерака имамо једва 40. Радујем се што сте се одлучили да „П” стално излази; о томе ћемо у осталом ускоро усмено говорити.”¹³ Године 1911. Коњовић је постао члан Матице српске. *Рад и именик Матице српске* у свесци 5. за 1912. годину донео је Извештај Управног одбора о новим члановима који су примљени на Главној скупштини 1911. године.¹⁴ У овом списку је и Петар Коњовић, „музичар из Земуна”, за којег још стоји да је уплатио прву рату за чланарину коју плаћају сви чланови Матице српске.

Тихомир Остојић је изабран 1912. године за секретара Матице српске. Исте године Остојић је постао и уредник *Летописа Матице српске*. Сарадња и пријатељство Тихомира Остојића и Петра Коњовића се наставља као и преписка из које сазнајемо да је Остојић позвао Коњовића да сарађује у *Летопису*.

Крајем јануара 1912. године Коњовић, из Земуна, пише Остојићу да је презаузет пословима око издавања и штампања књига у заводу „Напредак”, али се нада да ће стићи да и за *Летопис* напише који чланак: „...иако је Милоје тек онако скомбиновао да бих ја хтео писати о Топаловићу - јер, колико се сећам, рекао сам само да се о Т. може и има нешто рећи - ипак прихватам Ваш позив, те ћу гледати да Вам, колико данас-сутра то напишем. Оставим ли за доцније, мучно да бих доспео.” У истом писму Коњовић обавештава Остојића да су готова сабрана дела Ђуре Јакшића, која је издао и штампао „Напредак”, и да је сада на реду други „класик”. Коњовић тражи савет од свог пријатеља, јер како каже: „Ја сам за Лазу Лазаревића, Станоје за Војислава, а Јеремија (Ј. Живановић - примедба М. Б.) за

¹⁰ РОМС, сигн. 5604.

¹¹ РОМС, сигн. 5605.

¹² РОМС, сигн. 5623.

¹³ РОМС, сигн. 5610.

¹⁴ *Рад и именик Матице српске*, 1912, св. 5, стр. 193.

„Јанка! Шта Ви мислите?“¹⁵ Да ли по сугестији Остојића или победом свога мишљења Коњовић је у едицији Српски класични писци, коју је издао „Напредак“, штампао дела Лазе Лазаревића.

Некролог Мити Топаловићу изишао је у 285. књизи *Летописа*.¹⁶ Исте године Коњовић је написао некролог и Димитрију Ружићу, који је Остојић објавио у 290. књизи *Летописа*, 1912. године.¹⁷ На крају ове године Коњовић пише Остојићу: „Шаљем Вам потписану признаницу; молим Вас да од ове своте уплатите 20 К за моју чланарину (незнам која је рата) Матици. Онај остатак изволите ми послати. Мислио сам да напишем некролог Пери Добриновићу, као глумцу, наравно, *optima fide*. Занимљиво је да сам ја постао нека жена, која, у Летопису, готово професионално запева за губицима Војводине. Морам ипак окренути ноту. Био сам с Бранком Петронијевићем, који кука што му не штампате Бергзона, односно, што му не шаљете хонорар. А и Вељко, колико сам га разумео (њега не може увек разумети) чека нешто од маћушке Матице.“¹⁸

Коњовић веома цени Тихомира Остојића и стало му је до његовог мишљења. У једном писму, из 1912. године, он га пита: „Како Вам се свиђа моје перо сад и да ли вреди наставити?“¹⁹

Сарадња у *Летопису* наставља се и у 1913. години. Чланак Петра Коњовића *Савез српских певачких друштава и његово музичко издање* објављен је у 291. књизи *Летописа*,²⁰ а у 299. књизи, која је изишла 1914. године, објављене су песме Петра Коњовића под називом *Мистерије*.²¹ Коњовић сарађује у *Летопису* до почетка Првог светског рата. Последњи рад *Први српски певачки слет у Сомбору* објављен је у 299. књизи *Летописа Матице српске*.²² Позната је чињеница да за време рата *Летопис* није излазио, па је у Коњовићева сарадња у тим годинама била прекинута.

Током 1913. и 1914. године Коњовић је у више махова писао Остојићу. Жалио се на своју премореност и засићеност пословима у Књижарско-издавачком заводу „Напредак“. Говорио му је о жељи да све напусти и посвети се уметности, музици. Писао му је о својој намери да дође у Нови Сад за управника Српског народног позоришта. Разговарао је, како каже, и са Васом Стајићем, који сматра да би то било добро решење како за Коњовића тако и за позориште. Коњовић пише Остојићу о својој жељи да позоришно питање реши онако како је препоручивао другима да то учине. Нажалост, сви планови Петра Коњовића морали су да сачекају друга времена наклоњена музама, а не топовима.

По избијању Првог светског рата Коњовић напушта Земун и одлази у Сомбор. Тихомир Остојић је интерниран у Бају и Стони Београд, а у Матици је постављен за комесара новосадски велики жупан, Бела Матковић, који је почео преглед Матичине делатности. Два пријатеља настављају кореспонденцију, која је данас драгоцено сведочанство о тешким ратним годинама када је преписка - за

¹⁵ РОМС, сигн. 1435.

¹⁶ *Летопис Матице српске*, 1912, књ. 285, стр. 118-120.

¹⁷ *Летопис Матице српске*, 1912, књ. 290, стр. 102-105

¹⁸ РОМС, сигн. 1437.

¹⁹ РОМС, сигн. 1442.

²⁰ *Летопис Матице српске*, 1913, књ. 291, стр. 92-97.

²¹ *Летопис*, 1914, књ. 299, стр. 29-31.

²² *Летопис*, 1914, књ. 299, стр. 113-120.

људе какви су били композитор Коњовић, који сања о бољим временима када ће моћи да се бави искључиво музиком, и Остојић, који са разумевањем прати почетне успехе свога ученика - често била једино интелектуално и морално задовољство.

Коњовић и о томе говори у једном писму упућеном Тихомиру Остојићу: „...пријатељство је у данашњем времену неке опште дислокације добило још више вредности и снаге, па и пријатељска писма у овом успореном приватном саобраћају, скоро као у Доситејево доба, изазивају живљу радост него пре рата”. Преписку из ових година објавила је др Надежда Мосусова у 19. књизи *Зборника Матице српске за књижевност и језик*.²³

Када је 1918. године дошло до распадања Аустроугарске монархије, Коњовић се из Загреба, где је 1917. године његова опера *Вилин вео* доживела лепе успехе, враћа у Нови Сад и сав се предаје народним пословима. Изабран је у Народну управу као и у одбор за обнову Српског народног позоришта. Залаже се за обнову и оживљавање културног и политичког живота не само у Новом Саду већ и у Војводини, покреће политички лист *Јединство* и у једном тренутку му се чини да ће се, како сам каже, привремено развенчати с музиком. Међутим, Коњовић после краћег времена проведеног у Новом Саду одлази у Београд у Министарство просвете, а од 1921. до 1938. ангажован је на пословима у Хрватском народном казалишту у Загребу, па у Осијеку, Новом Саду, Сплиту, па опет у Загребу. Истовремено, доживљава лепе успехе својим операма и концертима, о којима југословенска и страна штампа све чешће доноси написе у којима се говори о делима композитора Петра Коњовића.

У таквим околностима Матица српска, у којој су се између два рата водиле страначке борбе и у којој се, код једног дела чланства, осећала апатија и учмалост, била је удаљена од Петра Коњовића, о чему он и пише 1936. године у једном писму упућеном Васи Стајићу следеће: „...а био сам далеко од Матице, а Матици ја још даље”.²⁴

Занимљиво је да Коњовић, у времену између два рата, није у *Летопису* објавио ниједан чланак. Када је у Београду, 1929. године, Коњовићева опера *Кнез од Зете* доживела леп успех, *Летопис* је донео приказ Бранка Драгутиновића под називом *Музичка драма Петра Коњовића „Кнез од Зете”*.²⁵

Рад и именик Матице српске за 1933. годину²⁶ донео је списак чланова Матице српске, међу којима је и име Петра Коњовића, директора позоришта из Загреба. Иако је говорио да је далеко од Матице српске, Коњовић се живо интересује за Матичин рад и људе око ње, што нам сведоче писма која је, између два рата, писао Васи Стајићу и Тихомиру Остојићу.

Када је 1938. године Петар Коњовић изабран за члана Чешке академије наука и уметности, *Глас Матице српске* доноси ту вест из пера анонимног аутора у напису: *Чехословачко признање Петру Коњовићу*.²⁷

По ослобођењу наше земље Матици су биле потребне нове, здраве снаге способне да ову угледну установу изведу из учмалости, у коју је запала још у

²³ *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1971, књ. 19, св. 1, стр. 153-169.

²⁴ РОМС, бр. 8299.

²⁵ *Летопис Матице српске*, 1929, књ. 321, стр. 114.

²⁶ *Рад и именик Матице српске*, 1933, стр. 30.

²⁷ *Глас Матице српске*, 1938, V бр. 90, стр. 147.

међуратном периоду, Већ у првим данима слободе Матици српској јављају се њени чланови, не само из Новог Сада већ и из Београда, са жељом да све своје интелектуалне снаге дају за обнову и оживљавање целокупног рада у Матици. Међу члановима из Новог Сада, који су осудили стару управу и имали нове погледе у Матичину будућност, били су: Васа Стајић, Младен Лесковац, Јован Поповић и Живан Милисавац. Из Београда понудили су своју помоћ и сарадњу: Исидора Секулић, Петар Коњовић и Вељко Петровић.

Године 1945. изишла је у Новом Саду књига *О Матици српској данас* у којој су аутори текстова износили своја мишљења о Матичиној прошлости и њеним задацима у будућности. Коњовић је у своме напису: *Разговор угодни о Матици српској* писао: „У новој Матици треба да шуми звук и ритам рада, мисли, планова, великог и захватног хтења.” Он је увидео потребу да Матица брине и о музичком животу, како о оном у прошлости тако и данас, па у своме тексту пише и ово: „И према музици српској и музичкој уметности у војвођанском друштву, Матица има извесне обавезе. Да би се дала потпуна пластична слика културне делатности нашег народа у Војводини, у времену од када је Матица српска његово духовно средиште, треба осветлити и музичку делатност у српском друштву.”²⁸ Коњовићева замисао остварила се тек 1983. године. На Скупштини Матице српске донесена је одлука о оснивању Одељења за сценске уметности и музику које ће испуњавати управо оне задатке о којима је Коњовић говорио још 1945. године. До оснивања овог одељења, радови о музици и музичарима и о музичком животу у Војводини и шире објављивани су у *Зборнику за друштвене науке* Матице српске.

Позитивна кретања, која су у Матичином раду бивала све виднија, огледала су се и у њеним публикацијама. Коњовић поново сарађује у *Летопису Матице српске* и у 356. књизи, 1946. године објављује два чланка: некролог Војиславу Вучковићу²⁹ и чланак о Станиславском.³⁰ Следеће 1947. године Матица штампа Коњовићеву *Књигу о музици српској и славенској* са предговором и у редакцији Стане Ђурић-Клајн.

Године 1951. Коњовић објављује у *Летопису* свој рад: *У част Јану Сибелиусу*.³¹ Два рада посвећена Стевану Мокрањцу: *Пролог Мокрањчевој стогодишњици*³² и *Мокрањац и фолклор*³³ изашла су у *Летопису* 1956. године.

На осамдесетогодишњицу Коњовићева живота, 1963. године, Матица је изабрала Коњовића за свог почасног члана. Образложење за ово значајно признање писао је Влада Поповић, публициста и у то време првак новосадске опере. Поповић почиње образложење речима: „Веома је стар и веома леп обичај Матице српске да за своје почасне чланове бира личности заслужне за уметност и науку, као и за друге области стваралаштва значајне у животу народа. Тиме Матица свим својим угледом, тако давнашњим, и толико пута потврђиваним и у новије време, свакако чини част овим личностима, али, истовремено, и оне њој.” Препоручујући скупштини Матице српске да прихвати предлог Управног одбора и изабере Петра Коњовића за почасног члана Матице српске, Поповић завршава

²⁸ *О Матици српској данас*, Нови Сад, 1945, стр. 37-45.

²⁹ *Летопис Матице српске*, 1946, књ. 356, стр. 172-174.

³⁰ *Летопис*, 1946, књ. 356, стр. 116-124.

³¹ *Летопис*, 1951, књ. 367, стр. 322-326.

³² *Летопис*, 1956, књ. 377, стр. 369-376.

³³ *Летопис*, 1956, књ. 378, стр. 383-399.

образложење речима: „Дело Петра Коњовића није само крупан резултат у развоју наше културе, него и богата ризница подстицаја за наше будуће музичке ствараоце. То обезбеђује његову величину и његово трајање.”

Примивши вест да је изабран за почасног члана Матице српске, Коњовић је написао Матици следеће речи захвалности: „Молим Матицу српску да прими моју искрену захвалност на части која ми је учињена избором за почасног члана Матице. Академик Петар Коњовић композитор.”

Поводом осамдесетогодишњице живота Петра Коњовића *Летопис* је донео чланак Предрага Милошевића: *Петар Коњовић*.³⁴ Године 1964. Матица је у едицији Почасни чланови Матице српске издала књигу *Петар Коњовић*, коју је за штампу припремио Влада Поповић.

Када су се, у Библиотеци српска књижевност у сто књига, 1966. године, појавили *Есеји о уметности* у редакцији и избору Јована Ђирилова и Стане Ђурић-Клајн, у њима је објављена студија Петра Коњовића *Музички фолклор, његова вредност, чистота и интерпретација*.³⁵

Године 1971. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* донео је чланак др Надежде Мосусове: *Преписка између Петра Коњовића и Тихомира Остојића* у којем је аутор припремио за штампу преписку између ове две значајне личности у време Првог светског рата.

У 1973. години *Летопис* је у наставцима донео сећања Милана Кашанина под насловом *Сусрети и писма*. О Петру Коњовићу Кашанин је писао са пуно љубави и доста хумора у 412. књизи *Летописа*.³⁶

Последњи напис о Коњовићу *Летопис* је донео из пера академика Станојла Рајичића. У својим сећањима *Из музичког живота*, у 423. књизи Рајичић је поклонио дужну пажњу великану српске и југословенске музике.³⁷

Плодотворна сарадња Петра Коњовића са Матицом српском која се континуирано остваривала пуних шест деценија, како кроз преписку са Тихомиром Остојићем и Васом Стајићем тако и сарадњом у *Летопису Матице српске*, свакако овом приликом није до краја осветљена. Уверени смо да ће шездесетогодишње присуство Петра Коњовића у Матици српској пружати, и надаље, знатичељним истраживачима задовољство да дођу до нових података које чувају богате збирке Рукописног одељења Матице српске и Библиотеке Матице српске.

У богатој и дугој историји Матице српске остаће златним нитима уткано име композитора Петра Коњовића који је својом дугогодишњом сарадњом оставио Матици, и не само њој, дела трајне вредности.

1983.

³⁴ *Летопис Матице српске*, 1963, књ. 391, стр. 421-433.

³⁵ *Есеји о уметности*, Нови Сад, Београд, 1966, стр. 232-250.

³⁶ *Летопис Матице српске*, 1973, књ. 412, стр. 327-349.

³⁷ *Летопис*, 1979, књ. 423, стр. 1155-1158.

ПРВИ КОРАЦИ У МУЗИЧКОМ ВАСПИТАЊУ СРБА У УГАРСКОЈ

Нови животни услови и друштвена, политичка и историјска збивања у којима се нашао српски народ насељен на територији Угарске наметнули су потребу за што бржим укључивањем у све токове друштвеног живота, за освајањем духовних вредности и уписивањем у културну историју повезивањем са књижевним, научним и уметничким достигнућима западне Европе. Поред значајних утицаја Пеште и Беча, који су били доминантни у свим сферама друштвеног живота, код Срба се све више јављала потреба за потврђивањем свог националног идентитета, историјске и културне прошлости и очувања културне традиције и баштине.

Музика је, упоредо са другим уметностима, чинила део културних стремљења којима је тежио српски народ настањен у овим крајевима. О овоме др Даница Петровић пише: „Нова средина подстакла је жељу да се српска музика укључи у европске токове. Ипак, поврх свега доминирала је потреба да се кроз музику осведоче национални идентитет и верска припадност српског народа у многонационалној и иноваторној аустријској царевини”.¹

Поред традиционалног усменог преношења и духовне и световне музике, коју су од туђинских утицаја чували како свештенство тако и сам народ, осећала се све више потреба за прихватањем нових, савременијих остварења музичке културе која су долазила из Пеште, Беча и других музичких центара Европе, с којима је млада грађанска класа све више долазила у додир.

Корените промене почеле су, најпре, у извођењу црквене музике у којој се од једногласног певања, које је вековима карактерисало духовну музику православних народа, тридесетих година 19. века почело увођење вишегласног или „такозваног хармонијског или ноталног певања”. Овакво појање се „први пут чуло у Сремским Карловцима 1834. године на устоличењу Стефана Станковића за бачког епископа”.²

Нов начин појања је захтевао савлађивање нотних облика и стварао потребу за музичким образовањем без кога је било немогуће променити дотадашњу музичку праксу. Годину дана касније, заправо 1835. године, Сава Текелија, народни добротвор, председник Матице српске и оснивач Текелијанума (1838), отворио је у својој кући у Араду „заведеније музикалног пјенија”, о чему нас обавештавају

¹ Даница Петровић, *Карловачко појање и дело Корнелија Станковића у: Корнелије Станковић и његово доба*, Београд 1985, стр. 137.

² Исто, стр. 142.

Сербске народне новине Теодора Павловића.³ Пишући о прослави која је на дан Св. Саве одржана у Араду, известилац јавља да је истог дана прослављен и имендан „великог у роду мужа високор. гос. краљ. советника Саве от Тјукули”. Овом приликом, како би свечаност била што лепша, ништа се није хтело пропустити: „С многима другима и Господа чиновници Официри Сербљи овде лежећег Барон Вакантовог Полка, похитили су нашем великом Сави одкрити, у каквом је Он и код Марсови Синова високопочитанију; њиовим поводом цела је банда истог Полка 13-ог Јан. од 5-6 сати у вече умилном и побудителном свирком целој Вароши наступајућег дана торжество објавила”.⁴ Слављу су се затим придружили „од истог много заслуженог Мужа установљеног заведенија Музикалног Пјенија Учитељи са вовереном Младежи сербском”. Аутор овог чланка пише даље да је било пријатно слушати „како Сербска дечица сад топрв и она Аполоновој школи посветивши се сложениј за ову прилику Музикалниј квартет чак до умиленија вешто изводише”.⁵ Нешто касније, певао је у цркви „Сербски грађанскиј хор”, који је, како известилац вели, на задовољство свих „точно” отпојао целу службу. На богатом ручку, приређеном у дому Саве Текелије, српска су деца певала и свирала, а једна десетогодишња девојчица „својим умилнијем пјенијем је свију очи на се обратила, њена свобода и умилно пјеније великом похвалом буде награђено”.⁶ Најзад, у извештачевој напомени на крају чланка стоји: „Пре 4 године вишехвалниј Г. Сава от Тјукјули Краљевскиј Совјетник у једној од своји другиј два спрата великој кући у Сербској вароши, коју је јединствено на тај конач подигао, отвори напоменуто школу, гди се кроме Пјенија церковног Русиског јошт и на различита Орудија Музике Художество предаје. Учитељи тог заведенија снабдевају се из собствене Касе Г. Консилијара, и зато сваком сербском сину приступ је дозвољен, без да би га и најмање крајцаре дошло.”⁷

Из чланка *Србско музикално пјеније у Пешти*, објављеног у *Магазину за художество, књижество и моду* 1838. године, сазнајемо да је Сава Текелија и овде основао школу „музикалног пјенија”. Известилац нас упознаје, како сам каже, са „персоналом” овог заведенија да би се „првоначалност струке ове за повесницу лепи знања (*les beaux Arts*) важне, у заборавност (као што су многе полезне ствари) неизгубила; који ће некад имена ваљда и важнија бити и остати”.⁸

Ученици ове школе били су: Милан Миловук, Анатолиј Добровојевић, Еуген Јовановић и Јулијан Марго. О њима писац чланка вели да су гимназисти, да имају од 12 до 14 година и да певају сопран и алт. Петар Петровић, Ђорђе Куљанчић, Еутимиј Симеоновић и Василиј Берар су „ђаци универзитета Пештанског, кром Г. Петра Петровића, ђакон” и „све сами Сербљи”. Из овог написа сазнајемо да је њихов „капелмајстер”, Матија Хаушка, Чех који „обиталиште своје у Сербској Парохијалној кући има и који сву Србску децу, која му долазе, без икакве плаће и награде музикалном пјенију обучава, па тим начином себи похвалне

³ *Сербске народне новине*, Пешта 1839, II, бр. 13, стр. 49.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ *Србска новина или Магазин за художество, књижество и моду*, Пешта 1838, бр. 7, стр.

заслуге придобија". Они ће, сазнајемо, давати „први србски концерт” у „новоустановљеном Гдна Тукелије Инштитуу у Пешти”.⁹

Поред „Заведенија музикалног пјенија”, у Пешти је 1835. године почео рад и црквени хор који пева „музикално - по нотама - црквно пјеније” под руководством Евгенија Ђурковића, који је „фишкар и садашњи Дијецезе Будимске горњег Диштрикта при Сабору у Карловци Депутирац.”¹⁰

О заслугама Саве Текелије за развој српске музике и музичке културе говори и аутор потписан иницијалима Т. М.¹¹ У чланку *О музикалном изображенију*, објављеном у *Сербском народном листу* 1846. године. Он пише о „горкој и непријатној истини да Словени, изузимајући Пољаке и Чехе, у односу на остале европске народе веома мало знају о правој, истинској уметничкој музици. Док „страна музика” има Хендла, Моцарта, Баха и Бетовена, Срби, који од природе имају „многа музикалног чувства”, знају само за гајде и тамбурице, а о темељном музикалном изображенију у нас ни разговора нема”.¹² Аутор овог чланка види два пута којим би се ово стање поправило: један је црква, а други народно позориште.

Писац чланка се сећа Саве Текелије који је, како каже, жртвовао своје имање за народну просвету, те у даљем тексту пише: „Славни наш Сава Текелија, ком је свагда рода свог процветање озбиљно на срдцу лежало, увео је јошт за живота свог собственим трошком музикално пјеније у Араду. Овом је красном примеру следовало и Пештанско Србско Обштество. Живо се и дан данашњи опомињем дивне оне красоте хармоническог пјенија, које је сваког човека и нашинца и страног као волшебном неком силом к благоговејству побуждавало, и које би скупљена множина народа смиреношћу и највећим усаждењем слушала.”¹³

Када је 1842. године умро велики народни добротвор Сава Текелија, Јован Клаић је на првој страни *Сербских народних новина* објавио вест о погребу, у којој, између осталог, пише и о питомцима којима је Текелија помогао да уче музику и који га сада достојно испраћају: „До суза је побудило околостојеће кад су питомци с својим Професором мусике, числом шеснаест, све у црно обучени, сандук окружавајућ и плачевно пјеније водили.”¹⁴

У исто време, док се у Араду и Пешти отварају школе „музикалног пјенија”, и на југу Монархије, у Новом Саду и Панчеву имамо зачетке „музичког школства”, које дугујемо Александру Морфидису Нисису, професору Новосадске гимназије, и Павлу Радивојевићу, који је „хармоническо пјеније из нота” донео из Русије.

О почецима музичког образовања у Новом Саду обавештава нас лист *Пештанско-будимски скоротеча*, који је уређивао Димитрије Јовановић. У рубрици *Домаће вести*, у допису из Новог Сада, пише следеће: „У овдашњој Гимназији јоште с концем прошавше године заведена је школа пјенија; сад пак заводи се музикална школа. За професора изабран је од обштине Г. Александар Нисис Морфидис; има плату једнаку с осталим Г. Г. професорима, тј. 600 фор. Ученици већ

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, бр. 1, стр. 7.

¹¹ Остали смо у дилеми да ли се иницијали Т. М. односе на Теодора Мандића или Тому Матејића.

¹² *Сербски народни лист*, Пешта, 1846, IX, бр. 26, стр. 202.

¹³ Исто, стр. 203-204.

¹⁴ *Сербске народне новине*, Пешта, 1842, V, бр. 77, стр. 311.

су знамените кораке учинили: читаву божествену службу - осим *Блажениј* - благогласно поје на велико созиданије присуствујући. - И ово заведеније обштини Новосадској на велику чест и понос служи."¹⁵

Међутим, чини се, нису сви били одушевљени „пјенијем” које су ученици певали под руководством Морфидиса Нисиса. У истом листу изишао је и чланак, потписан иницијалима С. М., који о томе вели: „Доста је странага помешано! Ми сад сви у цркви појати неможемо; јер нота пред собом немамо, а баш и незнамо из њи читати”. Писац жали за карловачким појањем: „Та красно је наше православно пјеније карловачко, ако и није на ноте. Сви га знамо, сви га певамо”.¹⁶

Оновремена штампа писала је и о првим корацима музичког образовања у Панчеву. *Магазин за художество, књижество и моду* 1839. године пише: „Данас као на празник рождества Христова, први се пут у нашој великолепној Успенској Саборној Цркви пјеније из Нота појало”.¹⁷ Допис је датиран 25. децембра 1838.

Сербске народне новине Теодора Павловића такође јављају својим читаоцима: „Из Панчева пишу, да је ондашње православно Обшчество у служби Божијеј музикално пјеније у место обичног увело, и тако се првиј пут на празник Рождества Христова п. г. у ондашњој великолепној цркви Успенија П. Богородице појало”.

И у броју 101/1839. године објављен је допис из Панчева: „Овде се, ово већ втора година од Септ., хармоническо пјеније из нота у нашој катедралној цркви под управљањем овдашњег сина, Гдина Павла Радивојевића завело. Исти Г. Радивојевић је пјеније у Кишињеву, у Русији, научио, и његова је хармонија, тј. состав нота, весма побудителна тако, да се сваком, и више изображеном и простом, цркве сину као и иновѣрним овдашњим грађаном, који су га слушали, врло допада. Такођер завело се овде фебруара мес. о. г. музикално друштво заједно са школом музике, и већ смо дочекали, да наши млади Србчићи, од 10-12 година, у публичном тога друштва концерту, на виолини, флаути итд. на радост своји родитеља и милог рода србског доста прилично себе чути дају”.¹⁸ Документовано и исцрпно је о овоме писао и Миховил Томандл.¹⁹

Музичко школство није се рађало и развијало само у већим културним центрима у којима је живео српски народ. И банатско село Врањево, значајно јер се у њему родио Јосиф Маринковић, композитор, диригент, педагог и музички писац, улази у историју наше музике једним значајним датумом. Године 1838. Теодор Павловић објављује у *Сербским народним новинама* текст једног анонимног путника који је „у Фрањево ове јесени путовао” и у том селу открио толико нових и лепих ствари да заслужују да их читаоци упознају и да ће он о њима, чим сазна више, још писати.

Како је напис о Врањеву (данас у саставу Новог Бечеја) заиста занимљив, доносимо га у целини. Непознати аутор пише: „Фрањево је у Торонталској вармеђи у кр. привилег. В. Кикиндском Диштрикту само по насловију (титули) варо-

¹⁵ *Пештанско-будимски скоротеча*, Пешта, 1842, I, бр. 1, стр. 7.

¹⁶ Исто, бр. 18, стр. 106.

¹⁷ *Магазин за художество, књижество и моду*, Пешта, 1839, бр. 3, стр. 12. Упор. Д. Петровић, *Почеци вишегласја у српској црквеној музици*, Музиколошки зборник, Љубљана, 1981, XVII/2, стр. 112.

¹⁸ *Сербске народне новине*, Пешта, 1839, II, бр. 101, стр. 1.

¹⁹ Миховил Томандл, *Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва 1838-1938*, Панчево, 1938.

шица, а иначе изузимајући четир', пет трговачки кућа и толико исто ваљда занатлија самим' земљеделицима насељено просто управо место, којег се число житеља (сами Србаља) из пет, шест тисућа састоји, место дакле средње величине; пак чујмо само две, три ствари које се у Фрањеву за пример дају чути и видети: Фрањевачка је црква тако великолепно сазидана и изнутра тако дично украшена, и тако као што ваља, нуждним књигама, не прескупоценим, али спрема общества пристојним, изабраним свештеним одејанијама и свима нуждним потребама снабдена, да би сваком граду на чест служити могла. У Фрањеву има три пароха, сва три научена и просвешчена мужа. Школско је зданије с'поља високо лепо изидано, изнутра алватно за две класе, и два учитељска обиталишта сходно устројено. У старијој класи преко стотине, а у млађој до две стотине деце, од који је свако чисто, угледно, скромно, погледом слободно, и на свакиј спрема њега даниј му вопрос одговарати готово. Учители, два за званије своје добро припремљена млађа човека, којима, да дужности своје и знају и почитују и ревностно испуњавају, честитост ученика њини сведочи. Местниј Директор, читањем књига и живота искуством умудрениј старац (у напомени стоји да је то отац „покојног нашег за род прерано умершег списатеља Аврама Бранковића” - примедба М. Бикички), с којим док си неколико речи проговорио одма, да он с' том' тако добро уређеном школом управља, заслугу приписати мораш. Но шта јошт у Фрањеву има, што кроме у градови Араду и Пешти у Србству нигди нема - пјенија и музике школа: Тридесеторо просте дечице ни једно старије од 10-12 година, на њима кожушићи, чисте ћерћелије гаће и опанчићи, или гдикоје сирото и босоного, а пред њима, њином руком писане ноте, из који они (такт, као да су се с њиме родили, ударајући) целу литургију, удешено, сложено и тако благогласно поју, да човека, који иоле чувства има, чувство умиљенија и удивљенија сасвим обузети мора. Јошт није доста: та иста проста у гаћа и опанци дечица и музику уче; свако ти флауту, хегеду, малу ил' велику трубу свирати зна, а сви заједно тако су удесили, и музиком тако лепо извели ону милу песму: „Да Бог живи Фердинанда благог' нашег Цесара' - да ми спомен тога и сад уво и срце умиљава. Девојчице уче гитаре и харфе. Пак шта мислите откуд све то у селу? Од мудрог свештенства, благоразумни поглавара и целога общества лепе примерне слоге и ревности за благочестије своје и Србску своју народност.”²⁰

Први кораци у музичком васпитању Срба у Угарској, настали у Араду и Пешти, ширили су се на свим просторима где је живео српски народ, што доказује и Врањево, родно место Јосифа Маринковића, који је, рођен тринаест година касније, сигурно понео нешто од ове атмосфере за коју је морао слушати од својих родитеља и житеља свога родног села.

1987.

²⁰ *Сербске народне новине*, Пешта, 1838, I, бр. 47, стр. 186.

КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ У ВОЈВОЂАНСКОЈ ШТАМПИ

Живот и рад Корнелија Станковића, првог српског образованог музичара, покретача српске уметничке музике, мелографа, композитора, пијанисте и хороваће, пратила је оновремена српска штампа, са нескривеним симпатијама и рекли бисмо посебним интересовањем називајући га, веома често, „наш Корнел”. Чини се да се тиме хтело рећи да Корнел, иако рођен у туђем свету, припада српском народу, што ће Станковић својим животом и радом и потврдити.

Прве написе о Корнелију Станковићу налазимо у новосадком листу *Србски дневник* и његовом додатку *Седмици*, које је, у доба Баховог апсолутизма, покренуо Данило Медаковић. Преносећи свој лист *Јужну пчелу* из Темишвара у Нови Сад, Милорад Медаковић је означио Нови Сад као срце Војводине, јер како је рекао „...одавна је варош ова била једна од најотличнијих србских обштина. У њој је научених људи, који су воље и снаге имали о просвети уобште радити, било више него ма у којој србској вароши.”¹

Занимљиво је мишљење Данила Медаковића о значају штампе за развитак народног просвећеивања и њеној улози у буђењу националне свести. Он између осталог каже и ово: „Новине су једна важна струка књижевна; оне су, кад се вешто и прилежно обделавају, кадра бити народу од онолике користи, од колико могу бити све остале струке уједно. Све су остале струке књижевне једна од друге одвојене, а Новине имају претресати и радити о ономе, што је живац народни и допиру мање више у све остале струке. Новине су руководитељ неки у главним потребама народа, а у исто време огледало целе књижевности србске.”²

Да Медаковић није сматрао да новине треба да разматрају, осим књижевности, и остале струке, како је он називао разне области, па и домен стваралаштва, ми бисмо, данас, били сиромашнији за многа сазнања о музичком животу у оном времену, а посебно о животу и раду Корнелија Станковића, чије је кораке доследно бележио у своме листу.

Према нашем сазнању *Србски дневник* је донео највећи број написа о Корнелију Станковићу.

И друга оновремена штампа бележила је готово све важне моменте из живота и рада Корнелијева. У њој налазимо написе који обавештавају читалачку публику о излажењу појединачних композиција, као и збирки народних духовних и световних песама, о беседама на којима се певају и свирају Станковићеве композиције, о боравку у Сремским Карловцима, о путовањима и концертима које је

¹ *Јужна пчела*, I, 1851, 12 (17. новембар).

² *Србски дневник*, 1852, I, (21. јуни).

у градовима Војводине имао са сликарем Стевом Тодоровићем, о концертима у главном граду Аустроугарске монархије, Бечу, о мишљењима бечке критике, о одликовањима и почастима које је добијао, о смрти младог музичара, о поменима и на крају о преносу његових костију из Будима у Београд. Сви написи писани су са топлином и пијететом према његовом делу, што нас уверава да су још савременици Корнелија Станковића схватили значај његовог пионирског рада у области музичке уметности и музичке културе.

Да до појаве Корнелија Станковића није било образованих музичара у српском народу, који би могли хармонизовати народне песме, потврђује и друга збирка народних песама коју је Вук Стефановић Карацић издао 1815. године у Бечу. У своју *Народну србску пјеснарицу* Вук је, поред епских песама, унео и лирске песме које су жене и девојке певале на прелима у Срему. неке од ових песама хармонизовао је за клавир Копитарев пријатељ, пољски музичар, Франчишек Мирецки. Нотни записи Мирецког објављени су на крају *Пјеснарице*. Записи Мирецког сматрају се као права бележења световних мелодија у српској музици.

Утолико је већи значај Корнелија Станковића који се, уз меценатство Павла Риђичког од Скрибешћа, патријарха Рајачића, уз подршку проте Рајевског, Вука Карацића и српске омладине, све више интересује за народне песме и у њима открива лепоту и богатство мелоса, који постају извориште нових идеја и врело одакле ће и сам, доцније, црпсти оно што је највредније, за своја нова уметничка остварења.

У првом напису, који је *Србски дневник* објавио 29. јула 1853. године, читалачка публика се обавештава да је у Бечу 18. јула изашла из штампе „позната србска песма: устај, устај Србине... за фортепијано у варијације стављена”. Сматрамо да је аутор чланка, оглашавајући излазак из штампе ове композиције Корнелија Станковића, рекао доста истине о стању нашег музичког живота у оном времену. Стога ћемо неке делове овог чланка цитирати: „...Ту је песму издао г. Корнелије Станковић и посветио је светлоте књазу Михаилу, чијим је трошком, и изишла на свет. Ова уметничка умотворина заслужује да је сваки Србин и Српкиња, који се разумевају у мусикалној вештини, радо дочекају и по вредности њеној уваже, јер се она код нас може сматрати као првенац у својој струци. Како сам разумео ова је песма по народноме духу у ноте стављена, па зато мора бити свакоме Србину и милија. Она није само просто за музику уређена, него је и уметничком вештином искићена. Почине се са уводом, а за овим следује тема са варијацијама где је представљена као народна фрула и тамбура. Мора нам мило бити што је сачинитељ ове музикалне умотворине за рана обратио свој труд и вештину на народне наше ствари, а тим нам милије мора бити што смо врло сиромашни у синовима нашега народа који би нам радили на пољу музикалне поезије наше. Овај наш уметник млад је и може далеко дотерати, само ако буде са сталном вољом ишао за својом намером као до сада, ако се не буде удаљавао у својој вештини од народнога духа па и ако србски народ труде његове достојно уважи и њему у његовој тежњи на руку узиде. Он пак и други, који се буде дао на ту вештину, нигде да неће оскудевати у материјалу за свој посао, јер је у нашим народним песама велико благо за музикалну вештину народну скривено - само нам треба дух који ће га знати изнаћи и у пристојној одећи народу показати. Текст наши народни песама може се нарећи телом њиховим у које треба душу улити, а ту им може улити само музикална вештина коју народни дух руководи. Кад је текст наши народни песама удивео свет својом красотом и управо нас упознао с њим, да шта ли ће учинити мелодија њихова која не треба толмача до осећања па тако је дакле сви народи и без толмача могу разумети. Дај Боже да

више делатеља узимамо и на овом пољу напретка народног како би свет и ту видио врлину народа нашег.”³

Србски дневник доноси 7. априла 1855. вест о концерту Корнелија Станковића у Бечу. Овим концертом је Станковић, како пише извештач листа, упознао бечку публику са нашим народним песамама које је забележио у „нашем Риму-Карловцима”. Аутор свој чланак почиње овим редовима: „За нас Србе није мала ствар, кад се наш какав художник појављује у туђем и великом свету. Нема народа, који уобште у просвети напредује а да се и у художеству ненађе више или мање вешти његови синови. У нас су скоро сва художества била незнатна; једва по где која развила су се али и то само међу нами а на видик туђем свету незнамо да је који србски художник излазио. Особито је *музика* код нас тако запала, тако заборављена и тако занемарена била, да нико спрам нас неби сгрешио, који би нам казао, да ми немамо чувства за музику. Него и ми би свакоме могли одговорити: зла срећа је томе крива а никако способност нашега народа јер нема ваљда тога, у чему се и Срби неби могли отликовати само кад би нуждне прилике и средства имали. Корнелије Станковић показао је овим својим хармоничним пјенијем, да смо и у тој струци стекли већ вештака и да се и са тим художеством нестидимо изићи пред најотличнији и у томе највештији свет. Он је од прилике пре године дана био овуда у нашој околини а нарочито у нашем Риму-Карловцима. Ту је пјенија наша црквена слушао и сад други дан Ускрса у сали музикални пријатеља аустриске државе давао је концерт из истог пјенија. Другога известија немамо него оно, које је у *Wiener Ztg.* изишло а које о томе овако говори: Г. Корнелије Станковић дао је концерт из црквеног грчко-славенског литургичког пјенија. Мелодије је црпио из извора, из кога су постале. Саставио их је за сопран, алт, тенор и бас. Певало је 46 певача и певачица. Концерт овај свршио се као што ваља после велике недеље и Ускрса. У програму су биле ускршње песме, песме из литургије св. Василија, песме о Богојављенију, једна мелодија на велику Суботу и једна о св. Тројици. Херувимска песма једна била је такође, коју је Станковић сам саставио. Извор није назначен, из кога је г. Станковић црпио и зато се не види време, у ком су те песме постале. Највише њих носе печат народни и у њима се огледа побожна преданост, као што је ваљаном срцу народа својствено. По томе би се могло мислити да су се понајвише исте песме развиле из песама народни и да их поједини певачи нису склопили. Неке између исти песама отликују се са различитим и интересантним модулацијама. Ту жећи значај славенског народног певања славан је и свако радостно чувство одма елегично уталожи. Кроз то, кад се дуже слуша, опажа се један те један глас а то се у песамама, које је г. Станковић продуцирао, опажа тим више, што се у многим, особито ускршњим, нека преврћања једнако повраћају. Запаљујуће дејство произвела је последња песма из Литургије св. Василија: *Возвеселисја раб твој*, која је на захтевање по други пут певана. Херувимска песма, коју је г. Станковић саставио, племенито је удешена - hat eine edle Haltung. Уобште је врло интересантно било све хоралне мелодије познати, којима је јако својствено тронути, које су силне у простоти и једностручности, а у којима се вије прави истинити и религиозни живот. Песме су све добро одпеване. Точност је била свуда, са гласовима је нежно поступано и нежно су преливани, сваки поједини глас био је подчињен свима или целисти, светлила и сенке су биле у оној мери, као што иште и подноси истина изражаја, - и то су преимућства, која су морала имати добро дејство.”⁴

³ Исто, 1853, II, 59.

⁴ Исто, 1855, IV, 27.

Исте године 14. априла *Србски дневник* још једном извештава читалачку публику о овом концерту. Занимљива је напомена коју уз овај напис даје сам уредник: „Допис је овај споро путовао али зато што је оригиналан и од нашег човека, ево и њега. Већ су нам неки људи, који су на том концерту били, приповедали о њему још обширније. Особито су се људи наши дивили како су певачи, који језика нашега незнаду, сваки гласић у певању најтачније изговарали. Неко нам рече да ће г. Станковић и у наше стране доћи да нам покаже о чему се је ради нас мучио. Само кад би могао те певаче са собом повести да се с другим не мучи! Ал нек дође наћи ће он и код нас гласова удесни ако не женски а оно мушки.”⁵

Исти лист 17. новембра доноси вест из Карловаца да је Корнелије Станковић још тамо, „и да ће остати тамо до пролећа. Цело пјеније наше црквено меће он на ноте да га после, овако као што је, за 4 гласа удеси. Пјеније му показује у томе највештији свештеник г. Парох Атанасије Поповић.”⁶

Године 1855. *Србски дневник* у броју од 24. децембра најављује концерт Корнелија Станковића у Новом Саду следећим редовима: „Прекосутра као други дан Божића и у први четвртак у вече имаћемо овде пријатну забаву. Г. Корнелије Станковић, који је код нас као пијаниста већ леп глас стекао, бави се од јесенас у Карловцима са тим, да наше црквено пјеније стави на ноте. Тамо ће он због тога посла и до пролећа остати. Или се је он сам сетио или су га познаници његови приклонили, он је одредио да у та два дана даде нам концерт. Све је већ спремно. Код нас се и онако већи вештак на фортепијано није ваљда никад чуо. Сад ћемо чути и то србскога вештака. У концерту ће с певањем учествовати Г. Стеф. Теодоровић, живописац. Програм је печатан. Концерт ће бити у гимназијалној сали. Билети се могу добити у гостионици код камиле.”⁷

Први број из 1856. доноси кратак напис о другом концерту Корнелија Станковића у Новом Саду у коме између осталог пише и ово: „Уобште се је опет све допало и допасти морало. Неки комади опет су репетирани бити морали. Као невешти устручавамо се даље што о томе говорити тим лакше, што нам је обећано, да ћемо од вештака једнога обширније известије о томе скоро добити. - Међутим нам је мило, што видимо оглашен и трећи концерт, кога ће концертодавац сутра у недељу на истом месту давати у корист овдашње болнице и нормални школа. На сваки начин биће то за сада и последњи концерт Г. Станковића код нас.”⁸

У наредном броју од 5. јануара исте године лист доноси најављени приказ, али, нажалост, и овог пута од анонимног аутора. О концертима у Новом Саду он пише следеће: „Имадосмо последњих дана старе године прилику познати изврстну вештину композитора и пијанисте г. Корнелија Станковића ученика Сајтеровог и Вилмерсовог у Бечу. Радосно су нас изненадиле својим умним савезима његове композиције, којих предмет су наше народне арије, и којима се млађани художник особитим лебдењем занима. Ако се пак и на његов начин предавања осврнемо, на његове варијације пуне садржаја при обделавању теме, онда се праведно можемо надати, да ће г. Станковић временом шири пут себи прокрчити, и да ће њим бодро даље ступати. Као пијаниста побудио је такођер обште одобравање; његов пун чувства и врло мирни предавања начин усхитио је

⁵ Исто, 1855, II, 29.

⁶ Исто, 1855, II, 91.

⁷ Исто, 1855, 102.

⁸ Исто, 1856, III, 1.

слушаоце, који су његову вештину честим изазивањем подпуно припознали. Г. Теодоровић, који је неколико песама из љубави певао, показао нам је врло леп глас. Немогући нашем земљаку ову хвалу закратити, још би у почетку нове године смерно желели, да се наша публика, којој се неби баш могло одрицати чувство за художество и музику, попашти при давању концерта итд. са прилежнијим посјештавањем, јер баш у нашем пределу, који је сиромашан у забавама тога рада, треба да су нам добродошле.”⁹

23. фебруара лист обавештава читаоце да је „познати пијаниста и композитор г. Корнелије Станковић најглавнији део свога подuzeћа свршио: он је ставио осам гласова на ноте. Разумели смо такођер, да су Панчевци ласкавим писмом позвали г. Станковића, да у њиховој вароши даде концерт. Како смо из поуздане руке извештени г. Станковић испуниће жељу панчевачких грађана, и с почетком друге недеље посетиће их. Том приликом намерава он и у другим већим србским варошима давати концерте, и на ту целу иће и у Београд, Земун, Бечкерек и Сомбор.”¹⁰

Корнелије Станковић имао је у Панчеву два концерта, први 12. и други, пре 19. марта. О овим концертима *Србски дневник* у броју од 25. марта доноси опширне извештаје. Први концерт Станковића, пише извештач из Панчева, дошао је у прави час будући да Панчево, као и други градови, већ дуже време живи у великој „друштвеној тишини”. Непознати аутор овог приказа пише да је „долазак младог србског уметника, г. Корнелије Станковића, прави будилник успаваних духова, које је он чаробним звуцима вешто и художествено на фортепијану изведенима силно потресао и из чаме подигао”. Како и у овом извештају има занимљивих података, о самом програму, о извођачима и изведеним делима, о реаговању панчевачке публике на музицирање младог уметника, одабраћемо оне делове запажања непознатог извештача који ће потврдити значај концерата Корнелија Станковића за развој музичке културе и неговање укуса публике, чему су такође ови концерти много доприносили.

Говорећи о успесима Корнелија Станковића, аутор чланака пише и ово: „Глас који је г. Станковић у народу нашем стекао, доспео је и доведе и задобио му је целу публику за пријатеље, пре него је опите своје вештине положио. Признати морамо, да народ наш није толико у лепим художествима усавршествован нити упознат, да их достојно оценити и наградити уме. Али вешти уметник наћиће и томе ласно лека, само нека потражи жице, које су у самоме срцу народа србског затегнуте, па ће тако постићи и извршену видети тежњу своју т. јест задовољиће публику и допашће се, а уз то још нешто: оследиће Србима лепа художества. У овом призренију умео је г. Станковић задатак свој решити, дејствовавши на чувства наша вешто изведеним мелодијама из уста народа самога црпљеним. Први свој концерт отворио је 12. марта у овдашњој позоришној дворани. - Предмети концерта били су следејући: 1. Србске народне песме, сложене и представљене од г. Станковића. 2. Србска и после немачка песма, певана г. Теодоровићем. 3. *Извор* од Блументала и велика вежбања у октавама од Лакомба представљено г. Станковићем. 4. Србска и после немачка песма певане г. Теодоровићем. 5. *Чежња на мору*, од Вилмерса и варијације сврху једне србске арије од г. Станковића сложене и изведене. 6. Песме певане г. Теодоровићем. 7. *Тоциљање* од Маербера, за пијано сложено од Листа, свирао г. Станковић. Концертодавац отво-

⁹ Исто, 1856, 2.

¹⁰ Исто, 1856, 16.

рио је концерт варијацијама од народног марша: *Радо иде Србин у војнике* и неки други познати песама. Удесна и точна инструментација, верни отпечаток народни звукова и чистота израженија на фортепијану карактеризирају и пијезу саму и саставитеља, које је публика громким плескањем руку обилно наградила. Г. Ст. Теодоровић, спутник и добровољни помагач г. Корнелија певао је песму: *Тавна ноћи пуна ти си мрака*, и тугу од Гетеа затим: „*ој Таласи* и Шубертовог путника и најпосле из Дон Жуана једну *Хумореску*. - Све су се песме јако допале по тому, што је певач својим лапим и крепким баритоном и по нежности и по правилности самог певног извођења слушаоце у умиленије довео, које се показало тим, што је после сваке песме аплаудирани био. У извору и *Едидама у чежњи на мору* и варијацијама сврху: „*Што се боре мисли моје*”, а највише у последњем комаду Листовом показао је г. Станковић ремек своје техничке врсноће, хитрине и виртуозитета, које нам право даје, њим се поносити, да је наше горе лист. Непрестано плескање руку после сваког појединог пијеза нека увери г. Станковића, колико је Панчевачко житељство његовом уметношћу задовољило се. Известно је, да овакву музикалну насладу овде скоро уживати нећемо. Дворана је пуна слушаоца била; - осветљеније је заиста величанствено и ентузијазму публике није краја било, кад је г. Станковић царском химном завршио концерт.”¹¹

Свој други концерт у Панчеву Корнелије је дао у корист сиротињског фонда. И овог пута Станковић и Тодоровић су одушевили панчевачку публику која их је непрестаним аплаузом „у самом изведенију музикалног комада тог више пута прекидала и по свршетку истога још обилније почастовала...”. На програму је и арија из опере „Дон Жуан”, коју је Тодоровић на захтев публике морао да понови. На крају нас писац чланка обавештава да је Станковић отишао у Бечкерек да и тамо приреди један концерт. О овом концерту, нажалост, *Србски дневник* није донео никакав извештај.

Неуморни Корнелије Станковић, исте године, приређује концерт у Сремској Митровици и Вршцу, о чему *Србски дневник* обавештава у своме броју 24. маја. У Митровици је Станковић имао два концерта, а приход од другог концерта намењује помоћи за општинску болницу у том граду. У Вршцу је, вели извештач, Корнелије приредио три концерта, 13, 16. и 17. маја. Један од ових концерата је, на молбу епископа Емилијана Кенгелца, одржан у двору епископа, где је млади уметник „црквено пјеније одвећ вешто на клавиру изводио.”¹²

У Сомбору су Станковић и Тодоровић имали концерт 17. јуна. Овде је Станковић свирао „музикалну фантазију од Вилмерса под насловом: Један летњи дан у Норвешкој”. Публика је одушевљено поздравила младе уметнике, о чему нас *Србски дневник* опширно обавештава. „Лепотице су с најискренијом срца радости цветне венце младим уметницима бацале, а на лицу сваког присуствујушћег родољупца могао се читати израз народнога поноса и дике, што имамо у струци музикалној таквога уметника као што је Г. Станковић, и што се тај уметник наш нарочито са обделавањем наших народних мелодија занима. Зато хвала буди од нас и од целога србства Г. Станковићу што је схватио да у своме народу за њега расту лавори.”¹³

¹¹ Исто, 1856, 25.

¹² Исто, 1856, 41.

¹³ Исто, 1856, 50.

Августа месеца 1857. године Станковић је имао концерт у Сремским Карловцима који је давао у корист месне болнице. Станковићу су на овом концерту „две госпођице са певањем помагале”. Известилац, са овог концерта, пита се „зашто су објављења за концерт печатана на немачки и за кога, кад у Карловцима једва има неколико чисто немачких породица? Бар објављења за концерт србскога компонисте, у србском Сиону, и са већином србски арија могла би бити србски печатана, а немачки превод да се додао уз поједине пијесе, као што је сада учињено са србским. Иначе је г. Станковић показао и овом приликом своју общепознату вештину и виртуозност на клавиру.”¹⁴

Према писању *Србског дневника* у 1858. години се у два маха, у руској капели у Бечу, могло чути тзв. карловачко појање, које је Станковић, приликом свога боравка у Карловцима, забележио и хармонизовао. Првом приликом, на Богојављење, певало је 12 певача које је сам Корнелије обучио, а на другој служби, која се служила на први дан Духова, хором је дириговао сам Корнелије Станковић.

Септембра 1859. *Србски дневник* доноси *Позив на народне песме* у којем Станковић пише, између осталог, и ово: „Последње 24 песме, које сам издао, тако су радо у народу нашем примљене, да их се не само преко надања мога распродао него их још и недостало. Ово ме је охрабрило те сам ставио у ноте за певање и клавиру још тридесет народних песама, које су како по мелодији тако и по хармонији много врстније од других. - Дванаест су израђене за хор, пет за сопран, алт, тенор и бас, а седам за мушки хор. И код њих сам стављајући их у хармонизацију остао веран свом начелу, да им сачувам праву природу њихову. Осим слога (текста) биће уз њих и слог латинским словима, како ће их и остала наше браћа славенска моћи згодније употребити.”¹⁵ У даљем тексту Корнелије набраја свих тридест песама и обавештава да ће половина прихода бити намењена рањеним граничарима у последњем италијанском рату.

Поводом изласка ових песама из штампе *Србски дневник* је донео приказ који је, Станковићев професор, Симон Сехтер, написао у листу *Neue Wiener Musik-Zeitung*. Сехтер је овако писао о раду Корнелија Станковића: „Овај је даровити и вредни младић управо позван за то, да многе народне мелодије србске отргне забраву, јер је први, који је себи прибранио толико знања музикалних, да може не само написати песме народа свога, него им и хармонију дати у духу њихову. Народ га његов толико цени и узда се у њ, да му је пређашња збирка, коју је о своме трошку штампао, за кратко време распарчана. И садашња збирка, коју је такође о своме трошку издао, нађе већ много учесника, па би заиста могла заслужити и учасће немачког народа. Мелодије истина нису по немачком кроју, али би се управо за то могло Немаца тицати, јер немачкога има доста. Све се могу певати, и понајвише је у њима тихе туге и ако су гдешто и веселе.”¹⁶

Године 1860. у броју од 10. априла *Србски дневник* доноси вест да је 4. марта у Бечу приређен концерт у „корист страдајуће браће у Хрватској”. На овом концерту суделују Корнелије Станковић и пољски виолиниста Козловски. Концерт је био лепо посећен и аутор чланка вели: „Од омладине наше ваљда нико није изостао. Дворана је готово сасвим била пуна. Најпре је певао мушки и женски хор

¹⁴ Исто, 1857, 62.

¹⁵ Исто, 1859, 72.

¹⁶ Исто, 1859, 102.

црквене песме, као: Воскресеније твоје, Христос воскрес итд. затим је свирао г. Станковић неколико песама у клавир, а господин Козловски у виолину које заједно, које наизменце. Најпоследње је опет певао мушки и женски кор србске народне песме, што их је у гласбу ставио г. Станковић. Сваки комад је био поздрављен ускликом, а много се морало и поновити.¹⁷

Аутор даље пише да се од певачица нарочито истакла Људмила Коларова, кћи салвнога Јана Колара. Концерту су присуствовали др Ожеговић, Павле Ричички, руски прота Рајевски, мајор Миша Анастасијевић са породицом и други. Др Ожеговић се на крају концерта јавно захвалио Станковићу „у име Хрвата на његовом труду и братској љубави”. У броју, који је изишао 24. априла, лист доноси следећу вест: „Г. Корнелије Станковић послао је у Загреб 240 f. као добитак од његовог концерта, што га је дао у Бечу у корист невољника у Хрватској.”¹⁸

Колико је Станковић био омиљен код српске омладине сведочи нам допис из Будима који је донео *Србски дневник* 5. јула 1860. године. Писац овог написа говори о служби у православној цркви која се појала према Станковићевим записима и на којој је он и дириговао хором. Омладина је одушевљено дочекала Корнелија, а увече га је посетила у дому његовог брата. Известилац овако описује овај догађај: „У вече кад се усијани месец у валовима лађаног Дунава засветлио, пређе цела дична омладина у Будим у пратњи бајских тамбураша, који се баш случајно овде десише, да у мађарској народној глумници покажу, колико ваљаду. Кад дођоше у стан Корнелија Станковића, који је код свог брата у гостима, затекну тамо цео венац будимских Српкиња. Тамбураши одмах ударе у коло; омладина са китњастим будимским красуљама уреси венац око младог композитора, који је разнежен у средини кола стајао и сузе од милине пролевао. Кад се коло одиграло један између омладине поздрави нашег Корнелија са лепом беседом, а други му уз радосну вику „живио” метнуше венац на главу са тробојном србском траком.”¹⁹ На траци су били исписани стихови које је у име српске омладине написао Лаза Костић.

Ово су стихови Лазе Костића које је посветио Корнелију Станковићу:

*Преко тамбур-душе
Песмицом превуци,
Питај, шта ти кажу,
Из тамбуре звуци.
Из тамбуре бије,
Из тамбуре сева:
Ко пева за Србство,
Србство му одпева!
Слушај звуке, слушај,
Што их тамбур' носи,
Привати их живо,
К'о и досад што си.
Нек осети Србство,
Нек позна Европа,
Да је србска песма
Вечитога доба
кад осети Србство,*

¹⁷ Исто, 1860, 28.

¹⁸ Исто, 1860, 32.

¹⁹ Исто, 1860, 44.

шта има у теби,
 Вратиће ти песму -
 Ох! та како неби!
 Та тамбура бије,
 Та тамбура сева: -
 Ко пева за Србство,
 Србство му одпева.

У име србске омладине Ј. К.

Крајем 1860. године *Србски дневник* обавештава читаоце да Станковић припрема концерт који ће дати у Бечу у корист српске цркве која ће се овде подићи. Аутор написа вели: „...те тако ћемо до два месеца дана чути дивне црквене мелодије, где ће их може бити до сто певача певати”.²⁰

Десетогодишње бављење музиком донело је Станковићу лепа признања не само домаће већ и стране публике и критике. Његов концерт духовних песама, који је имао у Бечу 20. марта 1861. године, примљен је као догађај од прворазредног значаја. На концерту је, како пише новосадски лист *Даница*, „певало 40 особа, 20 мушких и 20 женских из овдашњег театра за опере”. Извештавајући о овом концерту аутор написа пише и ово: „Ко зна, да црквене мелодије, које данас појемо, никако друкчије до нас не дођоше, него их научисмо из уста својих очева, очеви наши опет из уста својих предака, дакле да оне традиционално иду с колена на колена, па ко још и то зна, да се у традицији много и врло много изгуби, тај се заиста од свега срца мора зарадовати послу г. Станковића, који на то иде, да нам од пропасти сачува бесцено благо нашега народа.” У даљем тексту писац наводи оцену Симона Сехтера коју је, поводом овог концерта, написао у листу *Ost und West*. Он је, између осталог, рекао и ово: „Осим мене нико није имао прилике гледати његово напредовање у музици, па за то ево ја и признајем, да је за кратко време дотле дошао, да је српски црквене мелодије написао у ноте, што се донде мислило, да се не може учинити. Ако сам му је што у хармонији могао бити на руци, али у одређивању Dur-а и Moll-а само је он сам могао радити, јер је тако слушао у своме народу. И што су ове потпуно црквене мелодије написане, те тако сахрањене од пропасти, сва је заслуга Станковићева. Његов је сав живот у овим мелодијама, што се ја надам, да ће му народ његов и признати и потпомоћи га, да може своје дело довршити. Ако сам ја који трунак могао принети, то сам учинио са радошћу, ово из особите љубави према њему, ово опет из поштовања према овим древним црквеним мелодијама.”²¹

Овом концерту присуствовао је велики број како нашег тако и страног света. Непознати аутор чланка наводи да су од Руса били Балабин, руски посланик, и прота Рајевски; од Хрвата Мажуранић и Ожеговић и многи други, као и уметникова родбина из Будима и Суботице. Он наводи речи критичара угледног бечког листа који каже: „Српски народ мора доиста бити захвалан госп. Станковићу, што му вештачки уреди његово црквено појање, и народ би сам себи користио, кад би се постарао, да вештаку овом даде такво место, где би плод труда његовога постао благом целога народа.”

Исте године одржана је у Бечу велика словенска игранка на којој су, како нас обавештава новосадски лист *Даница*, били присутни „старица наш Вук Ка-

²⁰ *Србски дневник*, 1860, 97.

²¹ *Даница*, 1861, II, 11.

рацић, Мажуранић, Миклошић, Прерадовић, Ткалац... и још многи". Затим сазнајемо да је на програму била и јуначка песма „Радо иде Србин у војнике" Корнелија Станковића, и „да се ту сва млађана Србадија стекла весело усклицавајући, а уз њу присташе сви Славени. Јуначки марш српски трипут се одсвирао, а заврши га гласно „живео" и сложено плјескање слушаца."²²

Композиције Корнелија Станковића изводио је у млади виолиниста из Панчева Драгомир Кранчевић. На концерту у Новом Саду, који је приредио у корист „народном театру нашем",²³ пише *Србски дневник*, Кранчевић је поред других композиција свирао и *Коло* од Корнелија Станковића. И на концерту у Панчеву, који је приредио „у корист овдашње грађанске болнице"²⁴ Кранчевић свира Станковићево *Коло*. Од одласка Корнелија Станковића у Беч, 1850. до концерта у истом граду 1861. прошло је само једанаест године. За ово кратко време, уз самопрегоран и упоран рад успео је да заврши студије код професора Симона Сехтера, да забележи и хармонизује народне духовне и световне песме, да приреди низ концерата по Војводини, да постигне лепе успехе као пијаниста, композитор и хоровођа и на крају да са непуних тридесет година освоји образовану и пробирљиву бечку публику, као и да задовољи оновремене бечке критичаре, који су имали разумевање за његово стваралаштво и напоре.

Истовремено, уз овакву уметничку активност, Станковић припрема за штампу своје композиције народних духовних и световних песама које објављује у Бечу у периоду од 1853. до 1864. Оновремена штампа доносила је, у више махова, огласе у којима је позивала на претплату на *Србске народне песме и православно црквено појање* наглашавајући да је „излишно говорити штогод у препоруку композиција нашега Корнелија Станковића. Пресуду је изрекла европска музикална критика". Такве огласе доносили су листови: *Јавор*, *Србски дневник*, *Србобран* и *Напредак*. Оглашавајући излазак *Србских народних песама* сам Станковић је написао: „Јошт из давна била ми је велика жеља, да дођем у средину народа србског и чујем мелодије наших народних песама, како би их после могао у ноте написати. Тако сам држао, да ћу што привредити своме народу. Јер ја мислим, као год што су по сваки народ важне његове (речи), као год што оне показују обичаје, живот, карактер његов: јер су оне појетичка историја живота његова, - тако су важне и *мелодије* народних песама. Јер и оне показују осећање народно, показују дух народни; а оне су чисти продукт срдца народнога."²⁵

У једном позиву на претплату, који је донео лист *Јавор*, каже се, између осталог, и ово: „Ко зна од какве су важности ова дела, и ко разуме, колики се трошак за издавање ти ствари иште, које по себи врло малу публику имају, тај неће пропустити ове ствари набавити, да се не убије воља у младом композитору нашем, и да му се неукрате средства за даље важна предузећа. Предплата се још до половине маја може послати на г. Станковића у Беч, који затим у Русију одлази и онда ће дућанска скупља цена настати."²⁶ Нажалост, позната је чињеница да се Станковићева жеља, да отпутује у Русију и на извору упозна руску музику, никада није остварила.

²² Исто, 1861, 5.

²³ *Србски дневник*, 1862, 74.

²⁴ Исто, 79

²⁵ *Јавор*, 1862, I, бр. 7.

²⁶ Исто, 1862, бр. 12.

У позиву на претплату, за збирку духовних песама под називом *Православно црквено појање у србског народа*, 1862, Станковић износи своја схватања о музици из којих можемо закључити да је записивању, како духовних тако и световних, мелодија прилазио са пуно љубави, знања и опрезности, очекујући увек да и публика и критика могу имати разумевања, али и сумњичавости према вредности његовог дела. Стога се, са пуно поверења у слух народа, коме верује да ће га схватити, обраћа својим сународницима објашњавајући им веома једноставним речима свој уметнички credo. У том позиву на претплату Станковић каже и ово: „Мелодија је главно у музици. Али музика мора имати своју форму, мора бити за себе *цело*, јер само тако ће се моћи разабрати народне мисли, које се у њој казују; па тако и мелодија мора имати своју форму. И ја сам се потрудио, те сам мелодије црквених наших песама по музичким законима метнуо у четири гласа: сопран, алт, тенор и бас, те сам их тако удесио, како ће се у *хору* моћи појати. Али сам добро пазио, да се не огрешим о природност и јасноту народне мелодије. Јесам ли у овоме учинио, што сам хтео, пресудиће они, који се у овоме послу разумеју, и пресудиће најпоузданији судија - *осећање народно*. А ја желим да ми се само толико допусти да смем напоменути, да сам више пута на клавиру свирао мелодије ових песама и пред блаженоупокојеним патријархом нашим Јосифом, и пред другим високим духовним особама, свештенством и народом нашим, и увек сам био срећан, те ми посао нађе добра одзива у срцима њиховим.”²⁷

Према писању *Србског дневника*, до Корнелије Станковића, односно до записивања у ноте, „Карловачко пјеније” другачије се певало у Панчеву, Бечеју, Новом Саду или у ма којем другом месту. Међутим, појава службе св. Јована Златоустог, према записима које је Станковић обавио у Карловцима, значила је прекретницу у дотадашњем певању, па се у многим местима у Војводини све више певало према Корнелијевим нотним записима. Тако је и Петар Димић, учитељ из Чакова у Банату, за четири месеца научио своје ученике да певају ову службу. Да би свој труд могао показати својим суграђанима, учитељ Димић је био дужан да се обрати проти који би могао да одобри да се ова служба пева. Но, прота, не могући да сам донесе овакву одлуку, тражи дозволу од консисторије у Темишвару. У очекивању одговора из Темишвара учитељ Димић са својим ученицима пева службу како ју је записао Корнелије Станковић. Нажалост, консисторија у Темишвару није одобрила увођење овог начина певања у чаковачкој цркви, па је настала расправа између Темишвара и Чакова коју *Србски дневник* доноси тако што читалачкој публици даје „закључење темишварско” од речи до речи наглашавајући заплетеност стила и језика овог решења. У чланку, под називом *Закључење једне консисторије*, *Србски дневник* се пита из којих разлога темишварска консисторија не дозвољава да се у Чакову пева служба коју је Станковић записао у Карловцима када се и у Темишвару и Панчеву пева служба у ноте стављена. Писац написа вели: „Или ваљда темишварска консисторија нема за све обштине свога подругија једнаку меру, него је једнима мајка, а другима маћеха?”. Незадовољан одлуком темишварске консисторије, *Србски дневник* закључује да ће то тако бити „дакле нам се год једанпут не дозволи *обшти народни сабор на ком ћемо уредити по својој вољи своју цркву, школу и своје фондације*. Донде нам нема берићета и напретка.”²⁸

²⁷ *Србски дневник*, 1862, 166 (додатак).

²⁸ Исто, 1862, 97.

Болест која од ране младости прати Корнелија Станковића све више узима маха. Године 1863. лист *Јавор*, у броју који је изишао марта месеца, доноси вест да је у Бечу одржана Словенска беседа и изражава жаљење што на њој није био присутан Корнелије Станковић, јер се слабо осећа. Беседа је завршена његовом композицијом *Радо иде Србин у војнике*.²⁹

Позната је чињеница да је Станковић 1863. године дошао у Београд, да је постао хоровађа Београдског певачког друштва, да је ту имао лепих успеха, али и много планова, који се због погоршања његовог здравственог стања нису могли остварити. Опака болест га је присилила да напусти Београд и да потражи лека у словачкој бањи Рожњави.

Последњи концерт Корнелија Станковића био је у Панчеву, 22. фебруара 1864. године. У овом граду је тога дана одржана беседа коју је *Србско црквено певачко друштво* дало у корист *Србске народне позоришне дружине*. Хором панчевачког певачког друштва је дириговао Даворин Јенко уз суделовање Корнелија Станковића. Према писању *Србског дневника* на програму су биле две композиције Корнелија Станковића: „Девојка соколу зулум учинила”, за мушки збор, и „Сива магла”, за мешовити збор. Ову другу композицију хор је певао уз клавирску пратњу самога Станковића.³⁰

У пролеће 1864. Корнелије напушта Београд. Према писању *Србског дневника* 14. маја Станковић борави у Новом Саду. Ево шта о томе пише угледни новосадски лист: „Од неколико дана бави се у нашој вароши наш познати и општељубљени народни вештак Корнелије Станковић. Дошао је из Београда, и иде својој родбини у Будим а затим у Беч, да трећу књигу нашега црквеног појања на свет изда. Имали смо прилику једно вече слушати га како неке нове досад неиздане песме свира, те тако можемо рећи да ће „Црногорка”, онако као што је он са варијацијама на ноте ставио, свима Српкињама добродошла бити, које би хтеле приликом какве беседе своју вештину у свирању показати. Нека га прати наша љубав и искрена жеља да га што пре здрава и весела у нашој средини поздравимо.”³¹

Године 1864. у више места одржаване су беседе на којима су се певале и свирале композиције Корнелија Станковића. Маја месеца ове године Станковић је из Новог Сада отпутовао у Будим, о чему пише *Србски дневник* следеће: „...а сутрадан чувши да је пред вече приспео у Будим чувени и омиљени наш вештак госп. Корнелије Станковић, новим ловоровим венцем окићен; одоше сви да га песмом поздраве и 'добро дошао' да му рекну. Око полак дванаест пробудиле су га његове композиције 'Ја сам Србин' и 'Девојка се'. Но како им се лепо зафали вештак, како их награди кад рече: 'Станте браћо да вам ја свирком одговорим'. Те им одсвира на гласовиру из варијације 'Црногорка', 'Девојка се' и 'Коло'. Са највећим усхићењем слушали су долестојећи дивне ове мелодије често осећању свом израз давајући плескањем и громким 'живио', а кад доврши заори се из близу 30 грла сложено, 'Многаја лета', па онда са 'Напреј застава' одоше сви пут Пеште.”³²

Нажалост, стање Корнелијева здравља је, и поред лечења у словачкој бањи Рожњави, сваким даном све теже и Станковић умире у Будиму 17. априла 1865.

²⁹ *Јавор*, 1863, III, бр. 8.

³⁰ *Србски дневник*, 1864, 21.

³¹ Исто, 1864, 57.

³² Исто, 1864, 62.

године. Вест о смрти омиљеног уметника објављују листови *Напредак*, *Србобран* и *Даница*. Лист *Србобран* овако саопштава ову тужну вест: „На пољу лепих вештина, изгубисмо пре неколико дана најлепши цвет: Корнелија Станковића, гениални радин у струци музикалној, после дугог боловања преставио се о Ускрсу у Будиму.”³³ Новосадска *Даница* пише поводом Корнелијеве смрти: „... дође нам црни глас од Будима града, да нам нема више нашег Корнелија.”³⁴ У истом листу изишао је и некролог Корнелију Станковићу који је написао његов пријатељ Михаило Полит-Десанчић. Писан топло, са пуно туге за изгубљеним другом и сећања на заједнички проведене дане, заслужује да издвојимо неколико редака: „Бијох на самртној постељи бесмртнога Бранка, оросих недавно сузама гроб пријатеља од колевке, милог Андрејевића, па ево сад и *Корнелија* више нема. Који знаде, какво је то живовање у друговању, кад се симпатичне душе у првом жару младости састану, те једно коло начине, у којем свака мисао, свако осећање одјека нађе - тај може поњати бол, који се осећа, кад из тога кола кога нестане! ...О, често га гледах, како при гласовиру са неописаним одушевљењем народне песме удешава, како са slabим малаксалим гласом, пун осећања, црквене песме пева, те у ноте ставља. Често би његово бледо лице погледао, горећу му руку узео, те му рекао: Престани једном! Но свагда бих одговор добио: Морам, морам свршити, та нема наших народних песама и нашег црквеног појања ни у једнога народа! ...Кад је још пре две године оболио, те је ваљало да се свакако напора окане, још се он усиљавао, да бар неки део приправљенога материјала на свет изда. Злокобна смрт прекиде му његов толи родољубиви рад. Ако србски народ високоштује Вука, што је наше народно благо Европи показао, то има заиста узрока и заслуге Станковића ценити, јер је овај још и нежнију струју србскога осећања: мелодије србских песама и оно, где се најсветије чувство изражава, црквено пјеније, Европи на видик изнео.”³⁵

Станковићев дугогодишњи пријатељ Федор Демелић објављује 1865. у *Летопису Матице српске* биографију Корнелија Станковића у којој даје, дотада, најпотпуније податке о животу и раду рано преминулог уметника. Демелић, између осталог, каже и ово: „*Корнелије Станковић* бијаше сав-човек од музике, безазлене, благе нарави, коју никад не трзају страсти, кад им високе вале бура заокупи. У животу његову нема оних катастрофа, што из темеља потресају, и којима су последице мал’ не увек унутарња пропаст. Незгласице у животу његову несуншта друго, до лаки прелаз к савршенијој хармонији. Она демонска црта, којом се одликују у данашње доба ‘хероји’ од музике на западу, није никад узмутила чисто и бистро огледало душе његове. А и како ће? Та он пониче у народу, који је срчан и здрав, прездрав; у овом се још не рађају оне глупе одљуде, као што их најновији развитак вештине по западу на видик износи. И да је иначе било, нити би Станковић свој народ разумео, нити народ њега, и стварање његово рађало би мртве створове на свет. Од хасне је народу само онај вештак, који се од њега не отуђи, већ у њему темеља ухвати.”³⁶

После смрти Корнелија Станковића војвођанска штампа доноси доста написа у којима се говори о поменима који су одржавани у многим местима у Војво-

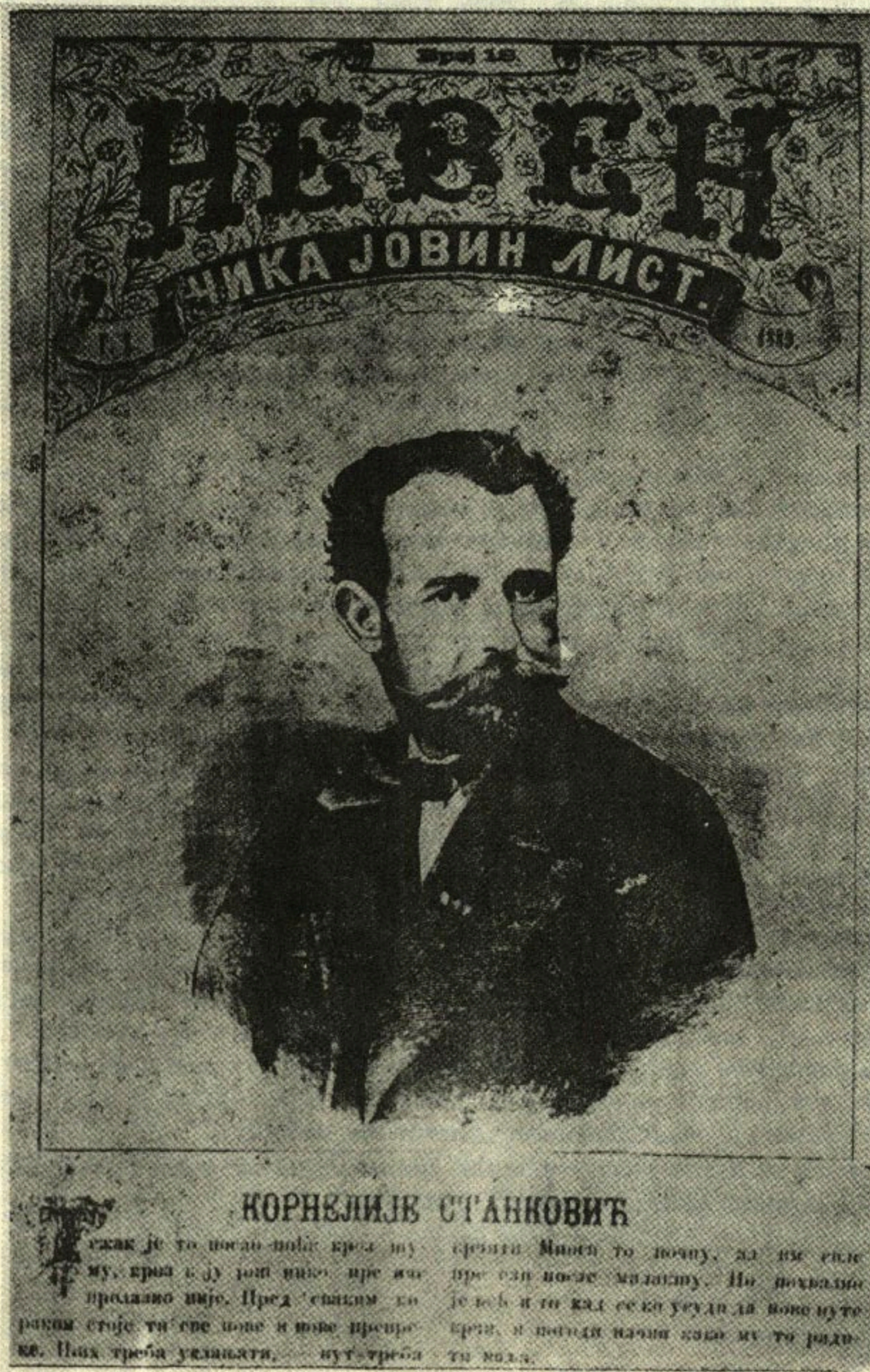
³³ *Србобран*, 1865, V, бр. 31.

³⁴ *Даница*, 1865, VI, бр. 10.

³⁵ Исто, 1865, бр. 11.

³⁶ *Летопис Матице српске*, 1865, књ. 110, стр. 190.

дини и Београду. На њима се о Станковићевом делу говорило са пијететом и поштовањем. Новосадски лист *Матица* доноси вест: „9. априла о.г. давала је певачка дружина београдска парастос у саборној цркви за покој душе заслужном сународнику нашем на пољу народне музике и певања покојном Корнелију Станковићу. ...Осим певачке дружине било је на парастосу доста и чиновника и грађана.“³⁷

КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ

Итак је то човек који кроз му-
зу, кроз и ју још више пре иако
пролазио није. Пред свацим ко
раком стоје ти све нове и нове пречи-
ке. Паш треба узмињати, нут треба

срвати. Мишћ то почну, да из ели
пре ози после малашу. Но похваљив
је то и то кад се ко усуди да ново нуте
крити, и постоји начин како му то ради-
ти год.

³⁷ *Матица*, 1865, I, бр. 24.

Тринаест година после Станковићеве смрти у листу *Јавор* изишао је, из пера Стеве В. Поповића, напис у коме између осталог каже и ово: „Кад наиђу мирни дани, где узмогнемо хладније промишљати о нашем културноме раду - не ваља заборавити, чему је отац наше народне музике тежио - него ваља поћи и даље путем који нам је он прокрчио.“³⁸

Двадесетпетогодишњица његове смрти била је повод да новосадски лист *Јавор* донесе два написа о Станковићу, један од Александра Сандића и други од непознатог аутора, са потписом О.³⁹

Године 1889. о Станковићу, у листу *Невен*, пише познати песник Јован Јовановић Змај. У своме чланку посвећеном Станковићу он, између осталог, каже и ово: „...Задао је себи задатак да црквено појање наше стави у хармоничне гласове, а да се тиме не оштети дух и оригиналност појања тог. У томе је послу много успео и далеко дошао. Претеча његов у томе послу био врсни Александар Морфидес Нисис, чијем ћемо се помену такођер у *Невену* одужити. Но Корнелије задао је себи још тежи задатак, да истражи праве чисте српске напеве (мелодије), да их очисти од примесе туђе, да их изнесе као чист бисер свету на видик, да задахне новим животом што је већ задремало, а оним Србима, којих се уво привикло туђим мелодијама, да омили и ту грану наше народне самосвојности. И ту је много успео, -ал' је још више морао оставити да допуне други, који за њим дођу и пођу.“⁴⁰

Године 1899. објављивао је Михаило Полит-Десанчић у новосадском листу *Браник* своја сећања на догађаје из своје младости и људе са којима се дружио или са њима долазио у додир. У написима под називом *Покојници* Полит-Десанчић говори о многим знаменитим личностима свога времена, па је и Корнелију Станковићу, своме другу из младих дана, посветио дужну пажњу и написао о њему неколико значајних редака који осветљавају лик Станковића као уметника и човека. Одабрали смо нека запажања Корнелијева друга Полита Десанчића која ће употпунити нашу слику о првом српском образованом музичару: „Корнелије је имао fino кућевно васпитање. Читава његова спољашњост, и у оделу и у понашању, чинила је утисак finoг човека.“ Полит-Десанчић се, затим, сећа како су често, Корнелије и он, свирали, један на гласовиру, а други на виолини, а затим наставља: „Станковић је био омиљена личност у друштву. Није се дао мољакати, као неки уметници, да свира, већ би од прве речи сео за гласовир и свирао. Особито је био омиљен гост у пок. рускога проте Рајевскога. У гостољубиву кућу пок. Рајевскога долазило је много Срба универзитетлија. Ту је било и омладине словачке, чешке, словеначке.“ Полит даље говори да се у кући проте Рајевског често играло и певало „све до после поноћи“. На оваквим поселима је Корнелије често свирао на клавиру употпуњујући ведром атмосфером каква је владала у протином дому. Десанчић се затим сећа оних дана када је проту Рајевског задесила породична несрећа. Ана, његова кћерка, умрла је у 18. години живота. Станковић је, вели Десанчић, „плакао као мало дете.“⁴¹

Чланак др Косте Милутиновића, *Полит-Десанчић и Корнелије Станковић*, објављује *Летопис Матице српске* 1933. године.⁴²

³⁸ *Јавор*, 1878, V, бр. 14.

³⁹ Исто, 1890, 49.

⁴⁰ *Невен*, 1889, I, бр. 10, стр.18

⁴¹ *Браник*, 1899, XV, бр. 57.

⁴² *Летопис Матице српске*, 1933, књ. 338, стр. 251-252.

Пренос костију Корнелија Станковића из Будима у Београд забележили су новосадски листови *Дан* и *Глас Матице српске*. Аутор чланка, у *Гласу*, Димитрије Перлић, пише између осталог и ово: „ Оно што је он оставио нараштајима, који долазе, не беху ни ирмоси, ни кадрили, ни тропари; већ култ који је имао за српску националну музичку културу. Тај аманет су прихватили Мокрањац и Маринковић, следбеници Станковићеви.”⁴³

Дело Корнелија Станковића, неиспитано довољно, остаће и даље предмет проучавања знатножељних истраживача. Војвођанска журналистика, богата драгоценим подацима из наше музичке прошлости, остаће радозналим историчарима музике као неисцрпно врело за нова сазнања о српској музици, српским музичарима и њиховим делима.

1985.

⁴³ *Глас Матице српске*, 1940, VII, бр. 109, стр. 55–56.

НОВОСАДСКИ ДАНИ МИЛОЈА МИЛОЈЕВИЋА

Пресудан утицај на развој музичке мисли Милоја Милојевића свакако су имале године које је Милојевић провео у Новом Саду, где се у времену од 1898. до 1904. школовао у Српској великој гимназији. Лепо музичко образовање, а још више љубав према музици, примиле су многе генерације ученика које су имале срећу да стичу знање на овој гимназији. Овome су допринели одлични професори ове гимназије, ентузијастички и заљубљеници музике Јован Грчић, Тихомир Остојић и Исидор Бајић.

У Српској великој гимназији у Новом Саду, поред редовних предмета, неговала се како духовна тако и световна музика. Први хоровађа гимназијског ђачког хора био је Тихомир Остојић, ученик ове гимназије и потоњи професор музике многим генерацијама. Он је 1883. године дириговао ђачким хором, изводећи литургију коју је, према старом карловачком појању, сам хармонизовао. Тихомир Остојић био је тада ученик VII разреда ове гимназије.

Посебно место у развоју музичке културе, не само код ученика ове школе већ и шире, имале су беседе, које су се сваке године на дан Св. Саве одржавале у овој гимназији. Њих су се својим ученицима, уз одабран програм, брижљиво припремали професори ове гимназије Александар В. Поповић, Јован Грчић, Тихомир Остојић и Исидор Бајић.

О овим свечаностима забележено је у *Споменици* о стогодишњици ове гимназије и ово: „Од својих 30-35 година негује се појање, певање и музика на овој гимназији врло лепо, дају се годишње о св. Сави врло лепе беседе, школски концерти и друге забаве и са поносом може се рећи, да су ученици наши разнели песму и свирку српску народну по свим крајевима у којима Срби живе. Многи ученици њени кушали су се са лепим успехом и у компоновању, а много их има, који као хоровађе делају у разним општинама српским. Многи давнашњи ученици сећају се са уживањем лепога појања и певања на овој гимназији и кад су у каквом пријатељском весељу најбоље се веселе, кад певају српске народне и црквене песме, које су овде научили”.¹

Прва гимназијска беседа одржана је 1874. године. Приход од ових свечаности намењен је потпомагању добрих и сиромашних ученика ове гимназије. Године 1898. сав приход од беседе приложен је за зидање гимназије, а 1910. половина прихода издана је „на прославу 100-годишњице гимназијске”. У *Споменици* је

¹ *Споменица о стогодишњици Српске православне велике гимназије у Новом Саду*, Нови Сад, 1910, стр. 26.

забележено и то да су од новца прикупљеног од беседа купљена „два клавира, један хармонијум и неколико потребних инштрумената за свирање”.²

Гимназијске беседе одржаване су од 1874. до 1877. и од 1879. до 1881. у бившој дворани Српској народног позоришта. Године 1878. и од 1882. до 1894. одржаване су у дворани код „Јелисавете”. Од 1895. до 1906. први део беседе одржаван је у позоришту Лазе Дунђерског, а други део у просторијама код „Јелисавете”. Од 1907. године гимназијске беседе су приређивали ученици ове гимназије у дворани Мајеровог "Grand Hotela".

Из извештаја, који је штампан у *Споменици* о стогодишњици гимназије, сазнајемо и ово: „Гимназијске беседе приказивали су обично сами ученици гимназијски, но на првим беседама суделовале су уз гимназисте свирком у гласовир и певањем и госпођице из отмених породица. Честите Српкиње, које су са своје стране припомогле успеху гимназијских беседа, биле су госпођице: Милева Исаковићева (1877), Софија Дерина (1875), Марија Шилићева (1875), Даница Милковићева (1877), Олга Дунђерскова (1878), Ленка Манојловићева (1884), Олга Јефремовићева (1885) и Милева Костићева (1886)”.³

Најзанимљивије је, свакако, то што су ове беседе биле праве музичке свечаности на којима је изведен велики број композиција како домаћих тако и страних композитора. На програмима ових беседа био је велики број соло-песама, затим арија из појединих опера, а у мешовитом гимназијском хору изведено је око 150 разних композиција. Певало се у дуету, терцету и квартету, свирао је тамбурашки збор, гимназијски оркестар и уопште музицирало се тако да бисмо Новосадску гимназију могли назвати малим конзерваторијумом. Беседе су се, како је говорио Јован Грчић, „дигле до институције, до установе”.

У времену од 1874. до 1927. године изведено је преко пет стотина разних композиција. Од страних композитора била су извођена дела Рахмањинова, Моцарта, Шопена, Чајковског, Шуберта, Грига и др. Од домаћих аутора ученици Новосадске гимназије изводили су дела: Стевана Мокрањца, Кухача, Биничког, Лисинског, Исидора Бајића, Петра Коњовића, Милоја Милојевића и других композитора.

Беседе су, како је писао Васа Пушибрк, дугогодишњи директор ове гимназије, и морално утицале на новосадску омладину, „јер се она због беседе више вежба и у певању и у музици, вежба се у игрању, дотерује се у ношњи, у пристојнијем понашању, у финијем укусу, једном речи прибавља себи врлине, које се од сваког изображеног човека траже”.⁴

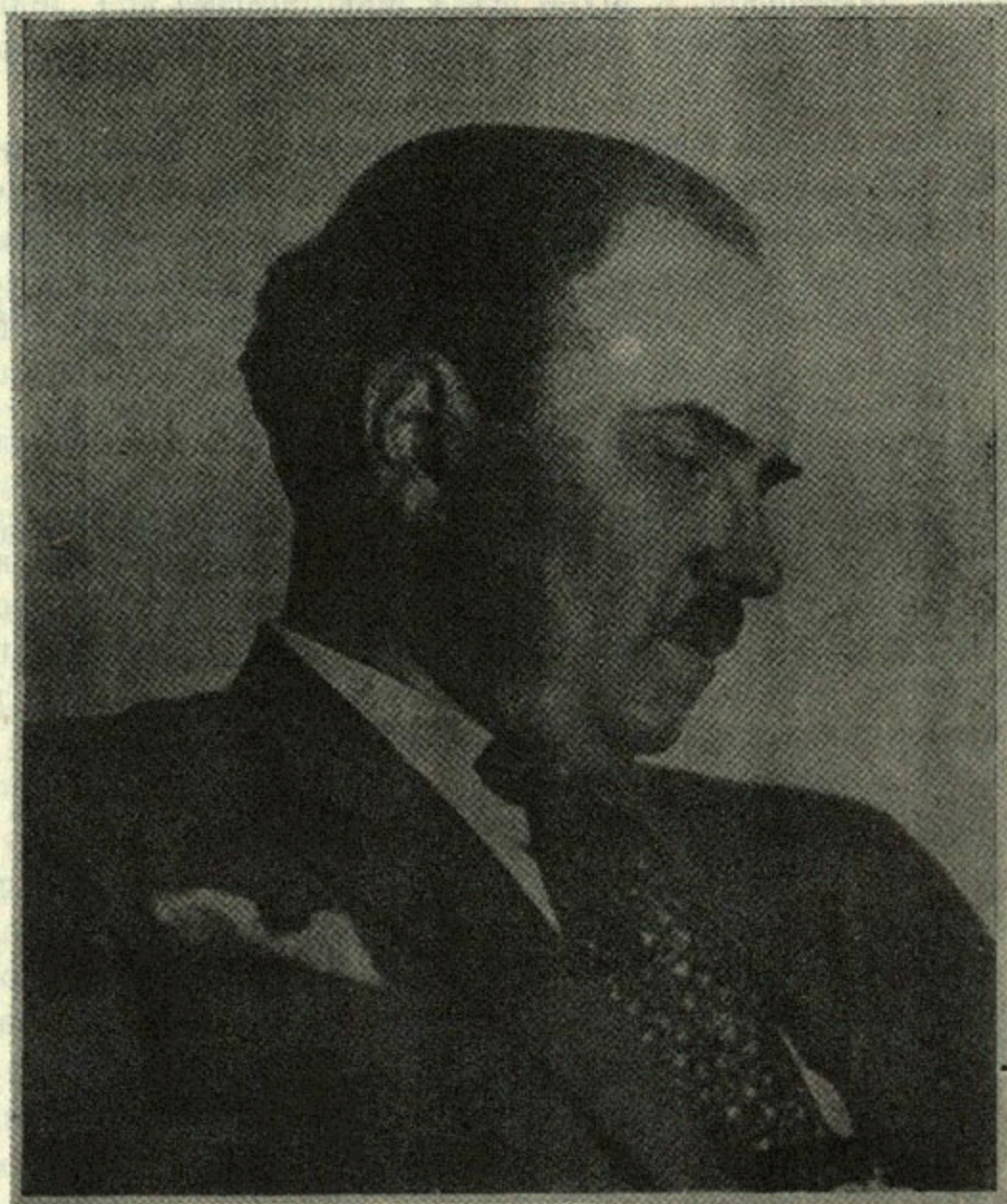
Таква атмосфера владала је у Српској великој гимназији у Новом Саду када је четрнаестогодишњи Милоје Милојевић, са својом мајком, два брата и млађом сестром дошао у Нови Сад да настави школовање започето у Београду, а прекинуто изненадном смрћу Милојева оца. Мајка Милоја Милојевића, Ангелина рођена Матић, била је први учитељ клавира својој деци. У својој монографији о Милоју Милојевићу Петар Коњовић је записао: „...Све док је снага допуштала, и у старости својој, мајка Милојева остала је верна свом клавиру, могла је да свира лакшу класичну музику, клавирске изводе старијих опера, а поред тога свирала је стално и техничке вежбе”.⁵

² Исто, стр. 112.

³ Исто, стр. 113.

⁴ Исто, стр. 132.

Школске 1898/1899. године Милојевић је пошао у трећи разред Српске велике гимназије у Новом Саду. Према извештајима ове гимназије види се да је у првим годинама школовања на овој гимназији Милојевић имао много боље оцене него у седмом и осмом разреду, јер му је музика, којој је сваким даном посвећивао све више времена постала не само љубав већ и потреба без које више није могао.

Милоје Милојевић

Занимљиве податке о овим данима Милоја Милојевића оставио је његов школски друг Владислав Костић, који се и сам бавио музиком. Костић је о данима проведеним у кући Милојевићевих у Новом Саду записао: „Што је Милојева мајка улијевала како својој деци, тако и нама другима, било је интересовање и љубав према музици. Пошто је и сама добро свирала гласовир, окупљала нас је и свирала нам. Милоје, који је донио из Београда доста знања из виолине, свирао је уз пратњу мајке”.⁶ Костић се сећа да је млади Милојевић све више напредовао у свирању, па је од своје мајке преузимао улогу пратиоца.

С друге стране, на Милојевића утичу одлични професори Новосадске гимназије о којима ће најлепше речи похвале изрећи сам Милојевић на прослави поводом педесете беседе одржане у Новом Саду, 1927. године.

⁵ Петар Коњовић: *Милоје Милојевић*, Београд, 1954, стр. 9.

⁶ Исто, стр. 24.

После две године боравка у Новом Саду, као ученик петог разреда Новосадске гимназије, Милојевић учествује као извођач на свечаностима Беседе. Тако у извештају за школску 1900/1901. годину стоји: „Српска свита, за оркестар, хармонијум, гласовир и мешовит лик сложио Исидор Бајић, приказује гимназијски свирачки збор, осмошколац Арон Пешић, петошколац Милоје Милојевић и гимназиски мешовити лик”.⁷

И у школској 1901/1902. години, као ученик шестог разреда ове гимназије, Милојевић учествује у програму ових свечаности. У извештају за ову годину стоји: „Др. Ј. Пачу: *Српска рапсодија*, за два гласовира свирају: седмошколци Александар Кречаревић, Феодор Јовичић и шестошколац Милоје Милојевић”.⁸ На овом програму Милојевић се појавио и као пратилац свога друга Владислава Костића који је певао две арије. Извештај и то бележи: „С. Бинички: а) *Мој венчићу од урока*, арија из *Љиљан и Оморика* од Бр. Нушића; б) *Зејнаби I* *Да су мени очи твоје* пева шестошколац Владислав Костић, на гласовиру прати га шестошколац Милоје Милојевић”.⁹

У седмом разреду гимназије Милојевић није учествовао у извођењу програма Беседе. Међутим, у последњој години свога школовања на Новосадској гимназији Милојевић је доживео велико задовољство. На школским свечаностима изведена је његова композиција *Рибарева смрт*. О томе је у извештају за 1903/1904. годину забележено следеће: „М. Милојевић: *Рибарева смрт*, балада за два гласовира, свирају: М. Милојевић, ученик VIII разреда и Виктор Розенцвајг, ученик VII разреда”.¹⁰

Колико је Милојевићев професор Исидор Бајић ценио младог композитора, свога ученика, види се и по томе што су Милојевићеве композиције извођене на гимназијским беседама и онда када Милојевић није више био ђак ове школе. Тако смо из извештаја за 1905/1906. годину сазнали да је његову композицију *Дођи, дођи* певао гимназијски мешовити збор, а 1912/1913. школске године на програму Беседе су Милојевићеве композиције *Звезда* и *Лептир и ружа*, које је извео гимназијски хор.

Понесен учењем свога учитеља Исидора Бајића и атмосфером која је владала међу његовим друговима, који су и сами, иако мање талентовани, са љубављу учествовали у припремању и извођењу програма за беседе, Милојевић неуморно вежба, компонује, те је кућа Милојевићевих „била пуна музике”. Милојева мајка пише о атмосфери која је владала у њиховој кући следеће: „... свирају, свађају се, компонују, један дармар по кући. ...Милоје ми просто проби главу лупом у клавир по цео дан. Полуде дете па то ти је”.¹¹

Школујући се у Новом Саду, Милојевић је имао прилике да посећује представе у Српском народном позоришту, које је, како је говорио Коњовић, „снажно допуњавало рад на музици у гимназији”. У својој студији о Милојевићу Коњовић је о томе писао: „Тако је за време свог ђаковања Милоје могао да чује, сем многих

⁷ Извештај о Српској великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1900-1901, Нови Сад, 1901, стр. 123.

⁸ Извештај о Српској православној великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1901-1902, Нови Сад 1902, стр. 67.

⁹ Исто, стр. 67.

¹⁰ Извештај о Српској православној великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1903/1904, Нови Сад, 1904, стр. 85.

¹¹ Петар Коњовић: *Милоје Милојевић*, Београд, 1954, стр. 22.

„комада с певањем” и лакших музичких дела чак и Веберову оперу *Стрелац вилењак (Der Freischütz)*”.¹²

Када се, у часовима одмора, са својим друговима шетао градским парком у Новом Саду, Милојевић је слушао музицирање 70-ог петроварадинског пука у чијем оркестру у то време као концертмајстор свира Чех Јован Ружичка, касније дугогодишњи учитељ виолине у Музичкој школи у Београду.

Шест година проведених у Новосадској гимназији, где се неговала музика тако да је Милојевић и сам говорио „то је било читаво царство музике”, оставиле су неизбрисив траг у Милојевићевој души. Нарочито снажан утисак оставио је на њега професор Исидор Бајић за кога је имао лепе речи не само као о своме професору већ и несебичном човеку који се истински радовао успеху својих ђака. Десетогодишњица смрти Исидора Бајића била је прилика да Милојевић о своме професору напише ове редове у *Летопису Матице српске*: „Исидор Бајић није био само композитор који је обрађивао све музичке облике, од мале, срдачне песмице „на народну” до опере, него је био и организатор музичког живота у Војводини и иницијатор стварања у нас. Несебичан, незавидљив, ентузијаста, идеалист, Бајић је знао добро да је дужност свију бољих чланова друштва - а он је то несумњиво био - да свим силама раде за добро народа, што значи за културни прогрес народа. Стога је предано васпитавао омладину у школи, одушевљавао је за музику, и младе таленте је прихватао, и, ја говорим из личног искуства, упућивао је саветом и делом. Не једанпут само после часова певања или свирања, остајао је Бајић са нама и упућивао нас је у технику музичке уметности, и не једанпут само водио нас је дома, да у интимној повучености са нама проведе неколико часова у додиру са музиком великана. И онда је седао за клавир, и свирао је, и анализирао је дела великих музичких мајстора, уводећи нас у једно неслућено царство. А ми смо слушали и ми смо га волели. И треба узети програме ђачких концерата новосадске гимназије. У њима ће се наћи по неко име потоњих наших композитора који су имали срећу да имају уз себе Исидора Бајића који није за себе отимао ништа, него је уз себе стављао и оне који су се тек будили, уздижући их тако ка себи, у висине”.¹³

Милојевић сматра да је највеће Бајићево дело његова Музичка библиотека, коју је дуго времена издавао, не само стога што је у њој штампао и своје композиције, већ и због тога што је у њу унео и композиције младих и најмлађих свога времена. Милојевић наставља: „И опростите ми за једну нескромност, прву штампану ноту својих композиција видео сам благодаревши Исидору Бајићу”. Бајић је 1908. године у својој Музичкој библиотеци штампао Милојевићеву композицију за мешовити збор *Дођи, дођи*, као и две песме Милоја Милојевића *Јапан* и *Под старим гробним плочама*.

Дани које је Милојевић провео у Новом Саду били су од великог значаја за његов даљи уметнички развој. Поред учења редовних предмета Милојевић је велики део времена посвећивао раду на музици, што ће, свакако, имати пресудан значај за његово опредељење да цео свој живот посвети музици. У Новом Саду Милојевић је доживео прво извођење својих младачких композиција и прво штампање својих дела. То за једног уметника није ни мало ни безначајно.

1983.

¹² Исто, стр. 23

¹³ *Летопис Матице српске*, 1925, књ. 306, стр. 123-129.

В

Вакант, барон	82
Варкоњи, Иштван	46
Васиљевић, Василије	22
Вебер, Карл Марија	106
Велика Кикинда в. Кикинда	
Венеција	9, 11, 20, 21
Веселиновић, Јанко	62, 77
Видаковић, Милован	11, 22, 25
Виена в. Беч	
Вије	70
Викова-Куњетицка, Божена	69
Вилмерс, композитор	89, 91
Возаревић, Глигорије	13
Војводина	17, 18, 19, 21, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 36, 37, 39, 43, 48, 68, 74, 77, 78, 79, 86, 87, 95, 96, 98
Враз, Станко	25
Врањево	84, 85
Врбас	47
Врдник	42, 47
Вршац	19, 32, 37, 91
Вујановски, Стефан	21
Вујић, Н.	52
Вуковић, Сава	22
Вуловић, Светислав	61
Вучковић, Војислав	79
Вучковић, Марко	69

Г

Гавански, Новак	47
Гакић, Ђура	52
Гершић, Гига	62
Гертнер, професор музике	71
Гете, Јохан Волфганг	91
Глишић, Шпиро	17
Гогољ, Николај Васиљевич	37
Грац	54
Григ, Едвард	103
Грол, Милан	75
Грујић, Ђорђе	63
Грујић, Јован Јота	31
Грујић, Никанор	37
Грујић, Радослав	37
Грус, Херман	70
Грчић, Јован	29, 31, 32, 102, 103
Грчић, Милан	58, 75, 76

Д

Давидовић, Димитрије	9, 10, 11, 13, 22, 25
Далмација	37
Даничић, Ђура	12, 14, 26, 42
Дачић, Живојин	16
Деметровић, Јован	24
Демелић, Федор	98
Дера, Софија	103
Димић, Петар	96
Добриновић, Пера	77
Добровић, Петар	69
Добровојевић, Анатолиј	82
Драгутиновић, Бранко	78
Дујановић, Светозар	52, 54
Дунђерски, Лаза	103
Дунђерски, Олга	103
Дучић, Јован	63, 68

Ђ

Ђаковић, Исаија	20
Ђермаков, Душан	15
Ђорђевић, Јован	27, 35, 41
Ђурић-Клајн, Стана	79, 80
Ђуричковић, Дејан	34, 36
Ђурковић, Евгениј	83

Е

Европа	18, 81, 93, 98
Егер в. Јегра	
Eisenmann	9
Ердујхељи, Мелхиор	16

Ж

Живаљевић, Данило	15, 16, 31
Живановић, Јеремија	59, 60, 61, 62, 76

З

Загреб	12, 13, 16, 33, 54, 65, 66, 67, 70, 71, 78, 93
Задар	12, 17
Земун	12, 26, 30, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 69, 74, 75, 76, 77, 90
Зорко, Јован	71
Зрењанин в. Бечкерек	

И

Иванић, Душан	61
Ивановић, Ђорђе	54
Ивачковић, Илија	37, 38
Игић, Никола	51
Игњатовић, Јаков	31
Иконић, Станимир	53
Икрашев, Паја	47
Илија, члан <i>Слоге</i>	52
Илић, Војислав Ј.	62, 63, 76
Илић, Драгутин Ј.	61
Илић, Јован	42
Инђија	53, 64
Исаиловић, Димитрије	25
Исаковић, Милева	103
Италија	27, 70

Ј

Јакшић, Ђура	49, 59, 60, 61, 62, 65, 69, 76
Јакшић, Милета	36, 37, 38, 53
Јакшић Милутин	31, 50, 52, 53, 54
Јанковић, Емануел	20, 21, 22, 25
Јанковић, Катарина	25, 26
Јанковић, Павле	16, 25
Јанковић, Теодор	48
Јегра	51
Јенко, Даворин	97
Јерковић, Јован	49
Јефремовић, Олга	103
Јиречек, Јосиф	12
Јовановић, браћа	63, 65
Јовановић, Димитрије	14, 25, 83
Јовановић, Ђока	49
Јовановић, Ђорђе	33
Јовановић, Еуген	82
Јовановић, Јован Змај	18, 29, 30, 33, 35, 37, 40, 41, 42, 53, 100
Јовановић, Јован П.	35, 54, 55
Јовановић, Љубомир	62
Јовановић, Милан Браца	70
Јовановић, Петар	16, 25
Јовичић, Феодор	105
Јовкић, Прока в. Нестор Жучни	
Јорговић, Коста	46-49
Јоцић, Јелка	71

К

Калај, Бењамин	32
Калуђерчић, Стево	32
Каравелов, Љубен	28, 30

Карамата, Коста	64
Караџић, Вук Стефановић	10, 13, 22, 26, 87, 94, 98
Карловци в. Сремски Карловци	
Каћански, Марко	38
Каулици, Константин	23
Кашанин, Милан	36, 66, 67, 68, 69, 80
Кашиковић, Никола Т.	32, 34, 35-37
Кежмарк	42
Кенгелац, Емилијан	91
Кикинда	19, 28, 35
Кириловић, Димитрије	67
Кишинев	84
Клаић, Јован	83
Кљаковић	69
Ковачек, Божидар	28, 29
Ковијанић, Ристо	42, 43
Козловски, виолиниста	92, 93
Козобарић, Никола	54
Колар, Јан	93
Колар, Људмила	93
Коњовић, Петар	37, 38, 58-65, 66-72, 73-80, 103
Копитар, Јернеј	87
Корошец, Мира	69
Костић, Владислав	104, 105
Костић, Лаза	37, 93, 94
Костић, Милан	30
Костић, Милева	103
Костић, Петар	51
Кочић, Петар	36
Кошутић, Радивој в. Кошутић, Радован	
Кошутић, Радован	54
Кранчевић, Владимир	95
Красић, Владимир	15
Крестић, Василије	31, 48
Кречаревић, Марко	15, 105
Крешић, Мијо	13
Кретић, Васа Љубисав	35
Кузмановић, Стева	52, 54
Кујунџић, Милан Абердар	29
Кула	47
Куљанчић, Ђорђе	82
Курцбек, Јосиф	20-21
Кустудић, Владимир	69
Кухач, Фрањо	103

Л

Лазаревић, Бранко	38
Лазаревић, Лаза К.	62, 65, 76, 77
Лазаревић, Полексија	62
Лајпциг	20
Лакомб, композитор	90

Лалошевић, Јован	67
Левоча	42
Ленски в. Јакшић, Милета	
Лесковац, Младен	79
Либкнехт, Виљем	49
Лисински, Ватрослав	70-71, 103
Лист, Франц	90, 91
Лукић, Велимир	54, 57
Лукић, Мита	54, 55

Љ

Љубљана	84
---------	----

М

Магарашевић, Георгије	9, 10, 22, 25
Мађарска	24
Мажуранић, Иван	94, 95
Маербер, композитор	90
Мајер, новосадски хотелијер	103
Мајсторовић, Сима	52, 54
Максимовић, Јован,	32, 35, 37, 38, 52, 53, 62
Малетин, Марко	24
Малушев, Душан	37
Мандић, Теодор	83
Манојловић, композитор	69, 70
Манојловић, Ленка	103
Манојловић, Никола Рајко	50, 52, 53, 57
Марго, Јулијан	82
Марин, Чедомил	54
Маринковић, Јосиф	84, 85, 101
Маркидес Пуљо	15, 18
Маркидес Пуљо, Георгије	20, 21
Маркидес Пуљо, Публије	20, 21
Марковић, Алекса	54
Марковић, Ђорђе Кодер	44
Марковић, Лаза	67, 75, 76
Марковић, Пера	43
Марковић, Радослав	32, 33, 34, 52, 53, 54, 64
Марковић, Светозар	28, 30
Мартиновић, Иван	35, 64
Матејић, Тома	83
Матковић, Бела	77
Мачвански, Павле	41
Медаковић, Данило	18, 26, 27, 43, 86
Медаковић, Милорад	26, 86
Мезефи, Вилмош	46, 47
Месарош, Шандор	31, 46
Мехала	48
Мештровић, Иван	69
Мијатовић, Ђока	30
Мијатовић, Мијат	71

Мијачевић, Коста	57
Микић, Олга	49
Миклошић, Фрањо	95
Милетић, Светозар	18, 27, 28, 31, 40, 42, 53
Милетић, Славко	52
Милинчевић, Васо	27
Милисавац, Живан	25, 79
Милитар, Трива	18-19
Милић, Рафаил	54, 55
Милковић, Даница	103
Милованов, Стеван	33, 35
Миловук, Јосиф	24
Миловук, Милан	82
Милојевић, Ангелина	103-105
Милојевић, Милоје	61, 69, 70, 76, 101-106
Милошевић, Предраг	80
Милутиновић, Коста Н.	30, 100
Милутиновић, Марија Пунктаторка	44
Милутиновић, Сима Сарајлија	11, 25
Минхен	48, 49
Мирецки, Франчишек	87
Мирнић, Јосип	48
Митриновић, Димитрије	36
Митровић, Александар Љ.	17
Михаиловић, Георгије	7, 10
Михаиловић, Људмила	18
Михајловић, Никола	48
Модра	42
Мојић, Драгутин	54
Мокрањац, Јован	71
Мокрањац, Стеван	79, 101, 103
Мопасан, Ги де	62
Морфидис Нисис, Александар	83, 84, 100
Москва	20
Мосусова, Надежда	78, 80
Моцарт, Волфганг Амадеус	83, 103
Мошорин	33, 53
Мушицки, Бранко	15
Мушицки, Лукијан	7 - 9, 13, 22, 26

Н

Наполеон, Бонапарте	9
Недељковић, Велимир	52
Недељковић, Милан	35, 54
Ненадовић, Љубомир	25
Нестор Жучни	37
Нешковић, Мита	30
Нештин	33
Никашиновић, Божидар	32
Николајевић, Ђорђе	14
Николић, Илија	59
Николић, Кипријан	44

Нинковић, Петар	41
Новаковић, Бошко	36
Новаковић, Стефан	9, 10, 13, 15, 18, 21, 22
Новаковић, Стојан	13-15, 16
Нови Бечеј	84
Нови Сад	9, 12, 13, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 78, 79, 83, 86, 89, 95, 96, 97, 102, 103, 104, 105, 106
Новић, Јоксим Оточанин	26
Норвешка	91
Нушић, Бранислав	74, 75, 76, 105

О

О.	100
Обрадовић, Доситеј	21, 78
Обрадовић, Тома	54
Обреновић, Милош	9, 18, 44
Обреновић, Михаило	87
Ожеговић, Метел	93, 94
Орфелин, Захарије Стефановић	11, 12, 19, 20, 22
Осијек	78
Остојић, Тихомир	31, 32, 37, 38, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 62, 63, 64, 65, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 102
Остојићево, в. Семиклуш	
Ofen в. Будим	

П

Павловић, Висарион	22
Павловић, Стеван	31
Павловић, Теодор	11, 12, 24, 82, 84
Панек, Милева	69
Панчево	19, 30, 35, 63, 64, 65, 83, 84, 90, 95, 96, 97
Париз	69, 71
Пачић, Јован	12
Пачу, Јован	105
Пачу, Лаза	30
Пеичић, Константин	24
Пелагић, Васа	28, 30
Перлић, Димитрије	101
Перовић, Радослав	46, 47, 48
Петковић, Владислав Дис	36
Петровић, Бошко	35
Петровић, Вељко	36, 37, 38, 62-63, 67, 77, 79
Петровић, Д.	12
Петровић, Даница	81, 84

Петровић, Мита	35
Петровић, Никола	27
Петровић, Петар	82
Петровић, Сава	74
Петронијевић, Бранислав	77
Пешић, Арон	105
Пешта	9, 11, 12, 14, 15, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 30, 54, 81, 82, 83, 84, 85, 97
Пијуковић, Аугустин	41
Писаревић, Д.	54
Пожун в. Братислава	
Полит-Десанчић, Михаило	31, 98, 100
Попов, Душан	67, 68
Поповић, Александар В.	102
Поповић, Атанасије	89
Поповић, Богдан	27
Поповић, Влада	79, 80
Поповић, Ђорђе Даничар	13, 28, 42
Поповић, Иван М.	35
Поповић, Јефта	22
Поповић, Јован	79
Поповић, Јован Стерија	25, 74
Поповић, Милош	26
Поповић, Стеван В.	43, 100
Посниковић, Драгутин	15
Праг	12, 21, 54, 58, 74
Прерадовић, Петар	95
Прешић, Богољуб	68, 71, 72
Прешов	42, 43
Путник, Јован	48
Пушибрк, Васа	103

Р

Радичевић, Бранко	26, 98
Радивојевић, Љубомир	35
Радивојевић, Павле	83, 84
Радивојевић-Вачић, Јован	54, 57
Радић, Ђорђе	42
Радојчевић, Павле	54
Радојчић, Никола	67
Радужков, Мита	46
Разуменић, Светозар	54
Рајачић, Јосиф	87, 96
Рајевски, Ана Михаиловна	100
Рајевски, Михаил Фјодорович	87, 93, 94, 100
Рајић, Јован	22
Рајић, Петар	24
Рајичић, Станојло	80
Рајковић, Ђорђе	9, 15, 20, 30, 40, 42
Раковац, Драгутин	25
Рахмањиново, Сергеј	103
Рес, професор музике	71

Риђички, Павле	87, 93
Римник	20
Рожњава	97
Розмировић, Андрија	24
Розензвајг, Виктор	105
Rötz	9
Ружић, Димитрије	77
Ружичка, Јован	71, 106
Рума	27, 42, 44, 45
Русија	83, 84, 95

С

С.М.	84
Савић, Аница	37, 68
Савић, Милан	35, 37, 73
Савић-Ребац, Аница в. Савић, Аница	
Сајтер, професор музике	89
Сакс, Емил	74
Сандић, Александар	35, 100
Сарајево	13, 32, 33, 34
Свети Јован	49
Свети Сава	82, 102
Секешфехервар в. Стони Београд	
Секулић, Исидора	36, 38, 79
Семиклуш	52
Сехтер, Симон	92, 94, 95
Сенћанин в. Сремац, Стеван	
Сибелијус, Јан	79
Симеоновић, Еутимиј	82
Скерлић, Јован	16-17, 20, 22, 24, 26, 28, 29, 40, 41, 51, 61, 63
Славонија	21
Сливачки, Ђорђе	46
Словачка	42
Сомбор	32, 35, 65, 71, 73, 74, 77, 90, 91
Сплит	78
Србија	17, 18, 24, 25, 27, 29, 37, 42, 59, 71
Србобран	46
Срем	21, 42, 45, 51, 87
Сремац, Стеван	36
Сремска Митровица	91
Сремски Карловци	7, 12, 21, 26, 32, 33, 35, 43, 52, 53, 54, 55, 56, 81, 83, 86, 88, 89, 92, 96
Српски Крстур	64
Стајић Васа	21, 31, 37, 38, 40, 41, 52, 53, 64, 67, 68, 77, 78, 79, 80
Стаматовић, Павле	12, 25
Станиславски, Константин Сергејевич	79
Стони Београд	77
Станковић, Георгије	24
Станковић, Корнелије	71, 81, 86-101

Станковић, Стефан	81
Станојевић, Лаза	37
Станојевић, Станоје	58, 62, 75, 76
Стефановић, Павле	16
Стефановић, Петар	21
Стефановић, Светислав	36, 37, 38
Стојадиновић, Василије	42
Стојадиновић, Милица Српкиња	42
Стојадиновић, Светозар	30, 40-45
Стојановић, Петар	26, 71
Стојковић, Сава	52, 54
Строци, Маја	72
Суботић, Јован	11, 12, 24
Суботић, Каменко	67, 68
Суботић, Савка	35
Суботица	18, 47, 94

Т

Т.М.	83
Тартини, Ђузепе	71
Текелија, Сава	81-83
Темишвар	21, 26, 48, 86, 96
Теодоровић, Стеф. в. Тодоровић, Стеван	
Теодосије, Димитрије	20
Тирол, Димитрије	13, 25
Ткалац, Имбро Игњатовић	95
Ткалчић, Јуро	69
Тодоровић, Стеван	87, 89, 90, 91
Томандл, Миховил	84
Топаловић, Мита	76, 77
Тошић, Алекса	52, 54
Трифковић, Ђура	67
Трст	22
Трумић, Константин	30, 40
Турија	49
Турински, Војислав	70

Ђ

Ђипико, Иво	68
Ђирилов, Јован	80
Ђоровић, Владимир	37
Ђоровић, Светозар	36, 68

У

Угарска	22, 25, 31, 37, 42, 46, 47, 48, 58, 81
---------	--

Ф

Фердинанд, цар	85
Филиповић, Иван	15

Форстен, професор музике	71
Француска	27
Фрањево в. Врањево	
Фрушић, Димитрије	11, 13, 17, 22
Фукс, Игњат	13, 42, 43
Фукс, Игнац в. Фукс, Игњат	

X

Хајди, Јозеф	71
Хаушка, Матија	82
Хацић, Антоније	13, 28, 29, 35, 37
Хацић, Јован	24, 26
Hatze, композитор	69
Хендл, Георг Фридрих	83
Херман, Коста	15
Хетиш, професор музике	71
Хрватска	37, 51, 92, 93
Христић, Јован	70

Ц

Ц-дур в. Коњевић, Петар	
Цвејанов, Сава	57
Црна Гора	17, 37
Црњански, Милош	38

Ч

Чавић, К. Ђ.	58
Чајковски, Петар Ильич	103
Чаково	96
Чакра, Емил	12

Чапловић, Јован	9
Черевих	51
Чехак, Калман	48
Чехов, Антон Павлович	62
Чика, члан <i>Слоге</i>	52
Чурчић, Лазар	9, 21

Џ

Џонић, Урош	16, 17
-------------	--------

Ш

Шајкашка	38
Шакрак, Св.	54
Шантић, Алекса	36
Шафарик, Павел Јозеф	9, 10, 11, 12, 13, 22
Шевић, Милан	35, 50, 52
Шећеров, Славко	64
Шијачки, Душан	16
Шилић, Марија	103
Шлик, Мирослав	70
Шнирер, Јоан	9
Шокчић, Јоса	18
Шопен, Фредерик	103
Шпањи, Боришка	71
Шрепел, Миливој	15
Штур, Људевит	42
Шуберт, Франц	91, 103
Шуман, Роберт	71
Шумаревић, Светислав	18
Шумоња, Никола	32-34, 53, 54

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Милана Бикицки (Ковиљ, 1925) ступила је у Библиотеку Матице српске 1953. и у њој завршила свој радни век библиотекара 1990. године. Више од 37 година старала се о попуњавању збирке југословенских књига и периодике, каталошки обрађивала часописе и новине и руководила службом чувања и коришћења библиотечног материјала. На свим пословима радила је предано, али је посебну пажњу посвећивала српској периодици, нарочито старим и завичајним листовима и часописима. У обиљу њених стручних радова, које почев од 1962. године објављује у библиотекарским гласилима и зборницима најеминентнијих националних научних установа, највише их је управо из те области српске културне историје. А и постдипломске студије из библиотекарства, документалистике и информатике успешно је окончала одбравивши 1976. године магистарски рад *Историјски преглед часописа и листова који су излазили на српскохрватском језику у Новом Саду 1824–1918*. Синтеза њених дотадашњих библиографских истраживања српске периодике била је књига *Библиографија новосадске штампе 1824–1918*, коју је заједно са Аном Каћански, објавила 1977. године.

Наставивши да објављује стручне радове Милана Бикицки је показала посебно занимање за српске музичке листове и за значајне појаве у музичком животу, које су имале одзива у периодици у другој половини 19. и с почетка 20. века. Запажено је и њено учешће на научним скуповима Матице српске и Српске академије наука и уметности. За такав стручан и плодан рад она је добила значајна признања: године 1981. добила је звање библиотекарског саветника, а 1992. примила је награду Заједнице библиотека Србије "Милорад Панић Суреп".

БИБЛИОГРАФИЈА ВАЖНИЈИХ РАДОВА МИЛАНЕ БИКИЦКИ

О једном ретком примерку листа у Библиотеци Матице српске. – Библиотекар, Београд, 1962, XVI, бр. 6, стр. 486-489

Војвођански хумористички листови : грађа за библиографију. – Библиотекарски годишњак Војводине 1962, Нови Сад, 1963, III, стр. 263-278

Војвођански часописи и новине који нису регистровани или нису потпуно описани у Аналима Лексикографског завода. – Библиотекарски годишњак Војводине 1963, Нови Сад, 1964, IV, стр. 157-168

Војвођански часописи и новине који нису регистровани или нису потпуно описани у Аналима Лексикографског завода : (на немачком и мађарском језику). – Библиотекарски годишњак Војводине 1964, Нови Сад, 1965, V, стр. 181-194

Први хумористички часопис у Србији. – Библиотекар, Београд, 1964, XVIII, бр. 1-2, стр. 84-88

Српски музички лист Исидора Бајића. – Зборник за друштвене науке, Нови Сад, 1964, књ. 39, стр. 166-170

Шаљивчина и Рабош : два ретка хумористичка листа. – Библиотекар, Београд, 1964, XVIII, бр. 5-6, стр. 391-396

Од *Пријатеља српске младежи* до *Змајевог Невена*. – Библиотекар, Београд, 1965, XIX, бр. 3-4, стр. 190-196

Гудало : први српски музички лист. – Библиотекар, Београд, 1966, XX, бр. 4, стр. 261-267

Бршљан : последњи лист Ђорђа Рајковића. – Библиотекар, Београд, 1969, XXIII, бр. 2, стр. 246-255

Периодичне публикације у завичајној збирци. – Библиотекар, Београд, 1970, XXIV, бр. 3, стр. 246-252

Уз 25-годишњицу војвођанског библиотекарства. – Библиотекар, Београд, 1970, XXIV, бр. 6, стр. 655-663

Слога и Нада : листови ђачких дружина карловачких и новосадских ђака. – Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1972, књ. 20, св. 1, стр. 210-216

Књижевности народности Војводине 1945-1972 / Марија Чурчић, Милана Бикицки. – Нови Сад : Културно-просветна заједница Војводине и Библиотека Матице српске ; Београд : без изд., 1973

Први занатлијски лист у Новом Саду. – Вести Музеја Града Новог Сада, 1973, III, бр. 6, стр. 2

Хумористички лист *Домишљан* Светозара Стојадиновића. – Библиотекарски годишњак Војводине 1973-1974, Нови Сад, 1974, XI-XII, стр. 47-54

Прве трговачке новине у Новом Саду. – Вести Музеја Града Новог Сада, 1974, IV, бр. 8, стр. 6

Преглед публикованих и непубликованих радова који бележе библиографске податке о војвођанским часописима и новинама : (1823-1941). – Библиографски зборник 1948-1973. Београд : Југословенски библиографски институт, 1975, стр. 95-109

Библиографија новосадске штампе 1824-1918 / Милана Бикицки, Ана Каћански. – Нови Сад : Библиотека Матице српске, 1977

Матици српској – 150 лет. – Библиотековедение и библиографија за рубезом, Москва, 1977, бр. 71, стр. 23-27

Новосадске српске серијске публикације. – Библиотекарски годишњак Војводине 1976, Нови Сад, 1977, XIV, стр. 22-38

Улога и задаци националних библиотека у СФР Југославији. – Рад Матице српске, Нови Сад, 1977, бр. 14, стр. 81-83

Отворена писма бечке и пештанске омладине Аци Поповићу Зубу, уреднику *Комарца*. – Библиотекарски годишњак Војводине 1981, Нови Сад, 1982, XIX, стр. 53-57

Мишљење Александра Николајевича Пипина о *Стражи* Лазе Пачуа. – Зборник за историју, Нови Сад, 1981, књ. 24, стр. 205-212

Петар Коњовић, оснивач и власник Књижарско-издавачког завода "Напредак" у Земуну (1910-1914). – Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1983, књ. 31, св. 1, стр. 299-307

Једно необјављено писмо Петра Коњовића Тихомиру Остојићу. – Зборник за друштвене науке, Нови Сад, 1983, књ. 74, стр. 167-170

Написи о музици, позоришту и књижевности у *Јединству* Петра Коњовића. – Зборник за друштвене науке, Нови Сад, 1983, књ. 75, стр. 159-167

Писма Петра Коњовића Тихомиру Остојићу и Васи Стајићу. – Домети, Сомбор, 1983, год. 16, бр. 34, стр. 88-95

Корнелије Станковић у војвођанској штампи. – Корнелије Станковић и његово доба : зборник радова. Београд : Српска академија наука и уметности, 1985, стр. 205-225

Новосадски дани Милоја Милојевића. – Милоје Милојевић, композитор и музиколог : зборник радова. Београд : Удружење композитора Србије, 1986, стр. 133-140

Стогодишњица *Гудала* – првог српског музичког часописа. – Гудало, Кикинда, 1986, бр. 11, стр. 12-18

Први кораци у музичком образовању Срба у Угарској. – Свеске Матице српске. Серија уметности, Нови Сад, 1987, св. 2, стр. 47-52

Један плагијат у *Драгољубу* Теодора Павловића. – Зборник за славистику, Нови Сад, 1987, књ. 33, стр. 139-142

Коста Јорговић и *Слободна реч* – лист новоорганизоване социјалдемократске странке Угарске. – Зборник за историју, Нови Сад, 1987, св. 35, стр. 117-121

Петар Коњовић и Матица српска. – Живот и дело Петра Коњовића : зборник радова. Београд : Српска академија наука и уметности, 1989, стр. 105-116

Сава Текелија и музика. – Свеске Матице српске. Серија уметности, Нови Сад, 1989, св. 4, стр. 43-44

Реамбулација Ђорђа Фекетија : документ у Рукописном одељењу Матице српске. – Фрушкогорски манастири : зборник радова. Нови Сад : Завод за заштиту споменика културе Војводине, 1990, стр. 137-142

Ода Петра Петровића Сремоподлужанина Јосифу Рајачићу. – Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, Нови Сад, 1991, 8-9, стр. 207-212

Босанска вила и њени сарадници из Војводине. – Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века : (1895-1914) : зборник радова. Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 1992, стр. 309-316

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

САДРЖАЈ

ПРЕГЛЕД ПУБЛИКОВАНИХ И НЕПУБЛИКОВАНИХ РАДОВА КОЈИ БЕЛЕЖЕ БИБЛИОГРАФСКЕ ПОДАТКЕ О ВОЈВОЂАНСКИМ ЧАСОПИСИМА И НОВИНАМА (1823-1941)	7
НОВОСАДСКЕ СРПСКЕ СЕРИЈСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ (1824-1918)	20
<i>БОСАНСКА ВИЛА</i> И ЊЕНИ САРАДНИЦИ ИЗ ВОЈВОДИНЕ	32
ХУМОРИСТИЧКИ ЛИСТ <i>ДОМИШЉАН</i> СВЕТОЗОРА СТОЈАДИНОВИЋА	40
КОСТА ЈОРГОВИЋ И <i>СЛОБОДНА РЕЧ</i> – ЛИСТ НОВООРГАНИЗОВАНЕ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ УГАРСКЕ	46
<i>СЛОГА И НАДА</i> , ЛИСТОВИ ЂАЧКИХ ДРУЖИНА КАРЛОВАЧКИХ И НОВОСАДСКИХ ЂАКА	50
ПЕТАР КОЊОВИЋ, ОСНИВАЧ И ВЛАСНИК КЊИЖАРСКО-ИЗДАВАЧКОГ ЗАВОДА <i>НАПРЕДАК</i> У ЗЕМУНУ (1910-1914)	58
НАПИСИ О МУЗИЦИ, ПОЗОРИШТУ И КЊИЖЕВНОСТИ У <i>ЈЕДИНСТВУ</i> ПЕТРА КОЊОВИЋА	66
ПЕТАР КОЊОВИЋ И МАТИЦА СРПСКА	73
ПРВИ КОРАЦИ У МУЗИЧКОМ ВАСПИТАЊУ СРБА У УГАРСКОЈ	81
КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ У ВОЈВОЂАНСКОЈ ШТАМПИ	86
НОВОСАДСКИ ДАНИ МИЛОЈА МИЛОЈЕВИЋА	102
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ И ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА	107

Милана Бикицки
Прилози за историју српске периодике

Издавач
Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

Техничко уређење
Реља Дражић

Лекторисање, коректура и регистар
Радован Мићић

Тираж
500 примерака

Припрема и штампа
Футура публикације, Нови Сад
Каће Дејановић 21, 395008

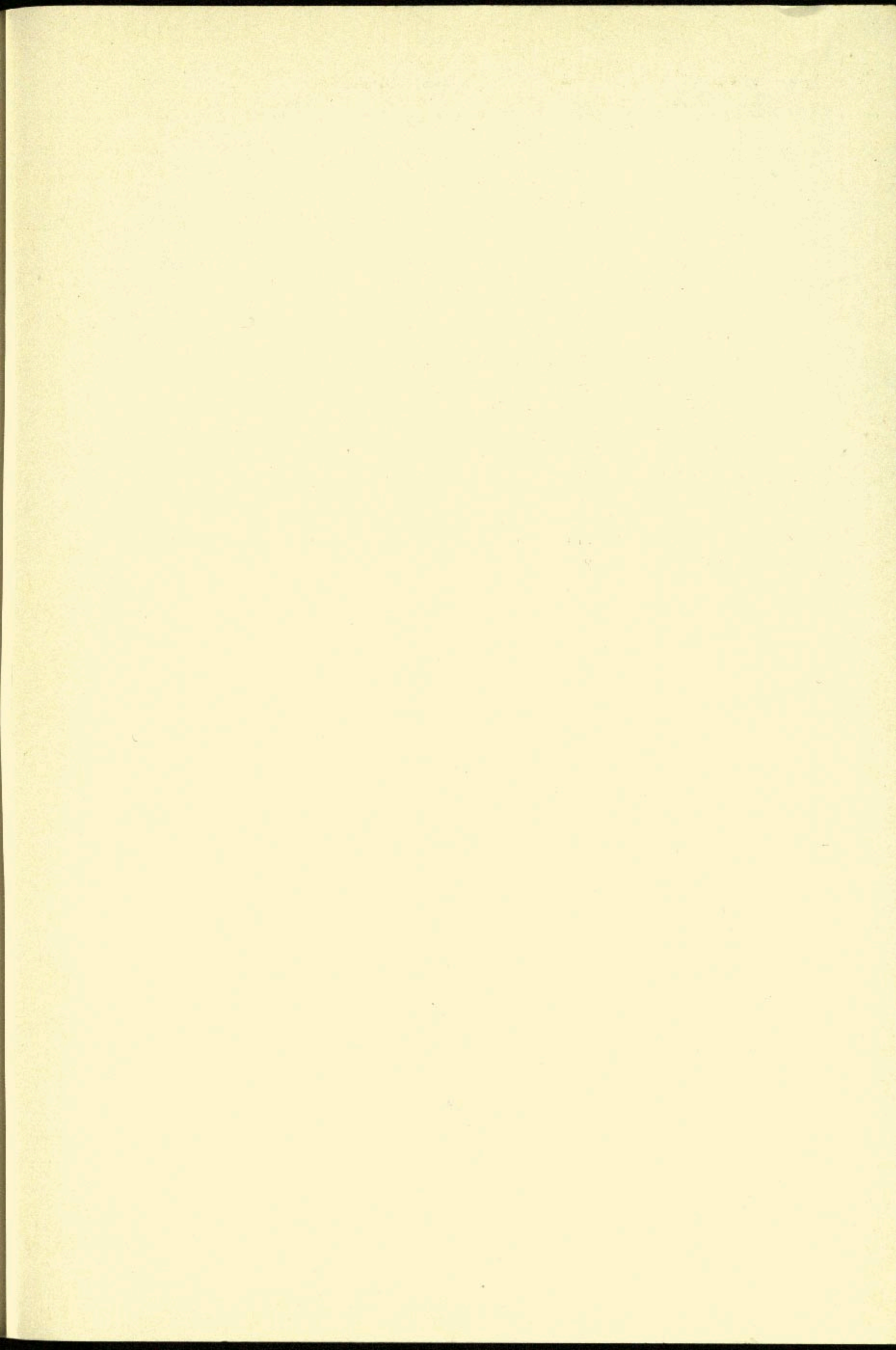
CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

050(497.11) (091)

БИКИЦКИ, Милана

Прилози за историју српске
периодике / Милана Бикицки. - Нови
Сад : Библиотека Матице српске, 1993
(Нови Сад : Футура публикације). - 113
стр. ; илустр. ; 23 см. - (Трагови ; књ. 3)
ISBN 86-80061-10-7

а) Периодика, српска - Историја

Из рецензије

Милана Бикицки спада међу оне дугогодишње библиотекаре Матице српске који су свој основни позив схватили на само као професију, него и као животно опредељење. Отуда њена давна опција за истраживачке послове, чије су теме с почетка наилазиле спонтано, а доцније их је гђа Бикицки систематизовала и усредредила ка материји коју суверено најбоље познаје, ка историји српске периодике. Ту истраживачку област она је схватила и захватила веома широко, претварајући је, не једном, у важне сегменте истраживања српске културе, у историју културе.

Тако је и са овом књигом, која садржи дванаест пробраних истраживачких радова Милане Бикицки и представља ретроспективу њеног истраживачког рада у веома строгом одбиру.

Божидар Ковачек